

TARTALOM

CSALÁDKUTATÁS II.

VITA EMESE: MIT ÉR A MUNKAVÁLLALÓ, HA NŐ? A NEMI ESÉLYEGYENLŐTLENSÉGEK MUNKAERŐPIACI VETÜLETEI KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN ÉS A HATÁRON TÚLI MAGYAR KÖZÖSSÉGEKBEN	7
KISS TAMÁS: A REPRODUKTÍV MAGATARTÁS ETNIKAI KÜLÖNBSÉGEI ERDÉLYBEN	51
FÜLÖP IZABELLA: CSALÁDBARÁT VÁLLALKOZÁSOK KÜLHONBAN	77

DIASZPÓRAINTERJÚK

„A VENEZUELÁBA KIVÁNDOROLT MAGYAROK UNOKÁI ÉS DÉDUNOKÁI EGYRE JOBBAN KERESIK A GYÖKEREIKET” – KUNCKELNÉ FÉNYES ILDIKÓVAL GAZSÓ DÁNIEL BESZÉLGET	97
---	----

RESUME	113
SZÁMUNK SZERZŐI	117

CSALÁDKUTATÁS II.

Folyóiratunk jelen rovatában folytatjuk a 2018-ban indult családszociológiai és demográfiai kutatásunk alapján készült elemzések közlését. A kutatás a külhoni nagyrégiók (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja) 18–49 éves népességének párválasztási preferenciáira és a családi gyakorlatok különböző aspektusaira koncentrált. A kutatási eredmények gyorsjelentés jellegű bemutatása¹ mellett, előző és jelenlegi lapszámunkkal, az átfogóbb elemzéseknek kívánunk teret adni. A rovat szerkesztésekor szempont volt, hogy visszacsatoljuk az utóbbi évek hasonló tematikájú kutatási eredményeit, és összehasonlító perspektívában láttassuk a tágabb térség, illetve az egyes régiók sajátosságait. Ebből a megfontolásból saját tanulmányomban, a kelet-közép-európai kontextust figyelembe véve, vizsgáltam a nők és a kisgyermekes anyák munkaerőpiaci helyzetét, foglalkoztatottságának esélyeit, valamint a fizetett munkában való részvétel és a társadalmi nemek szerepértelmezésének összefüggéseit a határon túli magyarok körében.

Kiss Tamás tanulmánya Erdély vonatkozásában a reprodukzív magatartásban megmutatkozó etnikai különbségekre összpontosít, megpróbálva elkülöníteni a termékenység szintjét befolyásoló strukturális és kulturális változók hatását.

Fülöp Izabella egyrészről áttekintést nyújt a külhoni magyar régiók gazdasági helyzetéről, másrészről azokat az interjú tapasztalatokat foglalja össze, melyek során családbarát intézkedéseket alkalmazó külhoni vállalkozókat kérdezett olyan lényeges kérdésekről, minthogy miképpen sikerült családbarát intézkedéseket megvalósítaniuk saját vállalkozásaikban, továbbá milyen jövőképet látnak maguk előtt e szemlélet továbbvitelével kapcsolatosan.

Vita Emese
kutatásvezető

¹ Vita Emese (szerk.): *Család születik. Szemelvények egy Kárpát-medencei kutatásból*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.: Budapest, 2019. A kiadvány elérhető a Nemzetpolitikai Kutatóintézet honlapján: www.npki.hu.

VITA EMESE

MIT ÉR A MUNKAVÁLLALÓ, HA NŐ?
A NEMI ESÉLYEGYENLŐTLENSÉGEK
MUNKAERŐPIACI VETÜLETEI
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN ÉS A HATÁRON TÚLI
MAGYAR KÖZÖSSÉGEKBEN

Számtalan beszédes kép kering az interneten arról, hogy milyen akadályokkal szembesülnek azok a nők, akik „versenypályára” állnak a férfiak mellett, hogy a kitűzött célt elérjék. Egyiken, a futópálya startvonalában felsorakozó nők és férfiak között mindössze annyi a különbség, hogy miközben a nők előtti pályán keresztül kell haladni a háztartási munka és a gondozói feladatok barikádján, addig a férfiak pályáján gyakorlatilag minden ilyen jellegű akadálytól mentesen, egyenes úton lehet haladni a cél felé, mely felfogható úgy is, mint a családi, privát szférán túlmutató tér, a fizetett munka világa.

A szakirodalom számos metaforát (*sticky floors*, azaz „ragacsos padló”¹; *üvegplafon*; *labirintus*²) és fogalmat³ használ annak a jelenségnek a leírására, amely a nők és az anyák elé gördülő akadályok különböző aspektusait igyekezett megragadni, abból az evidenciából kiindulva, hogy az élet számos területén, de kiváltképp a munkaerőpiacon, a nemi sajátosság jelentős mértékű egyenlőtlenségeket generál.⁴ Történik ez annak ellenére, hogy napjainkban sokkal több lehetőség áll a nők előtt, mint két-három generációval korábban,

-
- 1 Spaid, Elizabeth Levitan: ‘Sticky Floor’ Keeps Many Women in Low-Paying Jobs. *The Christian Science Monitor*. Letöltés helye: www.csmonitor.com; letöltés ideje: 2019. 12. 10.
 - 2 Bruckmüller, Susanne – Ryan, Michelle K. – Haslam S. Alexander – Peters, Kim: Ceilings, Cliffs, and Labyrinths: Exploring Metaphors for Workplace Gender Discrimination. In: Ryan, Michelle K. – Branscombe, Nyla R. (eds.): *The SAGE Handbook of Gender and Psychology*. 450–465. SAGE Publications: London.
 - 3 *Anyasági hátrány*, erről lásd Correll, Shelley J. – Benard, Stephen – Paik: Getting a Job: Is There a Motherhood Penalty? *American Journal of Sociology*, 112 (5), 1297–1339.; Paik Aisenbrey Silke, Evertsson Marie, Grunow Daniela. Is There a Career Penalty for Mothers Time Out? A Comparison of Germany, Sweden, and the United States. *Social Forces*, 2009; 88:573–606.
 - 4 World Economic Forum: *The Global Gender Gap Report 2018*. Geneva, 2018. Letöltés helye: www.weforum.org; letöltés ideje: 2019. 12. 10.; Jeremy Staff – Jeylan T. Mortimer: Explaining the Motherhood Wage Penalty During the Early Occupational Career. *Demography*, 2012, 49 (1) 1–21.

hiszen nemzetközi törvényi keretek⁵ és irányelvek⁶ segítik a nemi alapú diszkrimináció megszüntetését, ami mind nagyon fontos. Ahogy az is, hogy az utóbbi évtizedben, Európában javult a nők munkaerőpiaci részvétele a férfiakhoz képest, és általában véve a nők társadalmi szerepével („elsődleges” anyai szerepükkel) kapcsolatos elképzelések diverzifikálódtak⁷, tágultak.

De vajon változott-e az egyének hozzáállása és gondolkodásmódja a nők és férfiak szerepeivel kapcsolatban a határon túli magyar közösségekben? Mit gondol, illetve mit értékel a társadalom, ha a nőkről és a férfiakra van szó, s mindez hogyan függhet össze a nők, illetve az anyák munkavállalásával?

A tanulmányban ezekre a kérdésekre keresem a választ. Egyrészt azt vizsgálom, hogy az utóbbi egy évtizedben, hogyan alakult a női foglalkoztatottság a tágabb térségben, Európának azon a részén, ahol nagy számban élnek magyarok: Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában. Az elemzés második felében a nők és a kisgyermekkel rendelkező anyák perspektívájából részletesebben is megvizsgálom a magyarok által lakott régiókat, hogy egy viszonylag friss, 2018-ban készült kérdőíves kutatás eredményei alapján, komparatív jelleggel felvázoljam a határon túli magyarok munkaerőpiaci jellemzőit, különös figyelemmel a nők helyzetére. A tanulmány célja, hogy a strukturális adottságok mellett megvilágítsa a társadalomba mélyen beágyazódó ama ideológiákat, amelyek átszövik a férfiak és nők szerepdefinícióit, és ezáltal alakítják azt a környezetet, amelyben a munkavállalás megtörténik.

Az írás elemzési része két főbb egységre tagolódik, melyet egy rövidebb módszertani leírás előz meg, ennek keretében ismertetem az adatok forrását. Az eredményekre vonatkozó első alfejezetek egyfajta kitekintést nyújtanak a kelet-európai társadalmak foglalkoztatási helyzetére, az Eurostat adatokat és az OECD Családi Adatbázist véve alapul; a tanulmány ezt követő része a szomszédos országokban élő magyarok körében vizsgálja a foglalkozási mintákat a nemi munkamegosztásra vonatkozó vélekedések figyelembevételével.

5 Susanne Burri – Sacha Prechal: EU Gender Equality Law. European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2008. Letöltés helye: www.ec.europa.eu; letöltés ideje: 2019. 12. 10.

6 European Commission: *Strategic Engagement for Gender Equality 2016–2019*. Belgium, 2016. Letöltés helye: www.ec.europa.eu; letöltés ideje: 2019. 12. 10.

7 Hakim, Catherine: *Models of the Family in Modern Societies: Ideals and Realities*. Routledge: New York, 2018.

Módszertan és adatok

A tanulmányban felhasznált adatok két fő forrásra támaszkodnak. Egyrészt olyan nemzetközi makroadatokra, mint az Eurostat országos foglalkoztatási statisztikái és az OECD Családi adatbázisa, másrészt egy szociológiai kérdőíves adatfelvételre, mely a Nemzetpolitikai Kutatóintézet szervezésében zajlott a Magyarországgal szomszédos országok négy nagyobb magyar közösségében (Románia/Erdély, Szlovákia/Felvidék, Szerbia/Vajdaság és Ukrajna/Kárpátalja). A kutatási dizájn kialakításakor, de elsősorban a kérdőíves pillér összeállításában azt a célt tűztük ki, hogy feltárjuk az utóbbi évek népesedési magatartásának főbb jellemzőit a határon túli magyar közösségekben, oly módon, hogy az adatok összevethetők legyenek korábbi kutatások eredményeivel, és lehetőségünk legyen a régiók szerinti összehasonlításra. Hasonló kérdésekben legutóbb 2005-ben kérdezték a külföldi magyarokat, viszont az adatgyűjtés csak az erdélyi régióra terjedt ki.⁸

Kutatásunk az aktív korú magyar népességet célozta meg, annak demográfiai viselkedésére, valamint a célcsoport párválasztási preferenciáinak és családi életének különböző aspektusaira, továbbá a családalapítással kapcsolatos attitűdjeire koncentrált. A 2018 nyarán folytatott survey vizsgálat során Erdélyben 1300, Felvidéken 500, Kárpátalján és Vajdaságban 400-400 személyt kérdeztünk meg papíralapú kérdőívvel, mindenütt egységes módszertan alapján. Ebben az elemzésben a 18–49 évesek nemre, korra, településre és végzettségre reprezentatív mintájával, összességében 2585 fős esetszámmal dolgoztunk.

Tekintve, hogy a kutatás fókuszát a célpopuláció demográfiai magatartásának vizsgálata képezte, a munkaerőpiaci helyzettel kapcsolatos kérdések elsősorban mint e viselkedés alakításában szerepet játszó tényezők vetődnek fel, és nem alkalmasak a munkapiaci helyzet összes releváns szempontjának ismertetésére. Mindazonáltal az adatok lehetővé teszik a foglalkoztatási helyzetkép bemutatását és annak regionális összehasonlítását, kiemelve olyan lényeges dimenziókat, mint a foglalkoztatási arányok, a foglalkozási formák, a munkaidő, valamint a keresőtevékenységgel (részletesebben pedig a nemi szerepekkel) kapcsolatos elképzelések – mindez a nemek szempontjából vizsgálva.

8 Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Központi Statisztikai Hivatal, Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2009.

Eredmények

A kelet-közép-európai régió legtöbb országában továbbra is lényegesen különbözik a férfiak és a nők fizetett és fizetetlen munkájának elismerése. Bár az utóbbi évtizedben a foglalkoztatási szakadék mértéke zsugorodott, a nők foglalkoztatottsága rendszerint alacsonyabb a férfiakénál,⁹ és alacsonyabb presztízsű, rosszabbul fizető állásokban koncentrálnak, kisebb jövedelmet realizálnak,¹⁰ vagy nem vesznek részt a munkaerőpiacon.¹¹ A női foglalkoztatás szempontjából külön figyelmet érdemel a gyermekes nők foglalkoztatása, mely az EU27-ben és a kelet-közép-európai régióhoz tartozó tagállamokban (Magyarország, Szlovákia, Románia) alacsonyabb foglalkoztatási rátákat mutat, mint a gyermekes férfiak esetében.¹²

Foglalkoztatottsági helyzet európai kitekintésben

Az 1990-es évek közepétől, az addig gyors ütemben csökkenő foglalkoztatottság országoként eltérő mértékben növekedni kezdett, a felfelé ívelésnek azonban a 2008-ban kirobbanó recesszió véget vetett.¹³ A gazdasági válság negatívan érintette a munkaerőpiacot, a foglalkoztatottsági szintek drámai csökkenése különösen a dél- és kelet-európai országokat sújtotta. Az elhúzódó krízis mélypontjának számító 2010-es évet összehasonlítva a 2019-es évvel, a foglalkoztatási adatok változó mértékű javulást mutatnak (lásd 1. és 2. ábrák). Európai összehasonlításban, 2019-ben, legjobb helyzetben az észak- és nyugat-európai országok álltak. Izlandon, Svájcban, Svédországban és Hollandiában a legmagasabb a foglalkoztatás, 80% fölötti. A gazdasági válság időszakában ezek az országok szintén az első helyen szerepeltek a foglalkoztatási rangsorban, és tíz évvel később tovább tudták növelni a foglalkoztatási arányokat. Az európai uniós átlag körülbelül 10–14 százalékponttal volt alatta a legjobb foglalkoztatási arányokat mutató országoknak, az elemzésünk szempontjából fontos, kelet-közép-európai, volt szocialista államok, köztük Magyarország, Szlovákia,

9 Bazant, Ursula: Female Employment in Europe. In: Roosalu, Triin – Hofäcker, Dirk (eds.): *Rethinking Gender, Work and Care in a New Europe*. Palgrave Macmillan: London, 2016. 87–113.

10 Csata Zsombor: Munkaerőpiaci egyenlőtlenségek Romániában, etnikai metszetben. *Erdélyi Társadalom*, 15 (1), 2017. 81–103.

11 Pasti, Vladimir: *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*. Iași: Polirom, 2003. 26–27.

12 Javornik, Jana: Maternal Employment in Post-Socialist Countries: Understanding the Implications of Childcare Policies. In: Roosalu, Triin – Hofäcker, Dirk (eds.): *Rethinking Gender, Work and Care in a New Europe*. Palgrave Macmillan: London, 2016. 189–214.

13 Employment rates by sex, age and country of birth. Letöltés helye: www.eurostat.eu; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

Románia és Szerbia az uniós átlag (70%) alatt helyezkedett el. Ezek közül 2019-ben a 15–65 év közöttiek foglalkoztatási rátája Magyarországon az uniós átlaggal közel megegyező, 70,1%-os, Szlovákiában 68,4%, Romániában 65,8%, Szerbiában 60,7%-os foglalkoztatási szintet produkált. A válságot leginkább megszenvedő dél-európai térségben és a Balkánon a legalacsonyabb a foglalkoztatottság szintje, 59 és 51% közötti a legfrissebb EU-s adatok alapján (lásd melléklet). Ukrajnában az Állami Statisztikai Hivatal 2018-as adatai szerint 57,1% volt a foglalkoztatottsági ráta¹⁴ a 15–70 éves népesség¹⁵ körében.

A női foglalkoztatási helyzet és a foglalkoztatás nemek szerinti különbségei európai viszonylatban

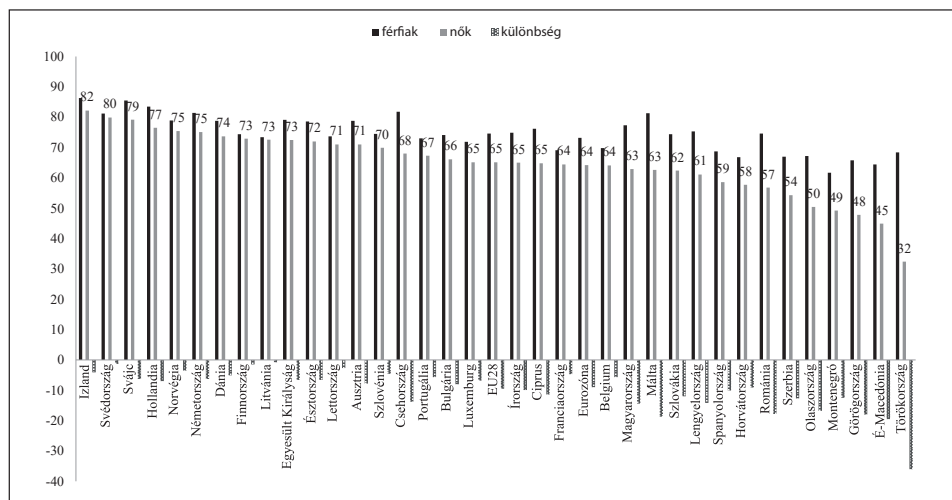
A foglalkoztatási helyzetet tovább árnyalják a nemek szerinti statisztikák, melyről az 1. ábra nyújt áttekintést, rámutatva, hogy mekkora a férfiak és nők közötti foglalkoztatási különbség az egyes országokban. Az Európai Unió 28 országában a 15–64 éves férfiak átlagosan 74,6%-ának, a hasonló korú nők 65,1%-ának volt munkája 2019-ben. A női munkavállalás az eurózónában kicsivel alacsonyabb, átlagosan 64% volt. Ugyanez a mutató a gazdasági válság idején, 2008-ban és 2010-ben 59%-on állt, vagyis az elmúlt évtizedben 6 százalékpontos növekedés mutatható ki az uniós szintű női foglalkoztatottság terén. A növekedés annak is köszönhető, hogy az EU nagy hangsúlyt fektetett a nemek közötti egyenlőség előmozdítására, stratégiájának egyik kiemelt pontja a nők munkaerőpiaci részvételének támogatása.¹⁶ A foglalkoztatási rangsor elején álló országokban a női foglalkoztatás szintén magas, a nők és férfiak közötti foglalkoztatási rés pedig alacsony. Ezek jellemzően az észak-európai államok, valamint Svájc és Németország. A nők és férfiak foglalkoztatási rátájának különbsége Litvániában és Lettországbán is alacsony volt, ezzel a két balti állam inkább a női foglalkoztatásban élenjáró, illetve a nők és férfiak közötti legalacsonyabb foglalkoztatási különbségeket mutató országok közé sorolódott be. E pozíció egyik oka minden bizonnyal, hogy a 2008-as gazdasági recesszió idején a balti államok azok közé az országok közé tartoztak, ahol a válság elsősorban a férfiakat érintette. A nemek közötti foglalkoztatási különbségek csökkenése annak árán valósult meg, hogy a férfiak foglalkoztatása

14 State Statistics Service of Ukraine: *Economic Activity in Ukraine 2018*. Kyiv, 2019. Letöltés helye: www.ukrstat.org/en; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

15 Az Ukrán Statisztikai Hivatal a foglalkoztatottsági adatok kiszámításában az ILO (International Labour Organization) módszertanát tekinti referenciának, ezért a foglalkoztatottsági adatokat a 15–70 év közötti aktív népességre vonatkoztatva teszi közzé.

16 European Commission: *Strategic Engagement for Gender Equality 2016–2019*. Belgium, 2016. Letöltés helye: www.ec.europa.eu; letöltés ideje: 2019. 12. 10. European Commission: *Tackling the Gender Pay Gap in the European Union*. 2013. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Letöltés helye: www.equalsalary.org; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

jelentős mértékben visszaesett, miközben a nők helyzete kevésbé változott.¹⁷ Ha közelebbről megvizsgáljuk az országos értékeket, elég vegyes kép bontakozik ki. Amennyiben a tág értelemben vett európai térséget nézzük, a női foglalkoztatási ráta 82 és 32% között mozog, a legmagasabb értéket Izland, a legalacsonyabbat Törökország adja.¹⁸ A nemek közötti foglalkoztatási szakadék európai viszonylatban Dél- és Kelet-Európában, valamint a Balkánon a legmagasabb. Ukrajnában¹⁹, ahol mindkét nem körében alacsony a foglalkoztatottság, a nemek közötti különbség 9,6 százalékpont, Szlovákiában és Szerbiában 12,0, illetve 12,7 százalékponttal alacsonyabb a nők foglalkoztatási rátája, mint a férfiaké, Magyarországon 14,4, Romániában pedig 17,8 százalékpontos az eltérés, ami az EU28 átlaga (9,5%) feletti érték. A női foglalkoztatás ezekben az országokban 63 és 53% közötti. Magyarország és Szlovákia értékei hasonlóak, előbbiben 63%, utóbbiban 62% volt a nők foglalkoztatási rátája. Abban az országcsoportban, amelyben a női foglalkoztatás 60% alatti, foglal helyet Románia (56,8%), Szerbia (54,3%) és Ukrajna (52,5%)²⁰, mellettük pedig Spanyolország (58,4%), Horvátország (57,7%) és Olaszország (50,4%) (lásd 1. ábra).

1. ábra: A 15–64 év közötti népesség foglalkoztatási rátája (%) nemek szerint, országonként 2019-ben; saját számítások az Eurostat adatai alapján

- 17 2008 és 2010 között a férfiak foglalkoztatási rátája a balti államokban 10 és 13 százalék közötti csökkenést mutat, miközben a női foglalkoztatási arányok ugyanebben az időszakban 3 és 5 százalék között csökkentek (Forrás: Eurostat adatok). Lásd még Nagy Beáta – Fodor Éva: A gazdasági válság hatása a férfiak és a nők munkaerőpiaci helyzetére Kelet-Közép-Európában. *Szociológiai Szemle*, 2015. 25 (3): 2–22.
- 18 Az alsó érték másik határa Észak-Macedónia, ahol 45%-os volt a nők foglalkoztatási aránya 2019-ben. Ugyanebben az alsó szegmensben helyezkedett el Málta, itt 63%-os a női foglalkoztatás, a nők és a férfiak foglalkoztatási rátájának különbsége (18,7%) pedig szintén itt a legmagasabb az Európai Unióban, de hasonló szintű különbség tapasztalható Görögországban is.
- 19 Forrás: State Statistics Service of Ukraine: *Economic Activity of Population*, 2018. Kyiv, 2019. Letöltés helye: www.ukrstat.org; letöltés ideje: 2019. 12. 15.
- 20 Uo.

A 2008-as recesszió során a kelet-közép-európai régió lakossága súlyos károkat szenvedett a foglalkoztatást illetően,²¹ ugyanakkor a munkaerőpiaci válság eltérő ütemben és mértékben érintette a férfiakat és a nőket.²² A férfiakat korábban, már a kezdetekkor sújtotta a válság, nekik rövid idő alatt nagyobb mértékű elbocsátásokkal kellett szembenéznük, mint a nőknek.²³ Ennek oka részben a munkaerőpiaci szegregációban keresendő,²⁴ amely válság idején bizonyos védettséget nyújthat – a nők által dominált szektorokban – a munkahely elvesztéssel szemben.²⁵ A tipikus „női” munkahelyek megtartó erejének másfelől több hátránya is van, mint a béremelésről való lemondás és az alacsony fizetések; összességében olyan szakmákban való intenzív jelenlét, amelyek pénzbelileg és társadalmilag kevésbé elismertek.

A kelet-közép-európai országok közül Magyarországon és Szlovákiában 2008 és 2010 között, a válság kibontakozásának éveiben a férfiak foglalkoztatása nagyobb mértékben csökkent, mint a nőké. Romániában viszont ugyanebben a periódusban növekedés volt a férfiak esetében, a nők foglalkoztatási helyzete pedig változatlan maradt (lásd 2. táblázat).

A válság utáni időszakban, 2010 és 2019 között mindkét nem körében növekvő foglalkoztatással lehetett számolni. Magyarországon és Romániában a férfiak foglalkoztatási rátája nőtt nagyobb mértékben, ezzel együtt a nemek közötti foglalkoztatási szakadék is nagyobb lett ezekben az országokban. Szlovákiában és Szerbiában viszont a 2010–2019-es időszak a nők foglalkoztatása szempontjából volt kedvezőbb, így a nemek közötti foglalkoztatási szakadék mindkét országban csökkent az elmúlt évtizedben. Tízéves távlatban tehát a négy ország közül Magyarországon nőtt legnagyobb mértékben a férfiak és nők foglalkoztatási rátájának különbsége, ami azt is jelenti, hogy 2019-ben már nem Magyarországon, hanem Szlovákiában volt a legalacsonyabb, 12,0% ez a mutató, és az elemzés fókuszában lévő országok közül Romániában a legmagasabb, 17,8% (lásd 2. ábra).

21 Frey Mária: The labour market impact of the economic crisis in Hungary through the lens of gender equality. In: Maria Karamessini – Jill Rubery (eds.): *Women and Austerity. The economic crises and future for gender equality*. Routledge: New York, 2014. 144–164.

22 Nagy Beáta – Fodor Éva: “An Ebbing Tide Lowers all Boats” How the great recession of 2008 has affected men and women in Central and Eastern Europe. 2014. *Revue de l’OFCE*, 133. 121–152.

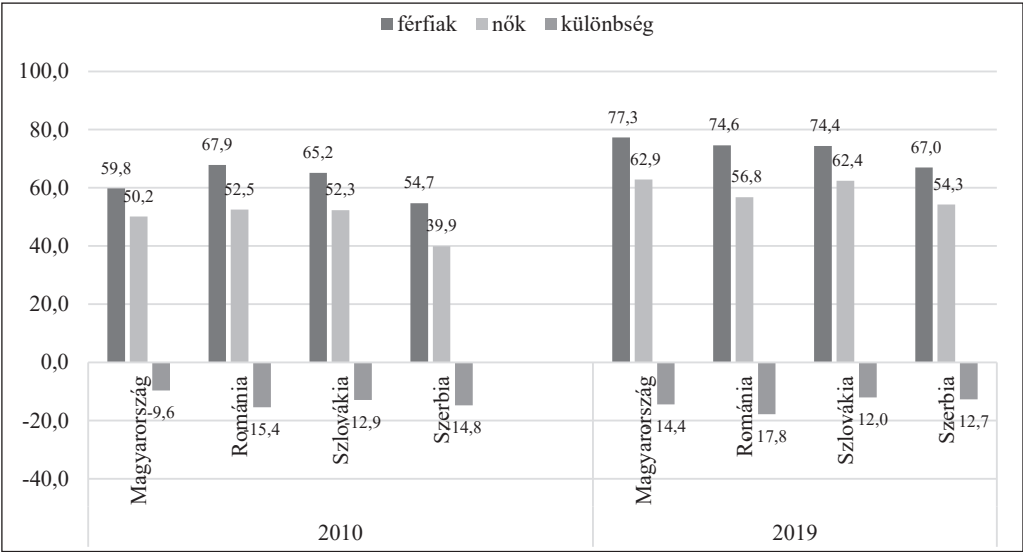
23 Périvier, Hélène: Men and Women During the Economic Crisis. Employment Trends in Eight European Countries. 2014. *Revue de l’OFCE*, 133. 41–44. Letöltés helye: www.ofce.sciences-po.fr; letöltés ideje: 2019. 12. 10.

24 Bettio, Francesca: The Pros and Cons of Occupational Gender Segregation in Europe. *Canadian Public Policy*, XXVIII, Supplement 1: S65–S83. Letöltés helye: www.academia.edu; letöltés ideje: 2019. 12. 10.

25 Geambașu Réka: Path and Barriers to the Labour Market: A Comparative View of Working and Homemaking Young Adult Women in Hungary and Romania. In: Roosalu Triin – Hofäcker Dirk (eds.): *Rethinking Gender, Work and Care in a New Europe*. Palgrave Macmillan: London, 2016. 114–140.

	Magyarország		Románia		Szlovákia		Szerbia	
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
2008	62,7	50,3	65,6	52,5	70,0	54,6	n.a.	n.a.
2010	59,8	50,2	67,9	52,5	65,2	52,3	54,7	39,9
2019	77,3	62,9	74,6	56,8	74,7	62,4	67,0	54,3
változás 2008–2010	-2,9	-0,1	2,3	0,0	-4,8	-2,3	n.a.	n.a.
változás 2010–2019	17,5	12,7	6,7	4,3	9,2	10,1	12,3	14,4

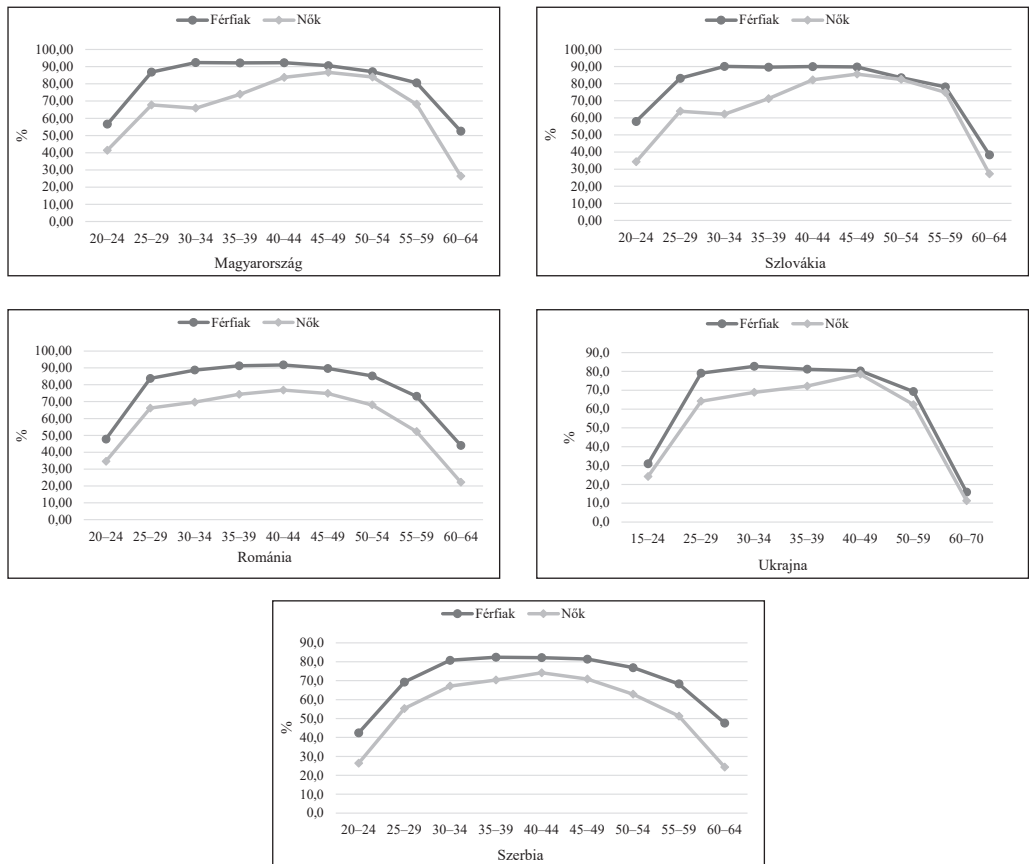
1. táblázat: A 15–64 év közöttiek foglalkoztatási rátájának alakulása országonként és nemeként (%), 2008-ban, 2010-ben és 2019-ben; saját számítások az Eurostat adatai alapján

2. ábra: A 15–64 év közöttiek foglalkoztatási rátájának különbségei országonként és nemek szerint (%) 2010-ben és 2019-ben; saját számítások az Eurostat adatai alapján

A foglalkoztatás alakulása az életút folyamán

A nők és férfiak foglalkoztatásának különbségei nagymértékben a kisgyermekes anyák alacsony munkaerőpiaci aktivitásával függenek össze, ugyanakkor a két nem foglalkoztatási rátája már a munkaerőpiacra való belépéskor, a 20-as évek elején látványosan különbözik. E különbségek a következő két korcsoportban még tovább növekednek. A nők esetében a 25 éves életkorig tartó felfelé ívelő foglalkoztatás tendenciaszerű; ezt követően eltérő mértékű csökkenés, majd a középkor táján újbóli növekedés figyelhető meg. A főbb gyermekvállalási életkorokban, 25–34 éves kor között, de egyes országokban későbbi életkorokban, stagnál a női foglalkoztatottság, és mintegy 20 százalékponttal elmarad a negyvenes éveikben járó nőkéttől, ők azok ugyanis, akik a legerőteljesebben vannak jelen a munkaerőpiacon (lásd 3–7. ábrák).

3–7. ábra: A férfiak és nők foglalkoztatási rátája országonként, korcsoportok szerint (%) 2018-ban; saját számítások az OECD ²⁶, a Szerb és az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján

26 Forrás: OECD Family Database, Employment profiles over the life-course; Letöltés helye: www.oecd.org; letöltés ideje: 2019. 01. 29.

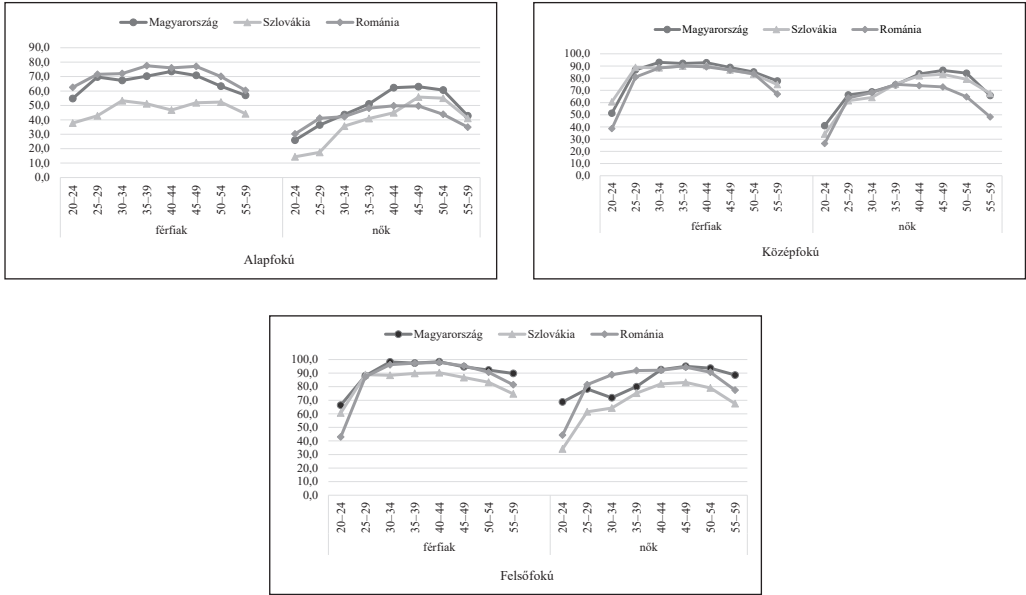
A férfiak foglalkoztatása, hasonlóan a kelet-közép-európai térség más országaihoz (Csehország, Lengyelország), egy fordított U görbéhez hasonlít leginkább. A fiatal felnőttkor elején, vagyis a munkaerőpiacra való belépéskor tapasztalható alacsony szintű foglalkoztatási ráta két kohorsz között (20–24 és 25–29) látványos növekedési szintre jut el, és az aktív korszakban viszonylag stabilan meg is marad ezen a szinten; ezt követően enyhén csökken az ötvenes éveikben járó férfiaknál, és a nyugdíjkorhatár közeledtével a kezdeti pont alá zuhan.

A nemek foglalkoztatottsága terén számottevő eltéréseket lehet találni iskolázottság szerint. Ebben a tekintetben az elemzés tárgyává tett kelet-közép-európai térség országai közül Magyarország, Románia és Szlovákia vonatkozásban állnak rendelkezésre összehasonlításra alkalmas adatok,²⁷ melyekből első olvasatra az látszik, hogy az iskolázottság szintjétől függetlenül, mindhárom országban a gyermekvállalási korban lévő nők foglalkoztatási rátája alacsonyabb a férfiakénál (lásd 8–10. ábrák). Mindazonáltal az iskolázottság szerinti adatokból az is kitűnik, hogy bár a férfiak és nők közötti foglalkoztatásbeli egyenlőtlenség az életút során mindvégig jelen van, nagyon markánsan a legalacsonyabb iskolázottsággal rendelkezők szintjén érhető tetten. Az alapfokú iskolázottsággal rendelkező nők foglalkoztatási görbéje a húszas évek elején járóknál rendkívül alacsony szintről indul – főképp Szlovákiában –, nemcsak a férfiakhoz, hanem a magasabb iskolázottsági szinttel rendelkező nőkhöz viszonyítva is. Az alapfokú végzettséggel rendelkező 20–29 éves népességnél a női foglalkoztatás aránya körülbelül félszer kisebb, mint a hasonló korú és végzettségű férfiaké. Az iskolázottsági szintek növekedésével a nemek közötti foglalkoztatási különbségek csökkennek, a középfokú és felsőfokú végzettségű nők, illetve férfiak foglalkoztatási mutatói a 40-es és idősebb korosztályban kerülnek nagyjából hasonló szintre.

Az országos eltéréseket vizsgálva érdemes megemlíteni, hogy a magyarországi diplomás nők foglalkoztatási mutatója hasonló szintről indul, mint az azonos végzettségű férfiaké, ellenben a nők foglalkoztatása a 30-as évek környékén csökkenni kezd, és a 40. életévig jelentősen elmarad a férfiak foglalkoztatásától. Ezzel szemben Romániában a diplomás nők foglalkoztatási rátájának felfelé ívelése nagyobb hasonlóságot mutat a diplomás férfiak mutatóival, Szlovákiában pedig lassabb felfutású, és az életút folyamán végig alacsonyabb a diplomás nők foglalkoztatási aránya, mint a másik két országban. A különbözőség oka lehet a gyermekgondozási szabadság országonként eltérő időtartama, vagy a munkaerőpiacra korábban visszatérő anyák változó aránya. A gyermekvállalási korból való kilépést követően már nem nyílik annyira szét a nemek közötti „olló”, ugyanakkor a foglalkoztatási ráták jól láthatóan a diplomásoknál közelítenek egymáshoz leginkább.

27 Uo.

Összességében mind a nők, mind pedig a férfiak foglalkoztatásáról elmondható, hogy a legalább középfokú végzettséget megszerzők és a diplomások aktivitása ugrásszerűen növekedik a tanulmányok befejezésével, a 25. életévtől, és a gyermekvállalási életkor után Magyarországon, valamint Romániában nagyjából kiegyenlítődnek a nemek közötti foglalkoztatási különbségek. Ezzel szemben az alapfokú iskolázottsággal rendelkezők foglalkoztatási rátája amellet, hogy elmarad a náluk képzettebbekétől, lassúbb és enyhébb növekedési tendenciával jellemezhető, az életút során tapasztalható nemi különbségek pedig nagyobbak maradnak (lásd 8–10. ábra).

8–10. ábra: A férfiak és nők foglalkoztatási rátája országonként, iskolai végzettség és korcsoportok szerint (%) 2014-ben; saját számítások az OECD²⁸ adatok alapján

A gyermekes nők foglalkoztatása

A nők és az anyák foglalkoztatási rátájának különbségére, az időbeli fennállás stabilitására és a jelenség mögötti okokra több szerző is rámutatott.²⁹ E korábbi elemzések egybehangzó következtetése, hogy Kelet-Európában nemzetközi viszonylatban jelentős különbség van a nők és az anyák foglalkoztatási rátájában, ami részben a családpolitikai rendszer sajátosságaiból, részben a nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedésekből és elvárásokból fakad.³⁰ A női foglalkoztatás alakulása, valamint a gyermekgondozási szabadság és a hozzá kapcsolódó juttatások minden bizonnyal szoros összefüggésben állnak egymással. Arról viszont megoszlanak a kutatói vélemények, hogy a hosszú, főleg Kelet-Európában elterjedt gyermekgondozási szabadság, melyet elsősorban a nők vesznek igénybe³¹, segíti vagy nehezíti a gyermekes nők munkavállalási esélyét.³²

Az országos összehasonlításból (lásd 3–4. táblázat) kiderül, hogy a régióban Magyarország a „legbőkezőbb” a szülési szabadság időtartamát illetően, ezzel együtt az országban 42% körüli a hat év alatti gyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátája, ami alacsonyabb a szerbiai és a romániai szintnél. Ezekben az országokban, bár alacsonyabb a női foglalkoztatás, a szülési szabadság időtartama rövidebb, és a kisgyermekes anyák valószínűleg hamarabb visszatérnek a munkaerőpiacra.

-
- 29 Makay Zsuzsanna – Blaskó Zsuzsa: Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás. In: Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.) *Demográfiai Portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 46–56. Ursula Bazant: Female Employment in Europe. In: Roosalu Triin – Hofäcker Dirk (eds.): *Rethinking Gender, Work and Care in a New Europe*. 2016, Palgrave Macmillan: London, 87–113.;
- 30 Jana Javornik: Maternal Employment in Post-Socialist Countries: Understanding the Implications of Childcare Policies. In: Roosalu Triin – Hofäcker Dirk (eds.): *Rethinking Gender, Work and Care in a New Europe*. Palgrave Macmillan: London, 2016. 189–214.; Makay Zsuzsanna: Családtámogatás, munkavállalás. In: Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2018. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 83–102.
- 31 European Commission (Janta, Barbara – Stewart, Katherine): *Paternity and parental leave policies across the European Union. Assessment of current provision*. Publications Office of the European Union: Luxembourg, 2018.
- 32 Pettit, Becky – Hook, Jennifer L.: *Gendered Tradeoffs: Family, Social Policy, and Economic Inequality in Twenty-One Countries*. Russel Sage Foundation: New York, 2009.; Fodor, Eva – Glass, Christy: Negotiating for entitlement: Accessing parental leave in Hungarian firms. *Gender, Work and Organization*, 2017. 1–16.

	Szülési szabadság időtartama/hét	Gyermekegondozási szabadság (a szülési szabadság után)	Apaszabadság időtartama	A nők foglalkoztatási rátája (%)
Magyarország	72	a gyermek 2 éves koráig	5–7 nap	75,4
Szerbia	52	a szülési szabadság megnyitásától számított 365. nap	5 nap	66,5
Szlovákia	54	a gyermek 3 éves koráig	nincs	72,6
Románia	48	a gyermek 2 éves koráig	5 + 10 nap ³³	71,4
Ukrajna	48	a gyermek 3 éves koráig	hivatalosan nincs ³⁴	52,5 ³⁵

	A 6 év alatti gyermeket nevelő nők foglalkoztatása	A 3 év alatti gyermekek beiratkozási aránya a nevelési intézményekben (%)	A 3 éves és iskoláskor közötti gyermekek beiratkozási aránya a nevelési intézményekben (%)
Magyarország	41,9	16	87
Szerbia	61,3	n.a.	n.a.
Szlovákia	41,2	1	77
Románia	61,8	17	61
Ukrajna	n.a.	n.a.	n.a.

3–4. táblázat:³⁶ *Gyermekegondozás és női foglalkoztatottság³⁷ (20–49 évesek) 2018-ban*

33 Romániában az alapvetően 5 munkanap fizetett apaszabadság mellett lehetőség van további 10 munkanap szabadságot igényelni azoknak az apáknak, akik teljesítenek egy gyermekegondozási tanfolyamot, és megszerzik annak sikeres elvégzéséről szóló igazolást. (Forrás: 210-es Törvény az apasági szabadságról/1999 dec. 31; Letöltés helye: www.cdep.ro; letöltés ideje: 2019. 12. 20.)

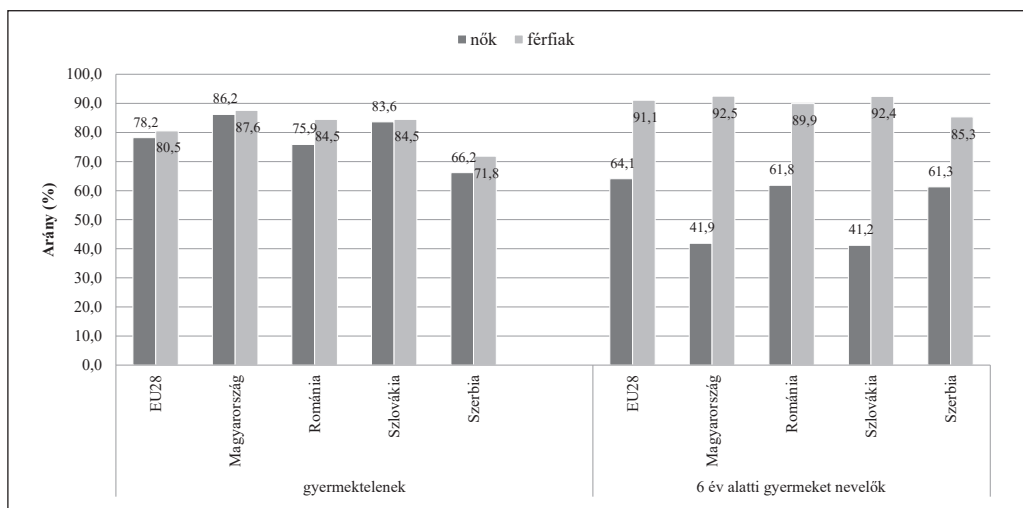
34 Ukrajnában az apaszabadság jogszabályban nem biztosított, ellenben az a munkavállaló, akinek párja szülési szabadságon van, 14 nap fizetés nélküli szabadságot kérvenyezhet a munkáltatójától.

35 Az adat a 15–70 év közötti nők foglalkoztatottsági rátájára vonatkozik. Forrás: State Statistics Service of Ukraine: Economic Activity of Population, 2018. Kyiv, 2019. Letöltés helye: www.ukrstat.org; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

36 Forrás: Chzhen, Yekaterina – Gromada, Anna – Rees, Gwyther: *Are the world's richest countries family friendly? Policy in the OECD and EU*. UNICEF Office of Research: Florence, 2019. Itt: 6.

37 Forrás: Eurostat, LFS series: *Employment rate of adults by sex, age groups, educational attainment level, number of children and age of youngest child (%)*. Letöltés helye: www.ec.europa.eu; letöltés ideje: 2019. 12. 05.

Az elemzésül választott országok családpolitikája hasonló a tekintetben, hogy a kisgyermek, kettő vagy legfeljebb hároméves korig történő otthoni gondozását támogatja a gyermekgondozási szabadság és különböző juttatások révén.³⁸ Egyes vélemények szerint – lévén, hogy a gyermekgondozási szabadságot jellemzően a nők használják ki – a hosszú otthoni nevelés és ezzel párosuló munkabeszüntetés hozzájárul a családon belüli nemi szerepek polarizálódásához, illetve konzerválódásához.³⁹ Hosszú távon a nők munkaerőpiaci reintegrációjának esélyei csökkennek, az előrelépés lehetőségei megakadnak, a bérkülönbségek pedig növekednek nemcsak férfi–nő viszonylatban, hanem az anyák és a gyermektelen nők között is.⁴⁰ Figyelemreméltó, hogy a gyermektelen és a hat év alatti gyermeket nevelő nők foglalkoztatási rátájának különbsége, illetve a hat év alatti gyermeket nevelő férfiak és nők közötti foglalkoztatási szakadék ott a legnagyobb (Magyarország, Szlovákia), ahol egyébként a gyermektelen férfiak és nők foglalkoztatási rátája alig (körülbelül egy százalékponttal) tér el egymástól, mi több, a női foglalkoztatás a gyermektelenek körében meghaladja az EU-s átlagot (lásd 11. ábra).

11. ábra: A gyermektelenek és a hat év alatti gyermeket nevelők foglalkoztatási rátája (%) nemeként néhány európai országban, 2018-ban; saját számítások az Eurostat, LFS adatok alapján

38 Az európai országokat átfogó családpolitikai rendszerekről és családtámogatásokról lásd bővebben KINCS: Európai családpolitikai kitekintő, Budapest, 2019.

39 Makay Zsuzsanna: Kisgyermekes anyák munkavállalása és az ezzel kapcsolatos vélemények változása Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 2018. 179 (11), 1702–1716.

40 Uo.

A fenti adatok alátámasztják, hogy a gyermekgondozás a familizmus⁴¹ jegyében egyértelműen a családokhoz, pontosabban a nőkhez delegált tevékenység, mely erőteljesen együtt jár a nemi szerepek retraditionalizálódásával. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy mint korábban láttuk, a legtöbb országban minimum a gyermekek iskolaérettségéig az egykeresős (jobbára családfenntartó férfi) modell vagy fraseri szóhasználatnál a *caregiver parity* modell⁴² dominál. A gyermektelenek és kisgyermekes nők közötti számottevő foglalkoztatási különbség, a két életterület (munka-család) polarizáltsága a pénzkereső munka és a családi élet összeegyeztethetőségének nehézségeire utal, és alternatívák hiányában választási kényszer elé állítja a nőket. Amennyiben egy zéróösszegű játszmaként tekintenek a helyzetre, komoly szerepkonfliktus adódik: egyrészt a nők (gazdasági) függetlenségének elérésére irányuló aspirációi, a karriercélok megvalósítására tett törekvései, másrészt az anyaszerepben való kiteljesedés ütközik egymással. Olyan helyzetekben, amikor az állam explicit a nők tartós munkaerőpiaci visszavonulását támogatja a szülés után, és a kisgyermekkorú ellátó intézmények nem jelennek meg alternatívaként, a szerepkonfliktus tovább fokozódhat. A nőknek valamely életterületet előnyben kell részesíteniük a másik terület hátrányára, ilyenkor reagálhatnak a gyermekvállalás elhalasztásával, vagy a munkaerőpiacról való kivonulással.⁴³

Összességében elmondható, hogy a kelet-közép-európai térség itt vizsgált valamennyi államában a hat év alatti gyermeket nevelő anyák foglalkoztatási rátája láthatóan elmarad az európai átlagtól (64%), melyhez 2018-ban Románia (62%) és Szerbia (61%) állt a legközelebb, amennyiben a 20–49 éves populációt tekintjük referenciacsoportnak. Nyilvánvaló, hogy a kisgyermekes anyák foglalkoztatottsága sokkal több tényezőtől múlik annál, mint hogy mennyi a szülési szabadság időtartama, vagy meddig lehet otthon maradni a gyermekgondozás jogán, viszont az adatok alapján e tényezők egyáltalán nem elhanyagolhatók. Fontos emellett a kisgyermekeseket ellátó intézmények (pl.: bölcsődék, óvodák, akár részdíjs gyermekmegőrző/foglalkoztató intézmények) elérhetősége, befogadóképessége, mint elérhető opció a szülők számára.

41 Jana Javornik: Maternal Employment in Post-Socialist Countries: Understanding the Implications of Childcare Policies. In: Roosalu Triin – Hofäcker Dirk (eds.): *Rethinking Gender, Work and Care in a New Europe*. Palgrave Macmillan: London, 2016. 189–214

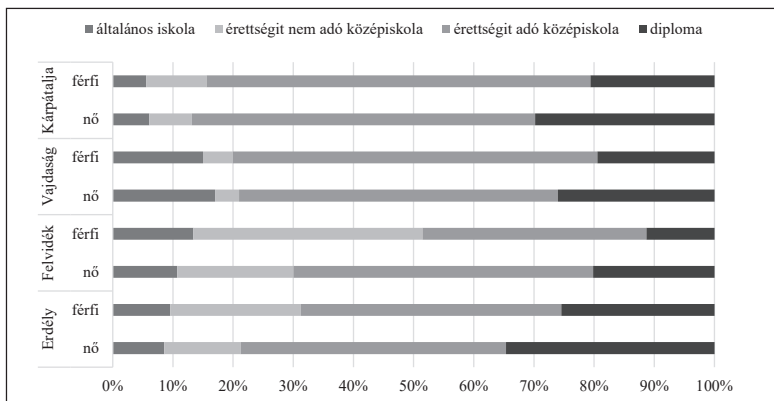
42 Fraser, Nancy: After the Family Wage. Gender Equity and Welfare State. *Political Theory*, 1994. 22 (4), 591–618. Itt: 605–610.

43 McDonald, Peter: Societal foundations for explaining low fertility: Gender equity. *Demographic Research*, 2013, 28 (34) 981–994.

Kárpát-medencei magyarok a munkaerőpiacon

A tanulmány további részében rátérek az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és a vajdasági magyarok foglalkozási helyzetének elemzésére, az NPKI⁴⁴ 2018-as adatfelvétele alapján. Mielőtt részleteiben megvizsgálom a munkaerőpiaci sajátosságokat, fontosnak tartom bemutatni a vizsgálati régiók népességének iskolázottsági helyzetét a nemek perspektívájából. A humán tőke iskolázottsággal operacionalizált mutatója ugyanis olyan kiemelt fontosságú változó, amely szoros összefüggésben áll a foglalkoztatottsággal, és nagymértékben meghatározza az egyének foglalkoztatási helyzetét.

A nemek szerinti iskolázottsági különbségek arra utalnak, hogy az oktatás alsó fokain (általános iskola és szakközépiskola) férfitöbbslet, az oktatás legfelső szintjén pedig nő-többslet a jellemző. Ebben az értelemben a nők mindegyik határon túli magyar régióban képzettebbek a férfiaknál, azaz nagyobb arányban rendelkeznek egyetemi oklevéllel, Erdélyben és Felvidéken pedig az érettségizettek között is magasabb a nők aránya.⁴⁵ Oktatási szintenként vizsgálva e két régióban a legnagyobb nemi eltérés a szakmunkásképzőt végzetek kategóriájában figyelhető meg: Erdélyben 9%-kal, Felvidéken 19%-kal nagyobb az érettségivel nem rendelkező szakiskolát végzetek aránya a férfiak körében (lásd 6. ábra). A férfiak felülreprezentáltsága e tekintetben a szakmunkásképzéshez társított maszkulin jellegnek (is) köszönhető, szemben a feminin jellegű elméleti képzéssel. A vajdasági és kárpátaljai mintában a szakiskolát végzett szegmens egy szűkebb társadalmi csoportot fed le, ugyanakkor ezekre a régiókra is jellemző az alsóbb iskolai, főleg a szakiskolai szintű, enyhébb férfitöbbslet.

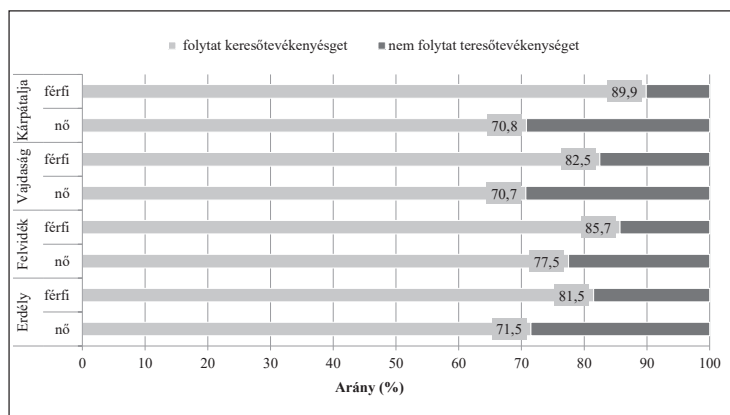

12. ábra: Az iskolai végzettség nemek szerinti megoszlása a 18–49 évesek között; saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

⁴⁴ Nemzetpolitikai Kutatóintézet

⁴⁵ Vajdaság és Kárpátalja vonatkozásában a nemek közötti különbség statisztikailag nem volt szignifikáns.

Az adatfelvétel időpontjában megkérdezett felnőttek 67,2%-a főállásban dolgozott, 21,9%-a nem folytatott keresőtevékenységet, a részmunkaidőben és mellékállásban dolgozók együttes aránya pedig 11% volt a négy Kárpát-medencei nagyrégióban. A nők mindenik régióban alacsonyabb arányban dolgoztak főállásban, mint a férfiak, és a nők inaktivitása jelentősen magasabb volt a férfiakénál. A 18–49 évesek korcsoportjában a nők 62,6%-a és a férfiak 71,6%-a dolgozott főállásban, keresőtevékenységet a nők nagyjából 70%-a, a férfiak több mint 80%-a folytatott.

13. ábra: A keresőtevékenységet folytatók aránya nemeként, régióként;⁴⁶ saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A régiók szerinti összevetésből kiderül, hogy a szlovákiai magyar nők az átlaghoz képest nagyobb arányban folytatnak keresőtevékenységet (77,5%), őket követik az erdélyi (71,4%), a kárpátaljai (70,7%) és a vajdasági (70,7%) nők. Ezek a trendek, még ha számarányok szerint nem is esnek egybe a nemzeti szintű foglalkoztatottsági adatokkal,⁴⁷ amelyek szerint országosan alacsonyabb a nők foglalkoztatási szintje, jelzésértékűek a tekintetben, hogy a női munkavállalás az EU-hoz tartozó, gazdaságilag fejlettebb országokban, és annak egyes régióiban (Felvidék, Erdély) magasabb, mint a másik két területen (Vajdaság, Kárpátalja).

A nemek közötti legnagyobb foglalkozási szakadék a kárpátaljai magyar közösségben érhető tetten, ahol a nők foglalkoztatottsága számottevően alacsonyabb a férfiakénál. Hasonló mértékű különbséget jeleznek az ukrán statisztikai hivatal által gyűjtött adatok, vagyis a négy régió közül foglalkoztatási szempontból itt nyílik leginkább szét a nemek közötti olló. A többi három régióban a nemek közötti aktivitásbeli egyenlőtlenségek nagyjából hasonlóan alakulnak, Vajdaságban 11,8, Erdélyben 10,0 Felvidéken 8,2 százalékpont különbség van a keresőtevékenységet végző férfiak és nők között a 18–49 éves korosztályban (lásd 13. ábra és 5. táblázat).

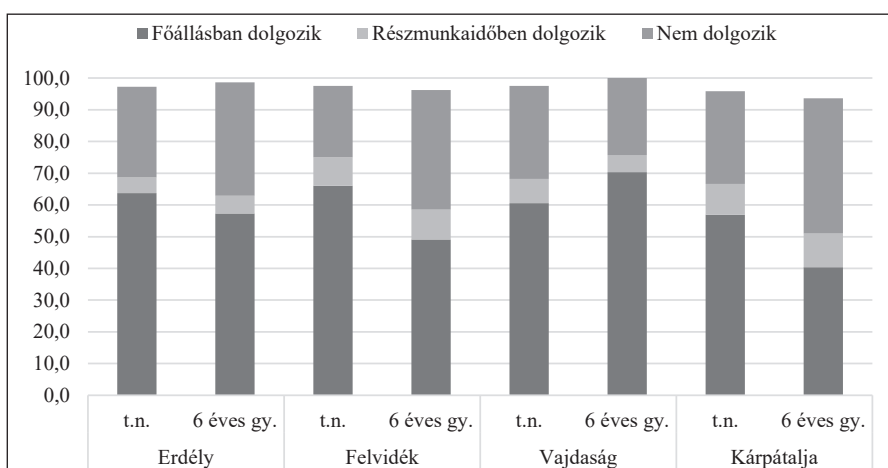
⁴⁶ Erdély és Kárpátalja Sig.<0,000; Felvidék Sig.<0,024; Szerbia Sig.<0,008.

⁴⁷ A tanulmány első részében bemutatott országos szintű, össznépességre vonatkozó foglalkoztatási ráták és az itt elemzett adatok közötti eltérések egyrészt a két populáció életkor szerinti különbségeiből, másrészt a területi és nemzeti sajátosságokból fakadnak.

	Erdély			Felvidék			Vajdaság			Kárpátalja			Összesen		
	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt
Főállásban dolgozik	63,7	68,8	66,3	66,1	78,5	72,3	60,6	71,8	66,2	56,9	72,2	64,6	62,6	71,6	67,1
Mellékállásban dolgozik	2,7	4,5	3,6	2,5	0,4	1,5	2,5	4,5	3,5	4,1	6,1	5,1	2,9	4,0	3,5
Részmunkaidőben dolgozik	5,0	8,2	6,6	8,9	6,8	7,8	7,6	6,2	6,9	9,7	11,6	10,7	6,9	8,2	7,6
<i>Σ keresőtevékenységet folytat</i>	71,4	81,5	76,5	77,5	85,7	81,6	70,7	82,5	76,6	70,7	89,9	80,3	72,4	83,8	78,1
Nem dolgozik	28,5	18,5	23,5	22,5	14,3	18,4	29,3	17,5	23,4	29,2	10,1	19,7	27,6	16,2	21,9

5. táblázat: A Kárpát-medencei magyarok gazdasági aktivitása (18–49 évesek) régióként és nemenként (%); saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A gyermekes nők és férfiak foglalkoztatása közötti különbség szembeötlően nagyobb annál, mint azt az előzőekben láthattuk a teljes populációra vonatkoztatva. A három év alatti gyermeket nevelő nők foglalkoztatása a négy régióban együttvéve 51,2%, a férfiaké ugyanakkor 92,1%, ami azt jelenti, hogy a kisgyermekes családokban szinte kivétel nélkül a férfiak a családfenntartók. A gyermek életkorának növekedésével a nők munkaerőpiaci részvétele növekszik, így az előbbieken említett kenyérkereső férfi modell kizárólagossága valamelyest csökken. A hatéves vagy fiatalabb gyermeket nevelő nőknek már 64,2%-a folytat valamilyen formában keresőtevékenységet, közülük 54,6% főállásban. Az alábbiakban csak a hat év alatti gyermekkel rendelkező nők aktivitásának adatai kerülnek bemutatásra (lásd 14. ábra)⁴⁸. A hat év alatti gyermeket nevelő nők több mint 40%-ának nincs állása Kárpátalján – a négy régió közül itt a legmagasabb a nem dolgozó kisgyermekes anyák számaránya, ezt követően pedig Felvidéken, ahol a hat év alatti gyermeket nevelő nők körülbelül egyharmadának nincs munkája. Megjegyzendő még, hogy a kisgyermeket nevelő anyák közül valamivel többen dolgoznak részmunkaidős állásban, mint a teljes populáción belül. Kivételt egyedül a vajdasági régió képez, ahol viszont nem szignifikáns a férfiak és nők közötti aktivitásbeli különbség.

14. ábra: A hatéves és fiatalabb korú gyermekkel rendelkező nők aktivitása (18–49 évesek) régióként (%); saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A tanulmányban nem térek ki részletesen a keresőtevékenységet nem végzők helyzetére, az alábbiakban mindössze röviden bemutatom e csoport nemek szerinti főbb sajátosságait és a legfontosabb régiós eltéréseket. A 18–49 évesekre vetített, munkával nem rendelkezők aránya, mint azt előbb láthattuk a Kárpát-medencei mintában, 22% körüli.

⁴⁸ Az ábrán alkalmazott rövidítések: *t.n.*, vagyis teljes népesség, a *6 éves gy.*, pontosabban a 6 éves, vagy annál kisebb korú gyermeket nevelő anyák csoportjára vonatkozik.

A nem foglalkoztatottak nagyrészt összességében a tanulók (39%), a munkanélküliek (15%), a szülési/gyermeknevelési szabadságon lévők (13%), valamint a háztartásbeliek (11%) alkotják, az egyéb kategóriába eső nem dolgozók és a nyugdíjasok aránya 10% alatti, ámbar e csoportok társadalmi súlya régióként eltérő (lásd 6. táblázat).

Nemek szerint megvizsgálva a keresőtevékenységet nem végző népességcsoporton belül majdnem kétszer annyi a nők (63%), mint a férfiak (37%) aránya. A regionális eltérések mentén megfigyelhető, hogy a nem foglalkoztatott nők aránya Felvidéken a legalacsonyabb, 22%, Vajdaságban, illetőleg Kárpátalján a legmagasabb, 29%, ettől csak kevéssel marad el Erdély (28%) (lásd 5. táblázat).

A keresőmunkát nem folytató alcsoportok nemi összetétele alapján regionálisan általánosnak számít, hogy a szülési/gyermeknevelési szabadságon lévők leginkább nők, Erdély kivételével a többi régióból nem is került olyan apa a mintába, aki a kérdezés pillanatában a gyereknevelési szabadságát töltötte volna. A háztartásbeliségnek szintén nagyon erős a nemi jellege, mondhatni egyértelműen feminin tevékenység, melyet Erdélyen és Felvidéken kívül szinte csak nők végeznek. A háztartásban dolgozó nő szociodemográfiai profilja alapján iskolázottsági szempontból *alacsonyán képzett* (20% alapfokú, 60% szakiskolai végzettségű), *harmincas*, illetve *negyvenes éveie elején járó* (47% 30–39 év közötti, és további 23% 40–44 év közötti), legnagyobb részt *falusi* (74%), *házas* (83%) és *gyermekes* (92%), vagyis a munkaerőpiacon kevésbé kompetitív jellemzőkkel bíró egyén.⁴⁹ A feminizált háztartásbeliséggel szemben, mely a férfiak számára „nem opció”, a munkanélküliség nagyobb arányban sújtja a férfiakat, mint a nőket. Az eredmények ezen a ponton összecsengenek Veres⁵⁰ korábbi, magyarországi és erdélyi magyarok társadalmi rétegződésének összehasonlító elemzésével, amelyben megállapította, hogy Erdélyben a nők „rejtett” munkanélküliségét az inaktívak és a háztartásbeliek magasabb aránya palástolja. Romániában és Erdélyben több kutatás igazolta, hogy a nőket kisebb mértékben érintő munkanélküliség főképp „az inaktivitás egyéb formáiba történő »meneküléssel«” van összefüggésben.⁵¹ A Kárpát-medencei magyar közösségekre vonatkozó elemzésem ezekkel a korábbi kutatásokkal összhangban igazolja, hogy (1) *a kereső tevékenységet nem folytató alcsoportok között számottevő nemi eltérések vannak*, és (2) *a nők jellemzően a*

49 Az „ideális” munkavállalóról alkotott elképzelésekről és ezzel összefüggésben a gyermekvállalás munkaerőpiaci hátrányairól lásd Glass, Christy – Fodor Éva (2017). Managing Motherhood: Job Context and Employer Bias. *Work and Occupations*. (45):2

50 Veres Valér: Társadalmi rétegződés és anyagi-jövedelmi különbségek Magyarországon és az erdélyi magyarság körében. *Szociológiai Szemle*, 2014. 24 (2): 4–46.

51 Geambașu Réka: Nemek közötti egyenlőtlenségek Erdélyben és Magyarországon a 21–44 év közötti népesség körében. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2009. 241–272. Itt: 251.

gyermekgondozás, továbbá a háztartásbeliség köré tömörülnek, (3) a férfiak pedig – mindeképpen valamilyen fizetett munkához köthető – az első ízben állást kereső, a munkanélküli és inaktív kategóriákban képeznek többséget. A régiós összehasonlításból az is kitűnik, hogy ott, ahol a teljes népességben belül kisebb a nemek közötti foglalkoztatási szakadék, és a nők nagyobb arányban vannak jelen a munkaerőpiacon (pl. Szlovákia/Felvidék), a háztartásban tevékenykedő nők aránya alacsonyabb, mindazonáltal a munkanélküliek aránya nemek szerint kiegyenlítettebb. Ezzel szemben Kárpátalján, de még Vajdaságban is, ahol jelentősebbek a férfiak és a nők közötti foglalkoztatási különbségek, a háztartásbeliek szinte kivétel nélkül nők, a munkanélküliek között ellenben a férfiak aránya többszörösét teszi ki a nők arányának (lásd 6. táblázat).

Miközben a munkaerőpiacon kívül maradás a nőket elsődlegesen a privát szféra (születési/gyermeknevelési szabadság, háztartásbeliség) irányába tereli, a munkaerőpiaci bizonytalanságokkal, így a munkanélküliséggel nagyobbbrészt a férfiaknak kell megküzdeniük. A kutatás során megkérdezettek körülbelül negyede (24%-a) élete folyamán legalább egyszer volt már munkanélküli tartósabb ideig,⁵² és közel 30%-uk számolt be arról, hogy többször is huzamosabb időre elveszítette a munkáját. A három hónapnál tovább fennálló munkanélküliséget véve alapul, a férfiak és a nők tapasztalataiban nincs szignifikáns eltérés, viszont a munkanélküliség megtapasztalásának gyakoriságában van: élete során egyszeri munkanélküliséget a nők a férfiaknál többen tapasztaltak már⁵³, ugyanakkor a férfiak valamivel nagyobb eséllyel vannak kitéve a többszöri munkanélküliség megtapasztalásának⁵⁴.

52 A válaszadókat arra kérték, hogy a három hónapnál tovább fennálló munkanélküliségről számoljanak be.

53 A nők 25,5%-a, a férfiak 22,0%-a számolt be arról, hogy élete során legalább egyszer volt már munkanélküli.

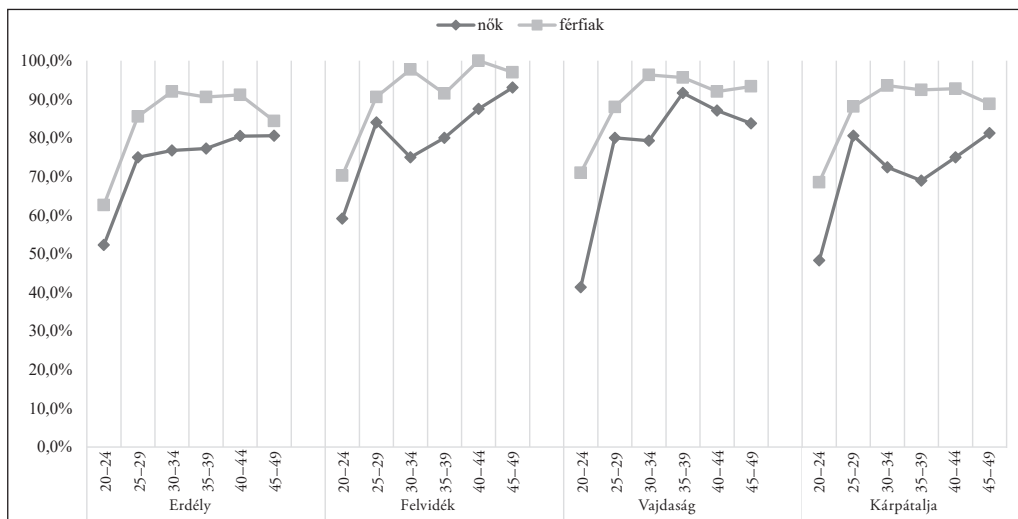
54 A nők kisebb arányban számoltak be arról, hogy többször is munkanélküliek lettek volna: a nők 27,8%-a nyilatkozta, hogy többször volt már tartós munkanélküli, szemben a férfiak 29,8%-os arányával.

	Erdély			Felvidék			Vajdaság			Kárpátalja			Összesen		
	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt	nők	férfiak	együtt
Tanuló	30,3	42,6	36,5	31,5	69,0	50,3	41,8	53,3	47,6	16,4	27,3	21,9	30,5	47,7	39,1
Első ízben állást kereső	5,1	12,3	8,7	1,4	0,0	0,7	7,5	13,3	10,4	5,5	31,8	18,7	4,8	12,0	8,4
Szülési/gyereknevelési szabadságon van	22,7	1,6	12,2	38,4	0,0	19,2	11,9	0,0	6,0	30,9	0,0	15,5	24,9	0,9	12,9
Háztartásbeli	17,2	1,6	9,4	8,2	2,4	5,3	26,9	0,0	13,5	38,2	0,0	19,1	20,1	1,4	10,8
Munkanélküli	9,1	20,5	14,8	12,3	21,4	16,9	7,5	23,3	15,4	1,8	22,7	12,3	8,4	21,3	14,9
Nyugdíjas	3,5	8,2	5,9	5,5	4,8	5,2	0,0	3,3	1,7	1,8	4,5	3,2	3,1	6,5	4,8
Egyéb nem foglalkoztatott	12,1	13,1	12,6	2,7	2,4	2,6	4,5	6,7	5,6	5,5	13,6	9,6	8,1	10,2	9,2

6. táblázat: A nem foglalkoztatottak eloszlása régióként és nemeként (%); saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A tanulmány első felében bemutatott országos szintű, korcsoportokra bontott adatokhoz hasonlóan a Kárpát-medencei magyar közösségekben is változatos képet mutat a dolgozó nők és férfiak aránya az életút folyamán. A férfiak foglalkoztatása Erdélyben és Kárpátalján hasonlít leginkább egy fordított U görbéhez, Felvidéken és Vajdaságban a 45–49 éves korcsoporthoz tartozók foglalkoztatása nem kezd annyira látványosan csökkenni, tulajdonképpen félszárú U görbét ír le a foglalkoztatási pálya ebben a két régióban. Ez a fordított U típusú mintázat a férfiak esetében jobban kirajzolódik, aminek oka, hogy a férfiak karrierpályáját nem szegik megszakítások. Ezzel szemben a nők foglalkoztatási pályájának felfelé ívelése a 25–29 éves életkor után szembetűnően lecsökken. A női foglalkoztatási görbe „behorpadása” ugyanakkor nem minden régióban következik be ugyanabban az életszakaszban. A felvidéki és a vajdasági nők fiatal felnőttkori foglalkoztatásuk mélypontját a 30–34 éves korosztályban érik el, vagyis a gyermekvállalás miatt ebben az életkorban maradnak a legtöbben távol a munkaerőpiactól. Erdélyben, ahol a női foglalkoztatás viszonylag mindvégig alacsony szinten marad a felvidéki és a vajdasági trendhez képest, a gyermekvállalási korban lévő nők munkaerőpiaci visszavonulása sem annyira látványos, de a gyermekvállalással összefüggésben legalacsonyabb szintű foglalkoztatás – az aktív életút során – a 20–25 éves korcsoportban tapasztalható, a rákövetkező években pedig enyhébb, ám folyamatos növekedés következik. A kárpátaljai magyar nők foglalkoztatottságának esése a 30-as éveikben járó nőknél is látványos, mélypontja a 35–39 éves korosztálynál következik be. Az eredmény kapcsán felvetődik a kérdés, hogy vajon milyen okok húzódnak meg e mögött annak tudatában, hogy a külföldi magyar régiók családalapítással kapcsolatos összehasonlító elemzése⁵⁵ arra mutattak rá, hogy Kárpátalján szülnék legfiatalabb korban a nők. Kutatásunk adataiból azt is tudjuk, hogy Kárpátalján magasabb a kettő és a kettőnél több gyermekkel rendelkezők aránya, továbbá a kárpátaljai nők életkor szerinti gyermekvállalási hajlandósága szintén magasabb a többi régióhoz képest. Elképzelhető tehát, hogy a 35–39 éves kárpátaljai női korosztály munkaerőpiaci távolmaradása mögött a többedik gyermekvállalás hatása mutatkozik meg, de az is lehetséges, hogy a gyermekes nők egy része a harmincas évei végéhez közeledve inkább „választja” a főállású anyaságot vagy a háztartásbeliséget, és emiatt marad távol a munkaerőpiactól. A kárpátaljai almintában megvizsgálva a nem foglalkoztatottak kor és nem szerinti összetételét, kiderül, hogy a 30–34 éves női korosztály közel fele van gyermekgondozási szabadságon, egyharmaduk háztartásbeli, és viszonylag alacsony (9%) a munkanélküliek aránya. A következő korcsoportban viszont már a háztartásbeliek alkotják a többséget (ők a 30–39 éves korosztály csaknem háromnegyedét, 71,4%-át teszik ki), és mindössze 14% a gyermeknevelési szabadságon lévők aránya.

55 Papp Z. Attila – Vita Emese: Megmaradás és átörökítés. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúságkutatás 2016*. Kutatópont Kft.: Budapest, 2018. 107–138.

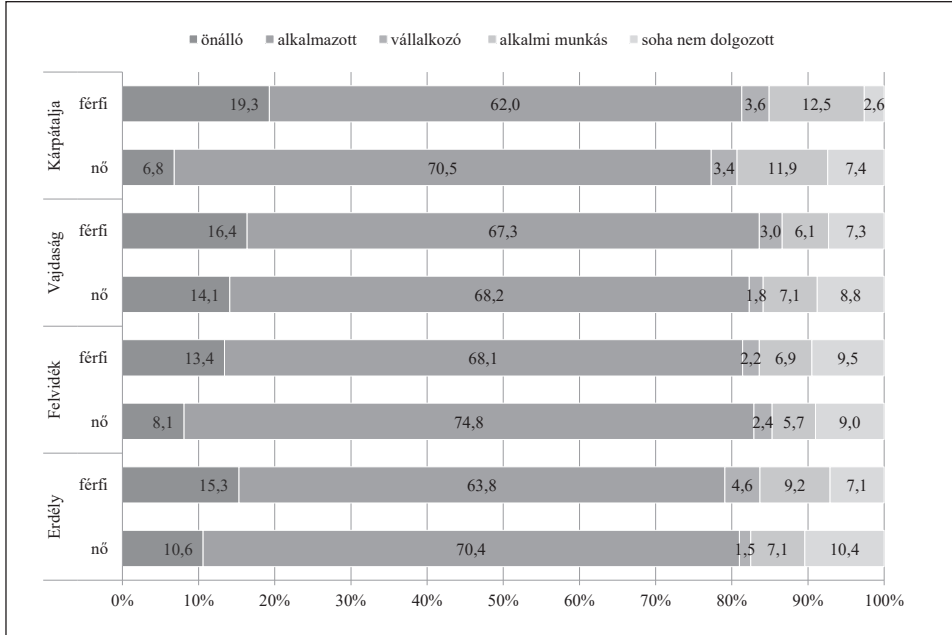
15. ábra: Férfiak és nők foglalkoztatottsága korcsoportok szerint a Kárpát-medencei magyar közösségekben; saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

Az erdélyi magyarság körében végzett korábbi elemzések⁵⁶ felhívták a figyelmet a munkaerőpiac egy további dimenziója szerinti nemi megosztottságra, és pedig az egyenlőtlen munkavállalói profilra, mely a nők esetében jellemzően alacsonyabb foglalkoztatással, kisebb jövedelmekkel, vagy éppen a jövedelmet nem biztosító háztartásbeliségben való nagyarányú részvétellel írható le. A foglalkoztatási arányok és formák tekintetében nem történt jelentős változás a kétezres évek közepén megfigyelt állapotokhoz képest, a tendenciák pedig hasonlóak a többi külhoni magyar régióban is. A nők a férfiaknál szignifikánsan alacsonyabb arányban jelen a nem alkalmazotti munkaformákban, az önálló⁵⁷ gazdasági tevékenységet folytatók, illetve a vállalkozók között kevesebb nő tevékenykedik. Ellenben a nők jelenléte minden külhoni régióban magasabb az alkalmazotti státuszban dolgozók körében, tehát elsődlegesen a kisebb autonómiával rendelkező, ugyanakkor kevesebb kockázatot rejtő beosztotti pozíciókban. Vajdaság kivételével a férfiak mindenütt magasabb arányban dolgoznak alkalmi munkásként, az ebből fakadó bizonytalanságnak való kitettség szempontjából inkább ők érintettek. Kárpátalja esete ebben a tekintetben szintén figyelmet érdemel, ott mind a nők, mind a férfiak közel egyformán érintettek az

56 Lásd Geambaşu Réka: Patriarchátus a háztartás falain belül és kívül. Nemi egyenlőtlenségek az erdélyi munkaerőpiacon. *Erdélyi Társadalom*, 2008. 6. (1–2) 117–146; illetve Geambaşu Réka: Erdélyi magyar feminizmus: érdeklődés hiányában elmarad? In: Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2012. 117–139.

57 Ide soroltuk a következőket: tulajdonos vagy résztulajdonos, gazdálkodó, iparos/kistermelő, egyéni/magánvállalkozó, szellemi szabadfoglalkozású.

időszakos foglalkoztatásban, az alkalmi munkából élők aránya 10% fölötti, míg a többi régióban ez az arány 6 és 9% között mozog. Figyelemreméltó a magasabb arányú női jelenlét azok esetében is, akik hivatalosan munkát még sosem végeztek, gyakorlatilag a formális munkapiaciց úgyszólván nem is jutottak el (lásd 16. ábra).

16. ábra: A foglalkoztatás formája országonként, nemenként, 18–49 évesek; saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A munkára fordított idő

A munkaidő szempontjából az egyik izgalmas kérdés az, hogy miként viszonyul egymáshoz a teljes munkaidős és a részmunkaidős foglalkoztatás, továbbá, hogy ennek országonként milyen nemi gyakorlatai terjedtek el. A részmunkaidős foglalkoztatás elsősorban a nyugat-európai országokban számít gyakorinak, és főleg a nőkre jellemző munkavállalási stratégia, amely azt a célt szolgálja, hogy a munkavállalók össze tudják hangolni fizetett munkájukat a háztartási és gondozási teendőkkel.⁵⁸ Nyugat-Európában a dolgozó nők körülbelül fele, a volt szocialista országokban pedig a nők több mint 80%-a dolgozott teljes munkaidőben⁵⁹, és ré-

58 Geambaşu Réka: Patriarchátus a háztartás falain belül és kívül. Nemi egyenlőtlenségek az erdélyi munkaerőpiacon. *Erdélyi Társadalom*, 2008. 6. (1–2) 117–146.

59 Geambaşu Réka: Nemek közötti egyenlőtlenségek Erdélyben és Magyarországon a 21–44 év közötti népesség körében. In: Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 241–272.

szint ennek is köszönhető a nyugat-kelet irányú csökkenő női foglalkoztatottság. Másképpen szólva, azokban az országokban, ahol a gyakorlatban is adott a részmunkaidős foglalkoztatás, a nők közül többen tudnak kereső tevékenységet folytatni, mint ott, ahol a részmunkaidős foglalkoztatásnak nincsenek előzményei, a részdős állások pedig éppen hogy alakulóban vannak.⁶⁰

A Magyarországra, Szlovákiára és Romániára vonatkozó OECD-adatok alapján a foglalkoztatottak heti munkaidőszáma szerinti nemi megoszlásait tekintve szinte alig vannak olyanok, akik hetente 19 óránál kevesebbet dolgoznak: Magyarországon és Romániában a népesség kevesebb mint 1%-a, Szlovákiában 2%-a.⁶¹ A részmunkaidős státuszának megfelelő óraszámú dolgozók nemi megoszlása Magyarországon és Romániában nagyjából hasonló: a 2017-es összesítések alapján mindkét országban a keresőtevékenységet folytató nők 4%-a dolgozott hetente 20–29 órát, és további 3%-uk dolgozott heti 30–34 órát. Szlovákiában kicsivel többen, a nők 5%-a dolgozott heti 20–29 órában, és további 2% heti 30–34 órában. Kiemelendő ugyanakkor, hogy míg Magyarországon és Romániában a nők változatlanul alacsony aránya, 1–2%-a dolgozik heti 35–39 órát, Szlovákiában ennek a többszöröse, 22% azon női munkavállalók aránya, akik a részmunkaidő és a teljes munkaidő közötti „határsávban” dolgoznak. Mindhárom országban a férfiak 1–3%-a tölt heti 35 óránál kevesebb időt keresőtevékenységgel. Hozzá kell tenni, hogy a magyar és román társadalomtól eltérően, a szlovákiai rendszeren belül akárcsak a nőkre, a férfiakra is jellemző, hogy jóval többen dolgoznak heti 35–39 órási munkaidőben.

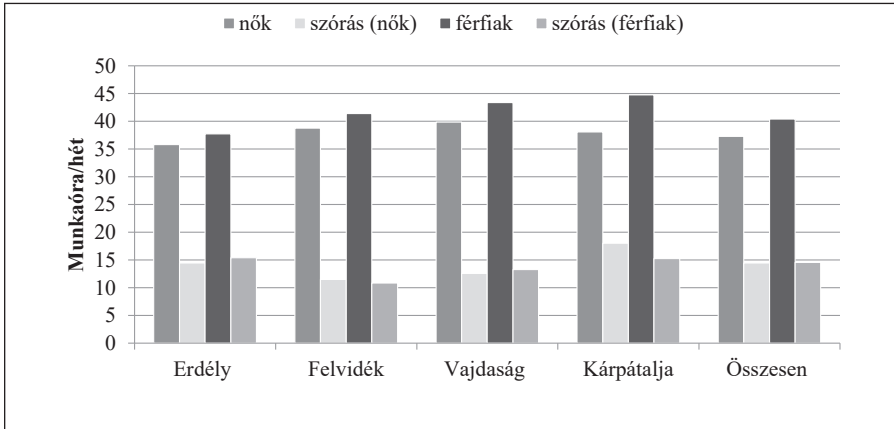
A Kárpát-medencei magyarok vonatkozásában a keresőtevékenységet folytató nők 13,7%-a dolgozott hetente 20 óránál kevesebbet, és közel egyharmaduk (62%) dolgozott 20–40 órát a kérdezést megelőző héten. Ez heti bontásban átlagosan 37,2 órát jelent a nőkre, és 40,1 órát férfiakra nézve. A férfiak jellemzően nagyobb arányban dolgoztak heti negyven óránál hosszabb munkaidőben, és átlagosan egy órával többet túlóráztak, mint a nők.⁶² Az egyes régiókon belül Kárpátalja kivételével nincs jelentősebb eltérés a férfiak és nők fizetett munkával töltött heti átlagos órászámaiban. A két nem fizetett munkával töltött idejében tehát a legszembetűnőbb különbség Kárpátalján figyelhető meg, ahol a férfiak 6,6 órával dolgoznak többet (fizetett állásban) a nőknél, emellett körülbelül heti tíz órában túlóráztak, ami a nőkre szintén kevésbé jellemző. A munkára fordított időt tovább árnyalja, ha megvizsgáljuk, hogy a fizetetlen munka milyen arányban oszlik meg a férfiak és a nők között. Jelen esetben a fizetetlen munka, illetve a gondozói tevékenységek egy-egy dimenzióját vizsgáltam, nevezetesen a háztartással és a gyerekneveléssel töltött időt. Nem meglepő módon a nők mindenütt több időt fordítanak a fenti tevékenységekre. A háztartási munkák – bár nyilván e kategóriát is

60 Geambaşu Réka: Részdős: fél munkás? A női részmunkaidős foglalkoztatás főbb narratívái Magyarországon és Romániában. *Erdélyi Társadalom*, 2014. 12. (1) 73–101.

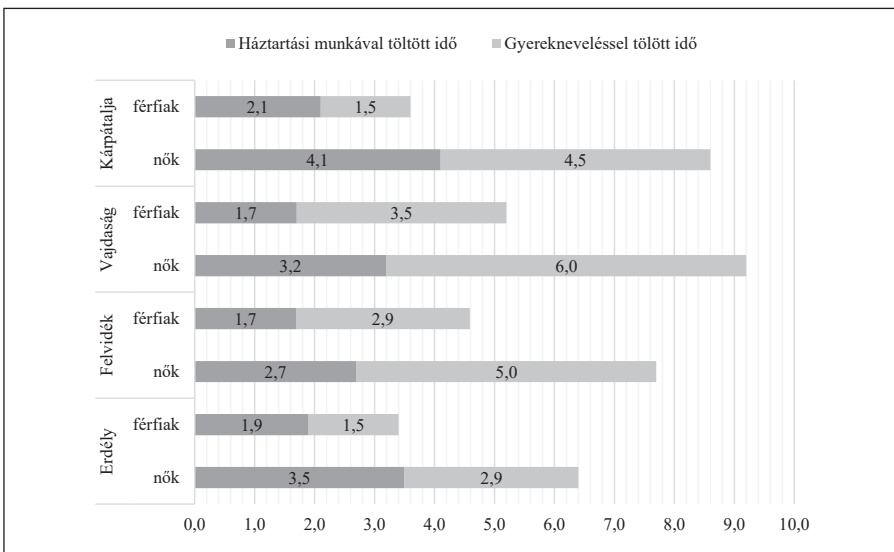
61 Forrás: OECD Family Database. *The labour market position of families (LMF)*. Letöltés helye: www.oecd.org; letöltés ideje: 2019. 12. 20.

62 A túlórák számával kapcsolatos kérdésnél jelentős a válaszmegtagadás, viszont az érvényes válaszolók (N=432) 97%-a nyilatkozta, hogy túlórázott a kérdezést megelőző héten.

tovább lehetne finomítani – időben inkább terhelik a nőket, ebben nincs akkora különbség a nemek között, mint a gyerekneveléssel töltött idő esetében, mely jobbra női/anyai „feladat”, s amelyre a nők majdnem kétszer annyi időt szánnak a napjukból, mint a férfiak. A hagyományos nemi szerepek szerinti elkülönülés a kárpátaljai magyarság esetében a legnyilvánvalóbb: a többi régióhoz viszonyítva itt a nők erőteljesebben „veszik ki részüket” a háztartási munkából, melybe – a gyerekneveléssel együtt – a férfiak a legkevésbé involválódnak (lásd 18. ábra).

17. ábra: A fizetett állásban eltöltött heti munkaórák száma régióként és nemenként (átlagok); saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

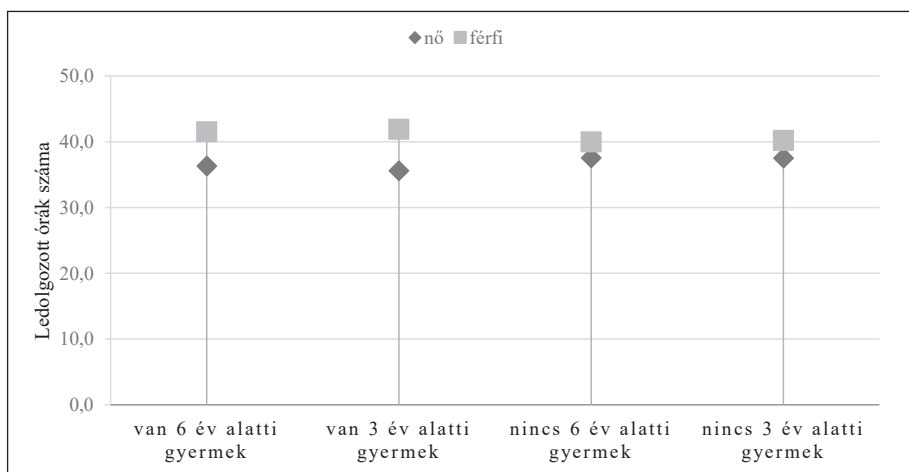

18. ábra: A háztartási munkára és gyereknevelésre fordított idő régióként és nemenként (napi átlagos óraszám)⁶³; saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

63 Kérdés: Egy átlagos nap mennyi időt (óra) tölt háztartási munkával? Hát gyerekneveléssel?

A kisgyermekes anyák munkára fordított ideje

A gyermekek jelenlétének, életkorának a Kárpát-medencei magyar közösségben is erőteljes és szignifikáns hatása van a nők és a férfiak munkában eltöltött idejére. Általánosan érvényes, hogy minél kisebb gyereke van egy nőnek, annál kevesebb időt dolgozik fizetett állásban, ami azt jelenti, hogy a három és hat év alatti gyerekek nevelésével főleg a nők foglalkoznak, és mint a tanulmány előbbi részében már láthattuk, ezzel együtt a nők ebben az időszakban alacsonyabb intenzitással vannak jelen a munkaerőpiacon. A gyermekek jelenléte a férfiak munkaidejére mindeközben ellenkezően hat, illeszkedve az egykeresős, kenyérkereső férfi modellhez, hiszen a kisgyerekekkel rendelkező apák dolgoznak a legtöbbet heti munkaórászámban. A gyerekek életkorának növekedése eltérő hatást eredményez a szülők foglalkozási idejére: a nők számára a fizetett állásban való munkaórák növekedésével, a férfiak számára pedig a munkaórák csökkenésével jár. A férfiak munkával töltött idejét ugyanakkor valamivel nagyobb mértékben befolyásolja a gyermek életkora, a hároméves és kisebb gyermekkel rendelkező férfiak összességében átlagosan egy órával dolgoztak többet, mint az iskoláskor alatti gyermeket nevelők (lásd 19. ábra).

19. ábra: Nők és férfiak fizetett munkával töltött ideje a gyermek jelenlétének függvényében (munkával töltött átlagos órászám/hét); saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A nemiszerep-felfogások mint munkaerőpiaci részvételt alakító tényezők

Tény, hogy egyre több európai országban vált normává a kétkeresős családmodell,⁶⁴ a kétkeresős háztartások több helyen⁶⁵ felváltották a tradicionális, kenyérkereső férfi és nő, mint főállású háziasszony felállású háztartástípust. Kelet-európában a széles körű női munkavállalás elterjedése a szocialista idősakra nyúlik vissza, amikor az állami szintű egyenlősítési törekvések jegyében tömegével kezdték hasznosítani a női munkaerőt a szocialista állam építéséhez. Mindeközben a nők vállán maradt a háztartási feladatok és a háztáji munkák egy része, melyekkel együtt a női terhek megsokszorozódtak. A külső, forszírozott emancipációra, az állam privát szférába történő benyomulására, a „második műszak” közepette kialakuló terhekre a nők egy része a munkaerőpiactól való távolmaradással reagált, mikor már „választhatott”. Magyarországi és romániai empirikus adatok bizonyítják, hogy a nők háztartásba és gyermekgondozásba való „visszahúzódása” és ezzel együtt a családi szerepek retradicionalizálódása mintegy megélénkült a rendszerváltást követően.⁶⁶

Szakértők szerint a nemi szerepekről alkotott elképzelések visszahatnak nemcsak a nemi alapú munkamegosztásra, hanem az élet egyéb területére is, például a demográfiai viselkedésre. A nemek közötti igazságosság elméletének (*gender equity theory*) értelmében a magasabb fokú nemi egyenlőség, a munka-magánélet sikeres összeegyeztetése és annak rendszerszintű támogatottsága bizonyítottan magasabb szintű termékenységgel jár együtt⁶⁷. McDonald különbséget tesz nemi egyenlőség valamint nemi igazságosság között; véleménye szerint utóbbi fogalom megfelelőbb a termékenységgel kapcsolatos hipotézis magyarázatához. A nemi igazságosság ugyanis sokkal inkább a méltányosnak gondolt lehetőségekkel kapcsolatos elképzelésekre vonatkozik, semmint az egyenlőség konkrét kimeneteire,⁶⁸ ami azért fontos, mert a szerző elemzései szerint a családalapítás-
sal kapcsolatos döntésben az egyéni percepciók szerepe nagyobb.

64 Drago, Robert William – Black, David – Wooden, Mark: Female Breadwinner Families: Their Existence, Persistence and Sources, *IZA Discussion Papers*, No. 1308, Institute for the Study of Labor (IZA): Bonn, 2004.

65 OECD: *How do partners in couple families share paid work?* Letöltés helye: www.oecd.org; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

66 Blaskó Zsuzsa: *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2006. Pasti, Vladimir: *Ultima inegalitate. Relațiile de gen în România*. Iași: Polirom, 2003.

67 McDonald, Peter: Societal foundations for explaining low fertility: Gender equity. *Demographic Research*, 2013, 28 (34) 981–994.

68 Uo. 983.

Tekintsük most át, hogy milyenek a nemi szerepekkel, a szülői feladatokkal, továbbá a gyermek értékével kapcsolatos vélemények, hogyan gondolkodnak a határon túli magyarok a kisgyermekes anyák és apák foglalkoztatásáról, illetve, hogy a nők és férfiak mely kérdésekben vannak hasonló vagy eltérő véleményen. Mindenekelőtt egy általános, mind a négy régió adatait tartalmazó táblastatisztikát mutatok be a nemiszerep-felfogásokról, ezt követően pedig régiós szinten prezentálom a nemek szerint szignifikánsan eltérő vélekedéseket.

A 2018-as kérdőíves kutatásunk eredményei azt igazolták vissza, hogy a szomszédos országokban élő magyarok meglehetősen tradicionális nézeteket vallanak a nemi szerepekről. A négy nagyrégióban együttesen a kérdezettek 41%-a inkább vagy teljes mértékben egyetértett azzal, hogy *általában a férfiak jobb vezetők, mint a nők*, és 61% gondolta azt, hogy *ha kevés a munkalehetőség, jogos lenne, hogy inkább a férfiak kapjanak munkát, ne pedig a nők*. A férfiak a nőknél szignifikánsan nagyobb mértékben vélik igazságosnak, hogy a munkaerő-kiválasztásnál előnyt élvezzenek a nőkkel szemben, ha hipotetikusán kevés a munkalehetőség. Bár ezt a típusú diszkriminációt a nők a férfiaknál nagyobb arányban vitatják el, beszédes, hogy a nők enyhe többsége (58%-a) azonosul a munkaerőpiaci tartalékjátékos szerepével, egyetértve azzal, hogy szűkös munkalehetőségek esetén inkább a férfiak élvezzenek előnyt a pénzkeresésben. A várakozásoknak megfelelően a férfiak átlagosan nagyobb mértékben értenek egyet azzal is, hogy a párkapcsolat működését kedvezőtlenül befolyásolja, ha a nő keresete magasabb, mint a férfié. Akárcsak az előző állításnál, itt is látható, hogy miközben az elutasításukat kifejezők aránya nemileg alig különbözik (ti. a nők 32, a férfiak 31%-a nem ért egyet azzal, hogy *nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő többet keres, mint a férfi*), a kijelentéssel egyetértő nők aránya a véleményt formálók egyharmadát, a férfiak pedig 41%-át teszi ki. Mindezek alapján úgy tűnik, a külföldi magyar közösségekben aligha lehet a modern nemiszerep-felfogásra utaló jeleket felfedezni, amely ötvözné az emancipációt, a női egyenjogúságot, és amely szerint mindkét nemnek joga lehet a fizetett munkához, következésképpen az anyagi függetlenség megteremtéséhez.

A lakosság közel kétharmada azzal is egyetért, hogy *hároméves kor előtt a gyerekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni*. A teljes egyetértés viszonylag ritka, ugyanakkor az erőteljesen tradicionális család- és gyermekcentrikus nézőpontot támasztja alá az anyaszerepre vonatkozó nagyfokú egyetértés: az emberek 82%-a úgy gondolja, *a nőknek szükségük van gyerekekre ahhoz, hogy teljes életet éljenek*. Annak kapcsán, hogy egy férfi élete apaként lehet-e teljes értékű, a megkérdezettek 76%-a vélekedett egyetértően. A gyermek és egyben a szülői szerep társadalmi értékét támasztja tehát alá az a tény, hogy a külföldi

magyarok több mint háromnegyede a gyermekvállalást az élet kiteljesedése szempontjából alapvetően meghatározónak tartja, mind a nők, mind pedig a férfiak életnívójára nézve. Ezen a ponton ugyanakkor szükségesnek tartom megjegyezni azt is, hogy a vélemények szintjén élénk gyermekcentrikus diskurzus a gyakorlati oldalon viszonylag alacsony fertilitási mutatókkal⁶⁹ párosul. Ennek ellenére 2018-ban alig néhány ember utasította el azt a kijelentést, hogy a nőknek és a férfiaknak szükségük van gyerekekre ahhoz, hogy teljes életet éljenek. A nemek között tehát nagyfokú konszenzus van abban, hogy a gyermek mindkét nem számára igen fontos, mint ahogy a 7. táblázatban láthatjuk. Ez az erőteljes gyermekcentrikusság mind a férfiak, mind pedig a nők részéről, a „modern apaszerep”⁷⁰ felértékelődésére utal. Arra, hogy a modern társadalomban nemcsak a családfenntartó, kenyérkereső szerep fogalmazódik meg a férfiakkal szemben, hanem egyúttal mintegy interiorizált társadalmi elvársként jelenik meg a szülői minőségben való jelenlét, a gondoskodó apaszerep is.

A nők és a férfiak között szignifikáns a véleménykülönbség azt illetően, hogy egy esetleges válás bekövetkezésekor jobb-e a gyerekeknek, ha az anyjával marad. Nem meglepő módon a nők a férfiaknál nagyobb mértékben értenek egyet ezzel az állásponttal. A válaszadók egyharmadának álláspontja mindazonáltal bizonytalanságról tanúskodik.

A legnagyobb bizonytalanságot övező társadalmi attitűdök mégis a nők anyagi függetlenségéhez, azaz a keresethez és pénzhasználathoz kapcsolódnak. A megkérdezettek csaknem 30%-a nem tudott egyértelműen állást foglalni arról, hogy *nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő többet keres, mint a férfi*, illetve, hogy *a nőknek nem kell a társuk beleegyezését kérniük ahhoz, hogy mire költsek a keresetüket* (lásd 7. táblázat).

69 A termékenységi magatartásról részletesen ír Kiss Tamás a folyóirat jelen lapszámában közölt tanulmányában.

70 Voltz, Rainer: Väter zwischen Wunsch und Wirklichkeit. Zur Beharrlichkeit traditioneller Geschlechterbilder. In: Mühling, Tanja – Harald, Rost (Hrsg.): *Väter im Blickpunkt. Perspektiven der Familienforschung*. Opladen: Verlag Barbara Budrich, 2007. 205–224.

		részben vagy egyáltalán nem ért egyet	egyet is ért, meg nem is	inkább vagy teljes mértékben egyetért
Általában a férfiak jobb vezetők, mint a nők.	nő	42,2	28,1	29,6
	férfi	20,0	27,1	52,9
	együtt	31,1	27,6	41,2
Ha kevés a munkalehetőség, jogos lenne, hogy inkább a férfiak kapjanak munkát, ne pedig a nők.	nő	25,3	16,9	57,8
	férfi	17,9	18,3	63,8
	együtt	21,6	17,6	60,8
Nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő többet keres, mint a férfi.	nő	31,8	30,7	37,5
	férfi	31,1	27,4	41,4
	együtt	31,5	29,1	39,4
A nőknek nem kell társuk beleegyezését kérniük, ahhoz, hogy mire költsék a keresetüket.	nő	21,5	28,7	49,8
	férfi	32,1	29,7	38,3
	együtt	26,7	29,2	44,1
A háztartási munka ugyanannyit ér, mint a fizetett munka.	nő	12,2	19,3	68,4
	férfi	15,5	25,9	58,6
	együtt	13,9	22,6	63,6
Egy nőnek szüksége van gyerekekre a teljes élethez.	nő	8,5	9,7	81,9
	férfi	6,3	12,0	81,7
	együtt	7,3	10,9	81,7
Egy férfinak szüksége van gyerekekre a teljes élethez.	nő	11,1	13,8	75,2
	férfi	8,6	14,3	77,1
	együtt	9,8	14,0	76,1
Hároméves kor előtt a gyerekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni.	nő	14,9	20,7	64,3
	férfi	13,4	22,9	63,7
	együtt	14,2	21,8	64,0
Ha a szülők elválnak, a gyereknek jobb, ha az anyjával marad.	nő	7,8	20,9	71,3
	férfi	16,4	33,4	50,2
	együtt	12,0	27,0	60,9

7. táblázat: A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök a Kárpát-medence négy nagyrégiójában, nemek szerint (%); saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A nemek közötti véleménykülönbségek nem minden régióban szignifikánsak, pontosabban állításonként eltérő, hogy mely régiókban van szignifikáns különbség a nők és férfiak nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedésében.⁷¹ Erdélyben három állítással kapcsolatban különbözik a férfiak és a nők nézőpontja, ezek közül egy, a nők keresetére, illetve a munkához való elődleges jogára vonatkozik, egy pedig a gyermek elhelyezésére esetleges válás esetén. A válaszokból számított átlagértékek alapján ezekben a kérdésekben a férfiak tradicionálisabb keretekben gondolkodnak a nemi szerepekről Erdélyben, mint a nők. Felvidéken gyenge szignifikáns kapcsolat mutatkozik a nemek közötti véleménykülönbségekben, ami a férfiak „előjogait” illeti a vezetői szerepekhez, továbbá a fizetett munkához és a nők pénzköltéséhez kapcsolódóan. Érdekes szempont, hogy a négy régió közül egyedül itt van érdemi eltérés a nemek között abban a kérdésben, hogy a három év alatti kisgyermek megcsínylik azt, ha az anyjuk eljár dolgozni. Felvidéken átlagon felül osztják ezt a nézetet mind a férfiak, mind a nők, viszont a férfiak a nőknél valamivel erőteljesebben foglalnak állást az anya otthonmaradása mellett. A Vajdaságiak esetében ugyanakkor nem mutatható nemi eltérés a szerepfelfogásokkal kapcsolatban. A kárpátaljai válaszok alapján nagyon erőteljes tradicionális és patriarchális viszonyulás körvonalazódik a férfiak részéről: a férfiak messzemenően vallják, hogy egy kapcsolatban a pár férfitagjának kell idősebbnek lennie – amivel a nők szintén átlagon felül egyetértenek, mint ahogy abban is, hogy a férfiak alkalmasabbak a vezetői szerepekre. A gyermek jóléte szempontjából a kárpátaljai férfiak nő társaikhoz viszonyítva inkább idealizálják a kétszülős családmodellt, és kevésbé tudnak azonosulni egy olyan helyzettel, amely válás után egyértelműen az anya hatáskörébe rendelné a gyermeket. Hozzá kell tenni azt is, hogy régiós viszonylatban a kárpátaljai nők messzemenően egyértelműnek tartják, hogy egy válást követő helyzetben az anya gondoskodik a gyermekről (lásd 8. táblázat).

71 A statisztikailag szignifikáns különbségeket * jelzi a 7. táblázatban, ahol *** $p < 0,001$; ** $p < 0,005$; * $p < 0,05$.

	Erdély		Felvidék		Vajdaság		Kárpátalja	
	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak
Egy pár tagjai közül a férfinak kell idősebbnek lennie.	3,59	3,63	3,05	3,39	3,08	2,82	3,58***	3,97***
Nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő többet keres, mint a férfi.	3,03**	3,08**	2,83	3,14	2,79	2,45	3,29	3,71
Általában a férfiak jobb vezetők, mint a nők.	2,86	3,42	2,52*	3,47*	2,46	3,05	2,84***	4,01***
A nőknek nem kell társuk beleegyezését kérniük ahhoz, hogy mire költsék a keresetüket.	3,40	3,10	3,57*	3,13*	3,39	2,94	3,53	2,97
Egy gyereknek mindkét szülőjére szüksége van ahhoz, hogy boldogan nőjön fel.	4,72	4,70	4,48	4,56	4,57	4,54	4,76*	4,82*
Hároméves kor előtt a gyerekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni.	3,90	3,91	4,69*	4,72*	3,40	3,32	4,23	4,18
Ha kevés a munkalehetőség, jogos lenne, hogy inkább a férfiak kapjanak munkát, ne pedig a nők.	3,60***	3,83***	3,11**	3,63**	3,31	3,13	3,89	4,10
Ha a szülők elválnak, a gyerekek jobb, ha az anyjával marad.	4,18***	3,62***	3,97	3,51	3,79	3,03	4,41***	3,64***

*** $p < 0,001$; ** $p < 0,005$; * $p < 0,05$

8. táblázat: A nemi szerepekkel kapcsolatos attitűdök régióként és nemeként (átlagok, ahol 1 – egyáltalán nem ért egyet, 5 – teljes mértékben egyetért); saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

A fentiek alapján a további elemzéshez indokoltnak láttam a nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedéseket faktorelemzéssel csoportosítani, abból a megfontolásból, hogy az adat-redukció által egy letisztultabb képet kapjak a nemi szerepek struktúrájáról, és ezeket a faktorokat az elemzés következő részében beépítem a munkaerőpiaci részvételi esélyeket magyarázó regressziós modellbe. Nézzük meg, hogy konkrétan milyen értelmezési lehetőségeket kínál a faktorstruktúra (lásd 9. táblázat) abban az esetben, ha a már fent ismertetett állítások köre két fő dimenzióra⁷² szűkül. Az első faktor két állítást tartalmaz, amelyek a férfiak vezetői szerepének és az anyagiak feletti privilégiumainak dominanciáját testesíti meg. A második faktor részben a gyermekcentrikusság köre épül, de mintegy „hozzácsapódik” a háztartási munka értékelésének problémája is. Úgy tűnik, a gyermeknevelés és a háztartási munka nem válik külön dimenziókra az egyének koncepcióiban, a nemi szerepekről alkotott elképzelés ezen a ponton kevésbé mutat letisztult képet.

Az eredmények alapján ez a véleményesített, ha nem is minden esetben egységes, leginkább a „tradicionális” és „patriarchális” családfelfogással fémjelezhető. Egy korábbi erdélyi kutatás eredményeire visszautalva azt mondhatjuk, hogy jól láthatóan sem a nők, sem pedig a férfiak egy jelentős részének nézőpontjából a nemi egyenlőség nem kívánatos, sem a magán, sem pedig a nyilvános szférában. A jelenség kelet-európai és magyarországi okairól részletesen írt Blaskó Zsuzsa⁷³ a kétezres évek derekán, erdélyi vonatkozásban pedig Geambaşu Réka, több tanulmányban.⁷⁴ Eme okokat röviden összefoglalva elmondható, hogy a nemi szerepek hagyományos értelemben – családfenntartó férfi és a háztartást és családi igényeket kielégítő nő – vett rögzülése több tényező együttes hatásának köszönhető. Beleértendő ebbe a történelmi tapasztalat, a szocialista múlt és egyik felől a vele járó „fentről előírt” és több szempontból sikertelen egyenjogúsítás, másfelől a sikeresen aluról szervezkedő női mozgalmak és minták hiánya, amelyekkel azonosulni lehetett volna a rendszerváltás utáni időszakban, de ide sorolható a tradicionális értékrendet közvetítő egyházak térségbeli domináns szerepe is.

72 A faktorelemzés első körben kiterjedt a nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedést mérő skála összes itemére, melyek közül 9-et a 7. táblázat is tartalmaz. A legjobb illeszkedésű modell azonban csak a 9. táblázatban feltüntetett öt változó megőrzésével, két faktor elkülönítésével tudott dolgozni. A faktorstruktúra az összvariancia 48,26%-át őrizte meg, ebből az első faktor 24,0 a második faktor 24,26%-ot magyaráz. A faktoranalízis Maximum likelihood módszerrel és Varimax rotálással készült. A KMO = 0,571, a Khí-négyzet teszt értéke 1509,840 és szignifikáns. A modell illeszkedésének paraméterei a Goodness-of-fit Test alapján: Chi-négyzet=12,009, Sig.0,001.

73 Blaskó Zsuzsa: *Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. A „család” tematikájú ISSP 2002-es adatfelvétel elemzése*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet: Budapest, 2006.

74 Lásd Geambaşu Réka: Erdélyi magyar feminizmus: érdeklődés hiányában elmarad? In: Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2012.; továbbá, Geambaşu Réka: Patriarchátus a háztartás falain belül és kívül. Nemi egyenlőtlenségek az erdélyi munkaerőpiacon. *Erdélyi Társadalom*, 2008. 6. (1–2.) 117–146.

	Itemek	Faktorsúlyok 1.	Faktorsúlyok 2.
Férfidominancia	Nem tesz jót a kapcsolatnak, ha a nő többet keres, mint a férfi.	0,999	–
	Általában a férfiak jobb vezetők, mint a nők.	0,380	–
Gyermekcentrizmus	A gyermekek megsínylik, ha az apjuk túl sokat foglalkozik a munkájával.	–	0,875
	Hároméves kor előtt a gyerekek megsínylik, ha az anyjuk eljár dolgozni.	–	0,605
	A háztartási munka ugyanannyit ér, mint a fizetett munka.	–	0,260

9. táblázat: A nemi szerepekkel kapcsolatos vélekedések, faktoranalízis; saját számítás az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

Az aktív munkaerőpiaci részvétel meghatározói a Kárpát-medencei magyarok körében

A tanulmány utolsó részében arra a kérdésre igyekszem választ adni, hogy szociodemográfiai értelemben mely tényezők milyen mértékben magyarázzák a munkaerőpiaci aktivitást. E kérdés megválaszolását logisztikus regressziós modelleken keresztül mutatom be, ahol a függő változó⁷⁵ minden esetben az aktív munkapiaci részvétel. A magyarázó modellek rendszerint több lépcsőben készültek, első lépésben a klasszikus társadalmi háttérváltozók (nem, családi állapot, iskolázottság, lakóhely, életkor), egy következő lépésben pedig az ún. „puha” magyarázó változók (értékrend, nemi szerepfelfogás) hatása került tesztelésre, legvégül pedig a fizetetlen munkával töltött idő (háztartási munkára, gyerekekre fordított idő) fizetett munkára gyakorolt befolyását ragadja meg a modell.

Mindhárom modellből egyértelműen látszik, hogy legnagyobb és mindvégig nagyon erős mértékben két elemi szociodemográfiai változótól függ a fizetett munka esélye, nevezetesen az iskolázottságtól és a nemtől. Nézzük most meg, hogy konkrétan melyek a modellezés legfontosabb hozadéakai az esélyhányadosok szintjén. Az első modellben a *nem*

⁷⁵ A változó csak azokat az eseteket tartalmazza, amelyekben a kérdezett valamilyen formában dolgozott (teljes vagy részmunkaidőben).

mellett álló 4,94-os Exp. β érték azt jelzi, hogy ha a családi állapotot, az iskolázottságot, a lakóhely településtípusát, a gyermekek számát, az életkort, továbbá az értékbeállítódást kontroll alatt tarjuk, akkor a férfiak között 4,94-szor akkora valószínűséggel találunk olyat, aki dolgozik, mint a nők között.⁷⁶ Vagyis, a férfiaknak csaknem 5-ször nagyobb eséllyel van munkája, mint a nőknek, ha az összes többi független változó mentén azonos pozícióban vannak. A továbbiakban láthatjuk, hogy a családi állapotnak nincs szignifikáns hatása a munkaerőpiaci részvételre, ugyanakkor az esélyhányadosok értéke alapján a házasok között kisebb lenne erre az esély, mint az egyedülállók között. A modellben messze kiemelkedik az iskolázottság szerepe: az iskolázottsági szintek növekedésével jelentősen nő a munkaerőpiaci részvétel esélye. Az esélyek növekedésének mértéke nagyon markánsan az alapfokú iskolázottsággal (általában „8 általánossal”) rendelkezők és az érettségizettek között nyilvánul meg, ugyanakkor a legkevésbé képzett csoport, valamint az érettségivel nem rendelkező szakiskolások között is megmutatkozik, mint ahogy ezt a tanulmány első felében láthattuk a munkapiaci részvételnek az iskolázottsági szintekkel való összefüggéseit bemutató görbéin. Ezt a szoros és robosztus kapcsolatot ezúttal a többváltozós magyarázó modell szintén visszaigazolta. A lakóhely településtípusa egy további fontos összetevője a munkahellyel való rendelkezésnek, ez a változó mindhárom modellben hasonló mértékű, erős szignifikáns hatásról tanúskodik és rávilágít, hogy a falun élőknek kisebb eséllyel van munkájuk, mint azoknak, akik városban élnek.⁷⁷ A várakozással ellentétben a gyermekszámra nincs szignifikáns hatása a munkaerőpiaci részvételi esélyekre, viszont hipotetikusán az körvonalazódik, hogy a várt hatás érvényessége esetén, az esélyhányados alapján (Exp. β 0,84) a több gyermekkel rendelkezők kisebb eséllyel jelennének meg az állással rendelkezők között, mint azok, akiknek kevesebb gyermekük van. Láthattuk korábban, hogy a gyermekvállalási életszakaszban lévő nőket leszámítva, az életkor előrehaladását végig követi a foglalkoztatottsági ráták (hozzávetőleges) fordított U görbéje, s kicsit sem meglepő, hogy mindez a regressziós modellben úgyszintén visszatükröződik. Az első modell egyik érdemi hozadéka ugyanakkor az utolsó három, ún. „puha” független változókat mutatnak rá, egész pontosan az értékpreferenciákat mérő változókról van itt szó. Ezeknek egy része az előző alfejezetből már ismerős, nemi szerepekkel kapcsolatos faktoranalízisből származó változószett, a másik része pedig az értékbeállítódás individualista – közösségi/tradicionális tengely mentén történő értelmezése, melyeknek faktorszórjai ezúttal független változókként lettek bevonva a regressziós elemzésbe. Hipotézisemmel ellentétben, a nemiszerep-felfogást leképező, erőteljes patriarchális vélekedést tömörítő faktornak nem mutatható ki szignifikáns hatása az aktív munkaerőpiaci részvételre; ugyanakkor ez esetben is továbbviszem a feltételezett gondolatmenetet abba az irányba, hogy amennyiben ez a hatás

76 Az értelmezés azért történik így, mert a nemi változón a nőket 0-ás, a férfiakat 1-es kódérték jelöli.

77 Az értelmezés logikája, hogy a településtípus kategóriái ez esetben nem 0 és 1 kódértéket kaptak, hanem a város 1-es, a falu 2-es kóddal lett jelölve.

érvényesnek, azaz szignifikánsnak bizonyulna, a patriarchátust támogatók⁷⁸ kisebb eséllyel dolgoznának valamilyen formában. Az első modell 10. táblázatban bemutatott változata már tartalmazza azt a verziót, amelyben az értékeállítódás tradicionális – individualista megközelítése szintén szerepel a magyarázó változók sorában.⁷⁹ Látható, hogy az individualista értékkészlettel azonosulók szignifikánsan nagyobb eséllyel (a β esélyhányados értéke 1,34) dolgoznak, s e hatás nagysága nem változik jelentősen a II. és a III. modellben sem, ellenben az erőssége csökkenni fog a további magyarázó változók bevonásának következményeképpen.

Az első modell összességében megmutatta, hogy egyrészt mennyire jelentős a nemi és iskolázottsági meghatározottság a munkapiaci jelenlét szempontjából, másrészt arra is rávilágított, hogy a társadalmi adottságok mellett az egyéni értékek – amelyek természetesen nem függetleníthetők a társadalmi környezettől – szintén erőteljes befolyást gyakorolnak a foglalkoztatottság esélyére nézve.

A II. és III. modell ismertetésekor elsősorban az újonnan bevitt független változók hatására térek ki, továbbá jelzem, hogy ezek milyen mértékben módosították a többi változó esélyhányadosainak értékét, illetve erősségét. A II. modell annyiban különbözik az előzőtől, hogy ebben dummy változóként szerepelnek az egyes régiók, mely által a térségek sajátosságaiból fakadó hatásokat próbáltam megragadni. A régiók bevonásával minimálisan növekedett a II. modell illeszkedése (lásd 10. táblázat, Nagelkerke R^2), az „országhatások” viszont nem szignifikánsak. A régiók kontrolláló hatása következtében némi növekedés látható a *nem* változó esélyhányadosának értékében (4,942-ről 5,033-re), az iskolázottság befolyásoló szerepe továbbra is központi marad az aktív munkaerőpiaci részvételre nézve. Változás ebben a tekintetben, hogy az alapfokú végzettséghez hasonlítva a magasabb iskolázottsági szintek hatása enyhén csökkent az I. modellben tapasztaltakhoz képest, de azt is hozzá kell tenni, hogy nagyságrendileg az iskolázottsági szintek hatásában nincs érdemi változás.

A III. modell újszerűsége az I. és II. modellhez viszonyítva, hogy teszteli a háztartási munkára és a gyerekevelésre fordított időmennyiség hatását a munkaerőpiaci részvételre; kialakítása két lépcsőben, az új független változók⁸⁰ külön-külön beemelésével történt. A kezdeti konstrukcióhoz képest 0,257-ről 0,333-ra javult a modellilleszkedést jelölő

78 Azok, akik jellemzően egyetértenek azzal, hogy általában véve a férfiak a nőknél alkalmasabbak a vezetői szerepre, illetve, hogy a kapcsolatok szempontjából nem előnyös, ha a nő többet keres, mint a férfi.

79 A patriarchális nézeteket kifejező független változó hatása az értékrendi beállítódást mérő változók bevonása előtt sem volt szignifikáns.

80 A háztartási és gyerekevelési munkára fordított idő folytonos változóként szerepel a modellben, a kérdés pedig úgy tevődött fel, hogy a lekérdezést megelőző héten hány órát töltött a kérdezett a megnevezett tevékenységekkel.

Nagelkerke R^{281} értéke, tehát összességében egy robusztusabb magyarázó modellt sikerült létrehozni. Mindjárt az elején szembeötlő, hogy a *nem* változóhoz tartozó esélyhányados a II. modellhez képest a felére csökkent, de még így is – az iskolázottság után – a második legnagyobb parciális hatást kifejtő magyarázó tényezője a munkapiaci jelenlétnek a maga 2,44-es exponenciális β értékével. Magyarán, a férfiaknak ennyivel nagyobb az esélyük arra, hogy dolgozzanak, mint a nőknek, ha az összes többi független változó esetében változatlan a pozíciójuk, azaz egyforma végzettségűek, korúak stb.⁸² Az iskolázottsági szintek hatása tovább növekedett az érettségivel, de még inkább a diplomával rendelkezők esetében, vagyis az általános iskolát végzettekhez képest ők nagyobb eséllyel dolgoznak akkor is, ha a fizetetlen munkán kívüli tevékenységeikre szánt idejük azonos. A településtípus, továbbá az életkor magyarázó ereje minimálisan módosult, hatásuk gyengült, de továbbra is szignifikáns, akárcsak az individualista értékrendet kifejező változóé. Legvégül pedig nézzük meg, hogy a fizetetlen munkák, ezek közül a háztartási munka és a gyerekgondozás miként befolyásolja a fizetett munka esélyeit. Az 1 alatti esélyhányadosok azt mutatják, hogy mindkét változó iránya negatív, vagyis ahogy növekszik ezen változók értéke, úgy csökken a fizetett állásban való jelenlét esélye. Más szóval, minél több órát dolgozik valaki a háztartásban, és minél több időt tölt a gyerekneveléssel, annál kisebb az esélye annak, hogy fizetett állásban dolgozik. A modellezés tehát visszaigazolta azt a tapasztalati ténytet, hogy a fizetett munka és a „láthatatlan munka” összeegyeztetése mennyire problémás, kiváltképpen a nők, az alacsonyan iskolázottak és a falun élők számára. A jelenség ugyanakkor nem köthető lokációhoz, ebben az értelemben univerzális problémáról van szó, amely érvényes az összes vizsgált külhoni magyar nagyrégióra. Az alábbi táblázat a fenti modellezésről ad áttekintést, beleértve a független változókhoz tartozó esélyhányadosokat (Exp. β), illetve a *-gal jelölt szignifikáns hatások erősségét.⁸³

81 Ez a mutató a lehető legjobb illeszkedés esetén 1-es értéket vesz fel. Székelyi Mária – Barna Ildikó: Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára. Typotex: Budapest, 2015. Itt: 391.

82 A többváltozós magyarázó modell ellenőrzéseképpen külön regressziók készültek a nők és a férfiak alcsoportjain (lásd melléklet). A nemek szerinti modellekben az alapmodellből ismert magyarázó változók hatását teszteltük, lépcsőzetes beléptetés mellett. Összességében ezek hatása, iránya több ponton hasonlóságot mutat; mindkét nem esetében az iskolázottság fejt ki a legerőteljesebb hatást a foglalkoztatottságra, továbbá a nőknél végig a felsőfokú végzettség számít a legrobusztusabb magyarázó tényezőnek a munkapiaci aktivitásban. Figyelemre méltó, hogy a háztartási munkára fordított idő kontroll hatása a falu-város különbség eltűnését eredményezi a férfiaknál, a nőknél viszont e különbség megmarad. A női modellben az életkornak pozitív szignifikáns hatása van, azaz náluk az életkor előrehaladtával nő a foglalkoztatottságuk esélye. A gyermek jelenléte/hiánya csak a nők esetében jelenik meg szignifikáns befolyásoló tényezőként: a gyermekteleneknek nagyobb eséllyel van valamilyen fizetett állásuk. A modellek eredményei arra utalnak, hogy a háztartási/ház körüli munkával töltött idő növekedésével viszont csökken a fizetett munkában való részvételi esély mind a nők, mind a férfiak csoportjában.

83 *** $p < 0,001$; ** $p < 0,005$; * $p < 0,05$

Független változók	EXP β		
	I modell	II modell	III modell
Nem (0 – nő, 1 – férfi)	4,942***	5,033***	2,443***
Családi állapot:			
nőtlen/hajadon (referenciakategória) ⁸⁴	-	-	-
házas	0,989	1,056	0,830
elvált	1,513	1,578	0,811
özvegy	1,015	1,122	0,694
Iskolázottság:			
alapfokú (referenciakategória)	-	-	-
szakiskola	3,155***	2,707***	2,945***
középfokú (érettségizett)	6,272***	6,603***	6,715***
felsőfokú	6,420***	6,311***	7,825***
Településtípus (1 – város, 2 – falu)	0,505***	0,502***	0,488**
Gyermekszám	0,844	0,846	0,852
Életkor	1,072***	1,072***	1,038*
Nemi szerep (faktor 2) ⁸⁵	0,886	0,882	0,837
Értéktrend: közösségi – tradicionális (faktor)	1,040	1,031	1,206
Értéktrend: individualista (faktor)	1,343***	1,376**	1,290*
Régió			
Kárpátalja (referencia kategória)	-	-	-
Erdély	-	0,749	0,600
Felvidék	-	1,437	0,947
Vajdaság	-	1,351	1,279
Háztartási munkával töltött idő	-	-	0,803***
Gyermekneveléssel töltött idő	-	-	0,908***
Konstans	0,135***	0,143***	3,500
Nagelkerke R ²	0,257	0,267	0,333

10. táblázat: Az aktív munkaerőpiaci részvételt meghatározó tényezők a Kárpát-medencei magyar közösségben; Logisztikus regresszió, saját számítások az NPKI 2018-as adatfelvétele alapján

84 A referenciakategória kategoriális független változók esetében az a viszonyítási pont, amelyhez képest az egyes dummy változókhoz tartozó esélyhányadosokat meghatározzuk.

85 Az előző alfejezetben ismertetett, nemi szerepekre vonatkozó faktoranalízis alapján meghatározott változó.

Összefoglalás

A tanulmány a Magyarországgal határos kisebbségi magyar közösségek munkaerőpiaci helyzetének jellegzetességét írta le, figyelembe véve a tágabb, kelet-közép-európai régió viszonyait. Az elemzésben újdonságot jelentett, hogy a makroszintű, országos adatok mellett négy magyarlakta térség, Erdély, Felvidék, Kárpátalja és Vajdaság helyzetét hasonlítottam össze. Az elemzés fókuszát a nők és férfiak, illetve a kisgyermekes anyák foglalkoztatásában, munka-idejében tapasztalható különbségek képezték. E mellett az elemzés kiterjedt a nemi szerepfelfogásokkal kapcsolatos elképzelésekre, és arra a kérdésre is kereste a választ, hogy a nemi szerepekről alkotott elképzelések, más szociodemográfiai változók mellett, miképpen hatnak a fizetett munkában való részvétel esélyeire.

Az európai trendekkel egybehangzóan elmondható, hogy a kelet-közép-európai országok régiói között jelentős különbségek vannak a nők, de kiváltképpen a kisgyermekes anyák foglalkoztatási arányaiban. Mindebből arra lehet következtetni, hogy ezekben az országokban, legfőképpen Magyarországon és Szlovákiában, a gyermeket vállaló nők nem térnek vissza a munkaerőpiacra, amíg a gyermekeiket gondozzák. Az elemzés arra is rámutatott, hogy a női és az anyai foglalkoztatásnak nincs egy egységesnek mondható, posztiszocialista országokra jellemző mintája, ugyanakkor az európai integráció markáns választóvonal a női foglalkoztatásban, viszont nem a kisgyermekes anyák foglalkoztatásában, amelyben sokkal inkább a jóléti államok családpolitikai víziója az egyik alapvető tényező.

Kétségtelen tehát, hogy az egyes jóléti államok „policy logikája” meghatározza az anyák foglalkoztatását, és szélesebb társadalmi következményekkel jár a nők gazdasági és társadalmi autonómiájára nézve. A tanulmány kerete és fókusza jelen esetben azt tette lehetővé, hogy egy általános bekezdés erejéig térjek ki a család és a munka összeegyeztetésével összefüggésben a szülési, a gyermekgondozási és az apaszabadság időtartamára a vizsgált országok vonatkozásában, amit elsősorban az áttekinthetőség és a komparativitás miatt tartottam fontos szempontnak. E téma önálló vizsgálata ugyanakkor egy külön elemzést is megérne. Az mindenesetre egyértelműen megmutatkozott, hogy az anyák hosszabb idejű otthonmaradását támogató rendszerekben, ahol az atipikus munkaformáknak nincsen elterjedt gyakorlata, a kisgyermekkorú ellátást biztosító intézmények alacsony arányban érhetőek el, vagy nincs irántuk „bizalom”, a gyermekes nők foglalkoztatása alacsonyabb, a női foglalkoztatottsági görbe „behorpadásai” tartósabbak a gyermekvállalási korban lévő nők esetében.

A tanulmány a strukturális feltételek mellett az úgynevezett „puha változók” hatását is figyelembe vette a foglalkoztatást meghatározó tényezők sorában, nevezetesen a nők és férfiak nemi szerepfelfogásaival kapcsolatos beállítódását. Az eredmények azt igazolták,

hogyan a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyar közösségekre erőteljes tradicionális szerepfelfogás, és ezzel összhangban hagyományos nemi munkamegosztás jellemző, különösen a háztartási és a gyermeknevelési teendőket illetően, ami visszahat a nők fizetett állásban való részvételére és fizetetlen munkával eltöltött idejére. A regressziós elemzés rávilágított arra, hogy miközben az elvárások szintjén nagyon erőteljesen megjelenik a gyermekcentrizmus, hogy ti. az élet csak gyermekkel lehet teljes, a nőkkel, és a több gyermekesekkel szemben vélhetően létezik egy „látens” diszkrimináció, amely csökkenti a fizetett munkában való részvétel, magyarán a gazdasági függetlenség létrejöttének esélyeit. Az elemzés szempontjából a többváltozós modellek egyik legfontosabb következtetése tehát az, hogy a nők és férfiak közötti foglalkoztatási esélykülönbségek akkor is fennmaradnak, ha a nemeken kívül a többi tényező hatását kontroll alatt tartjuk.

Melléklet

		2008	2010	2019
1.	Izland	83,8	78,3	84,4
2.	Svájc	80,8	78,9	82,4
3.	Norvégia	78,6	76,2	77,2
4.	Dánia	77,5	72,8	76,3
5.	Hollandia	76,2	75,3	80,0
6.	Svédország	76,1	74,3	80,5
7.	Egyesült Királyság	72,3	70,2	75,8
8.	Ausztria	72,0	71,8	74,9
9.	Németország	71,7	72,5	78,3
10.	Finnország	71,4	68,5	73,7
11.	Ciprus	70,5	68,6	70,5
12.	Írország	69,8	61,3	69,9
13.	Észtország	69,4	61,5	75,3
14.	Szlovénia	68,5	66,2	72,3
15.	Lettország	67,8	58,3	72,3
16.	Portugália	67,6	65,1	70,0
17.	Csehország	66,5	65,0	75,0
18.	Euró-zóna	66,1	64,5	68,7
19.	EU28	65,9	64,4	69,9
20.	Franciaország	65,6	64,9	66,7
21.	Spanyolország	64,3	59,1	63,7
22.	Luxemburg	64,3	65,4	68,6
23.	Litvánia	64,2	57,4	73,0
24.	Bulgária	64,0	59,8	70,1
25.	Belgium	63,6	63,5	67,0
26.	Szlovákia	62,3	58,8	68,4
27.	Görögország	60,9	58,7	56,7
28.	Horvátország	60,4	57,8	62,3
29.	Lengyelország	59,3	59,0	68,2
30.	Románia	59,0	60,2	65,8
31.	Olaszország	58,2	56,5	58,8
32.	Magyarország	56,3	54,9	70,1
33.	Málta	55,3	56,0	72,4
34.	Montenegró	n.a.	n.a.	55,5
35.	Észak-Macedónia	n.a.	n.a.	54,9
36.	Szerbia	n.a.	47,3	60,7
37.	Törökország	n.a.	n.a.	50,5

*A 15–64 éves népesség foglalkoztatottsági rátái (%) Európában, 2008, 2010 és 2019-ben
az Eurostat adatai alapján*

Független változók	Nők						Férfiak					
	1 Exp. β	2 Exp. β	3 Exp. β	4 Exp. β	5 Exp. β	6 Exp. β	1 Exp. β	2 Exp. β	3 Exp. β	4 Exp. β	5 Exp. β	6 Exp. β
Családi állapot: nőtlen/hajadon (ref.kat.)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
házas	1,194	0,949	1,009	0,815	0,819	0,769	1,987	2,868	1,689	1,673	1,532	1,973
elvált	6,676*	5,141	6,348	4,533	3,823	*	1,658	1,829	2,783	2,860	3,292	4,154
özvegy	0,861	0,980	0,301	0,256	0,242	0,194	*	*	*	*	*	*
Iskolázottság: alapfokú (ref.kat.)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
szakiskola	4,110	3,416**	6,220***	4,896**	4,585**	5,804**	2,465*	4,719*	11,133*	12,670*	14,834**	15,324**
középfokú (érettségizett)	7,032	8,632***	8,836***	12,032***	9,404***	10,147***	2,138*	9,007**	12,004*	14,411*	10,558**	11,768*
felsőfokú	16,315	11,523***	21,109***	16,345***	12,255***	13,045***	3,221**	5,639*	7,675*	9,966**	16,464**	16,391**
Településtípus (1 – város, 2 – falu)	0,600*	0,424**	0,618*	0,431**	0,513*	0,388*	0,735	0,421	0,206*	0,211*	0,337	0,266
Van-e gyermeke (1 – igen, 2 – nem)	2,307*	–	0,465				1,187					
Gyermekszám		0,828	–	0,840	0,813	0,818		0,682*	0,731	0,717	0,675	0,715
Életkor	1,107***	1,082***	1,132***	1,051***	1,106***	1,064*	1,072***	0,988	0,943	0,950	0,973	0,958
Férfidominancia (faktor)			1,094	1,051	1,115	1,118			0,630	0,660	0,720	0,782
Értékkrend: közösségi – tradicionális (faktor)			0,925	0,788	0,877	1,076			1,058	0,908	0,824	0,876
Értékkrend: individualista (faktor)			1,244	1,445*	1,291	1,113				1,464	1,619	1,429
Háztartási munkával töltött idő					0,880*	0,860*					0,670***	0,691**
Gyermekeveléssel töltött idő						0,920						0,832
Konstans	0,011***	0,063***	0,012***	0,031***	0,058*	0,458	0,144*	4,790	59,157*	41,615*	44,226*	102,182
Nagelkerke R ²	0,311	0,315	0,337	0,344	0,344	0,364	0,182	0,266	0,306	0,316	0,426	0,454

Az aktív munkaerőpiaci részvételt meghatározó tényezők logisztikus regressziós modellje nemek szerint; saját számítások az NPKE 2018-as adatfelvétele alapján

**Az alacsony esetszám miatt ezen kategóriák szerepeltetése nem volt lehetséges a nemek szerint bontott modellekben*

KISS TAMÁS

A REPRODUKTÍV MAGATARTÁS ETNIKAI KÜLÖNBSÉGEI ERDÉLYBEN

Tanulmányunk fókuszát a családalapításban, gyermekvállalásban megmutatkozó etnikai különbségek képezik. A vizsgálat során kimondott cél volt, hogy a szakirodalom által fel nem tárt, ki nem aknázott adatforrásokat használjunk, így a vizsgált jelenségek újszerű megközelítését adjuk (az Erdélyre vonatkozó magyar nyelvű szakirodalmon belül). A tanulmány négy szerkezeti egységre tagolódik. Az első rész röviden bemutatja Erdély nemzetiségeit, illetve megjelöli azokat az etnikai közösségeket, amelyek a vizsgálat tárgyát képezik. A második rész röviden bemutatja a felhasznált adatforrásokat. A harmadik fejezet a termékenység etnikai különbségeire, illetve azok változásaira koncentrálna. Több korábbi elemzés – köztük e tanulmány szerzője által szignált munkák is – a népmozgalmi adatokra támaszkodva vizsgálta a termékenység (naptári éves) különbségeit.¹ Jelen tanulmány elsősorban a népszámlálási adatokra alapoz, amelyek a 15 évnél idősebb nők esetében rákérdeznek az élveszületések számára. Ez alapján kiszámíthatjuk a megvalósított (illetve a 49 év fölöttiek esetében a befejezett) termékenységet. Miután az IPUMS International jóvoltából rendelkezésünkre állnak az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások 10%-os mintái, lehetőségünk van többváltozós elemzést elvégezni a termékenységi magatartást befolyásoló különböző tényezőkről. Az elemzés fő kérdése, hogy az etnikai/nemzetiségi változó termékenységre gyakorolt hatása megmutatkozik-e akkor is, ha egy sor olyan strukturális alapváltozót kontroll alatt tartunk, mint a régió, településtípus és az iskolai végzettség. A házasságok kialakulását, illetve felbomlását szintén ebben a keretben tárgyaljuk, hisz ezek – legalábbis egy klasszikus demográfiai megközelítésben – elsősorban a gyermekvállalással való szoros összefüggésük miatt érdekesek. Az utolsó fejezet az elemzés eredményeit összegzi.

1 Lásd Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámitása húsz és harminc éves időtávra*. Kriterion Kiadó: Kolozsvár, 2007; Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. Az erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. EÖKIK: Budapest, 2010; Kiss Tamás – Barna Gergő: *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesség a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2012; Veres Valér: *Népességszerkezet és nemzetiség*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó: Kolozsvár, 2015.

Etnikai összetétel és etnikumközi viszonyok

Erdély Kelet-Európa és a Kárpát-medence egyik etnikailag leginkább kevert területe. A huszadik század közepéig három nagyobb és több kisebb nemzetiségi közösség élt itt egymás mellett. Az előbbieket a románok, akik 1910-ben szűk abszolút többséget képeztek, a magyarok, akik ugyanekkor a népesség egyharmadát adták, és a közel 10%-ot képviselő németek. Elsősorban a történelmi Erdély területeire volt jellemző a nagyfokú, intézményesen támogatott elkülönülés, vagy az úgynevezett „etnikai párhuzamosság”. Ez a párhuzamosság a múlt rendszerben jelentős mértékben meggyengült, és egyben sor került a német közösség exodusára és felszámolódására.

Év*	Összes	Román		Magyar		Német**		Roma***		Egyéb	
		Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%	Szám	%
1910	5 259 918	2 829 389	53,8	1 661 967	31,6	565 004	10,7	60 800	1,2	142 758	2,7
1930	5 548 363	3 207 880	57,8	1 353 276	24,4	543 852	9,8	109 156	2,0	334 199	6,0
1941	5 912 300	3 304 400	55,9	1 743 900	29,5	535 400	9,1			328 600	5,6
1948	5 761 127	3 752 269	65,1	1 481 903	25,7	332 066	5,8			194 889	3,4
1956	6 232 312	4 051 603	65,0	1 558 631	25,0	368 255	5,9	78 362	1,3	175 461	2,8
1966	6 736 046	4 572 554	67,9	1 597 767	23,7	372 335	5,5	49 173	0,7	144 217	2,1
1977	7 500 229	5 203 846	69,4	1 691 048	22,5	347 896	4,6	123 028	1,6	134 411	1,8
1992	7 723 313	5 684 142	73,6	1 603 923	20,8	109 014	1,4	202 665	2,6	123 569	1,6
2002	7 221 733	5 393 552	74,7	1 415 718	19,6	53 077	0,7	244 475	3,4	114 911	1,6
2011	6 789 250	4 794 577	74,8	1 216 666	19,0	32 805	0,5	270 755	4,2	96 149	1,5

1. táblázat: A nemzetiségi/etnikai összetétel változása Erdélyben 1910 és 2011 között; magyar és román népszámlálási adatok

* A 2010-es magyar népszámlálás az anyanyelvre kérdezett rá, az 1930 és 1992 közötti román népszámlálások a nemzetiségre (*naționalitate*), míg a 2002-es és 2011-es census az etnikumra (*etnie*).

** Ebben úgy az erdélyi szászok, mint a bánsági svábok benne vannak.

*** A 1910-es magyar népszámlálás a *cigány*, a 1930 1992 közötti censusok a *țigani* etnonímát használták.

A rendszerváltást követően a magyar elit legfontosabb törekvése az intézményesen támogatott etnikai párhuzamosság helyreállítása volt, amiben a közösség etnokulturális reprodukciójának biztosítékát látták. Ez a törekvés részlegesen sikeresnek tekinthető, leginkább a tömbterületeken, illetve ott, ahol a magyarok jelentős arányt képviseltek. A kiterjedt magyar szóránközségekben ez a párhuzamos építkezés kevésbé volt sikeres, ami egyszerre következménye és oka a nagyfokú demográfiai erózióknak.

Régió	Magyar népesség			A változás abszolút számokban		A változás %-ban	
	1992	2002	2011	1992–2002	2002–2011	1992–2002	2002–2011
Székelőföld	531 568	499 219	466 086	–32 349	–33 133	–6,1	–6,6
Partium	385 246	342 254	302 641	–42 992	–39 613	–11,2	–11,6
Közép-Erdély	337 875	291 553	248 762	–46 322	–42 791	–13,7	–14,7
Szóránközségek	349 234	282 692	207 448	–66 542	–75 244	–19,1	–26,6
Erdély	1 603 923	1 415 718	1 224 937	–188 205	–190 781	–11,7	–13,5

2. táblázat: Magyar népességfejlődés Erdély régióiban. 1992–2011; népszámlálási adatok (Román Nemzeti Statisztikai Hivatal)

A német népesség felszámolódását követően a romák lettek Erdély harmadik nagy etnikai csoportja. A nagy lélekszámú és jelentős arányt képviselő kisebbségi csoportok közé való „emelkedésük” jelentős részben a többségtől eltérő reprodukciós viselkedésük következménye, vagyis a roma népesség növekedése elsősorban a nem romáknál jóval magasabb termékenységre vezethető vissza. Ez a különbség azonban nem „hagyományos” vagy „örök időktől való”, hanem az etnikai csoportok között egyenetlen demográfiai átmenet következménye.² A romák esetében meghatározó a marginális státusz, vagyis a romák és nem romák közötti viszonyrendszer a Horowitz³ által leírt rangsorolt csoportrendszer ideáltípusához közelít: egyfajta etnikai kasztrendszer jellegzetességeit mutatja. Ezzel összefüggésben a romák és nem romák közötti etnikai határ fenntartásában – főként a magyarokhoz viszonyítva – sokkal kevésbé az intézményesen újratermelt csoportszolidaritás vagy csoportszerűség (*groupness*)⁴, és sokkal inkább a többség irányából megnyilvánuló kizárás játszik szerepet. Ennek számos következménye van, amelyek közül most csak kettőt fogunk érinteni, mivel a demográfiai reprodukció különbségeire, illetve a csoport meghatározására nézve is jelentőséggel bírnak.

Egyrészt a csoportszerűség magas szintje és intézményesültsége általában az önidentifikáció stabilitásával jár együtt, beleértve a kisebbségi csoporttal való azonosulást a hivatalos klasszifikációs helyzetekben. Ez nagyon nagy mértékben igaz a magyarok és igen kis mértékben a romák esetében. Ennek következménye, hogy a népszámlálások nem tükrözik a romák „reális” számát. Így, szemben a 2011-es népszámlálás 270 ezres értékével, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet által elvégzett SocioRoMap-vizsgálat szerint Erdélyben mintegy 470 ezer roma él, ami a népesség 7%-át jelenti. Közülük 320 ezren szegreált, túlnyomórészt romák által lakott telepeken élnek. A SocioRoMap-vizsgálatban a romák klasszifikációja nem önbevallás alapján, hanem az önkormányzatok szociális ügyosztályán dolgozók külső klasszifikációja (heteroidentifikációja) alapján történt. A példa, amellet, hogy rámutat a két meghatározás közötti jelentős eltérésre, arra is felhívja a figyelmet, hogy a romák és nem romák közötti etnikai határ újraterelésében a „külső tekintetnek” van kulcsszerepe.⁵

2 Az erdélyi demográfiai átmenetről lásd Ghețau, Vasile: *Evoluția fertilității în România. De la transversal la longitudinal*. Centrul de Documentare Economică: București, 1997; Varga E. Árpád: *Fejezetek Erdély népesedéstörténetéből*. Püski Könyvkiadó: Budapest, 1998, 132–134; Gyurgyík–Kiss, 2010. Párhuzamok és különbségek, i.m. 52–62.

3 Horowitz, Donald: *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press: Berkley, 1985.

4 Ennek különböző értelmezéseit lásd Brubaker, Rogers: *Ethnicity without groups*. Harvard University Press: Cambridge MA, 2004; Wimmer, Andreas: *Ethnic boundary making: Institutions, power, networks*. Oxford University Press: New York, 2013.

5 Lásd Jenkins, Richard: *Rethinking ethnicity (2nd ed.)*. Sage: Thousand Oaks, CA, 2008.

	Népszámlálás (2011)	SocioRoMap (2015)	
		Összesen	Ebből szegregáltan él
Erdély összesen	270 755	470 652	320 811
Székelyföldi tömb	15 292	51 185	29 360
Partiumi tömb	30 335	47 099	38 396
Marosvásárhely vonzáskörzete	8683	10 019	8772
Kolozsvár vonzáskörzete	7187	6614	4132

3. táblázat: A romák száma Erdélyben és a magyar etnodemográfiai régiókban a 2011-es népszámlálás és a SocioRoMap-vizsgálat szerint (Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, SocioRoMap)

Másrészt a romák és a nem romák, illetve a magyarok és románok közötti etnikai határ radikális különbözőségének az etnikai exogámia vizsgálatában is kulcsszerepe van. A vonatkozó szakirodalomban általában az etnikai endogámia/exogámia három vagy két okát különítik el. Ezek az endogámia (vagy ritkább esetben az exogámia) irányába ható csoportnormák és intézményes szerkezetek (az úgynevezett „harmadik fél”), az endogámia/exogámia irányába ható egyéni preferenciák, illetve a házassági piacra ható strukturális kényszerek.⁶ Az első két tényezőt összefoglalva kulturális, míg az utolsót strukturális okoknak is szokták nevezni.⁷ Lényeges ugyanakkor, hogy ez a modell implicite olyan helyzetekre irányul, ahol a (többség irányából jövő) társadalmi kizárás nem, vagy kismértékben korlátozza a párválasztásra vonatkozó döntéseket. Míg a magyarok esetében elfogadható és plauzibilis, hogy az etnikai endogámiát elsősorban az intézményesen fenntartott etnikai párhuzamosságban, illetve az saját csoportot előnyben részesítő egyéni preferenciákban nyilvánul meg, a romák esetében ez már koránt sincs így. Esetükben az endogámia vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a többség részéről megnyilvánuló kizárást és nagyfokú elutasítást.

6 Kalmijn, Matthijs: Inter-marriage and homogamy: Causes, patterns, trends. *Annual Review of Sociology*, 24, 1998, 395–421.

7 Kalmijn, Matthijs – Van Tubergen, Frank: A comparative perspective on inter-marriage: Explaining differences among national-origin groups in the United States. *Demography*, 47, 2010, 459–479.

Adatforrások és hivatalos klasszifikáció

Jelen tanulmány a termékenység és a családalapítás etnikai különbségeit népszámlálási adatok alapján vizsgálja, ami a magyarok esetében nagymértékben tükrözi a hétköznapi realitásokat. A romák esetében azonban ki kell emelnünk, hogy a népszámlálási kategorizáció csupán a környezetük által romaként beazonosítottak egy részét fedi le, mégpedig (mintegy tendencia-szerűen) a marginalizált, illetve etnikailag homogén közösségekben élöket.

Romániában az etnikailag bontott statisztikai adatgyűjtés bevett gyakorlat. A cenzusok, a népmozgalmi adatgyűjtés, mi több, a legnagyobb reprezentatív mintán végrehajtott statisztikai adatfelvétel, a Household Labor Force Suvey (Romániában AMIGO) is rákérdez az etnikai hovatartozásra.

A román népszámlálások kategorizációs gyakorlata 1930 óta viszonylag keveset változott. A cenzus egyrészt a nemzetiségre, másrészt az anyanyelvre kérdez rá, és mindkettő esetében egy válaszlehetőséget engedélyez. Az 1930-as népszámlálás szakítást jelentett a magyar adatfelvételi gyakorlattal, hisz ez utóbbi kizárólag az anyanyelvre kérdezett rá, amit a legjobban beszélt nyelvként határoz meg. Az 1930-as román népszámlálás két ponton változtatott. Egyrészt bevezette a nemzetiséget (*naționalitate*), amit ugyan önbevallás alapján határozott meg, de a népi eredethez (*neam*) kötött. Másrészt az anyanyelv definícióján is változtatott, és azt a gyermekkorban, a szülői házban leggyakrabban beszélt nyelvként határozta meg. Az elemzésben felhasznált 1977 és 2011 közötti cenzusok kategorizációs gyakorlata ezzel lényegében megegyezik. Az anyanyelv meghatározása változatlan megmaradt. A nemzetiség esetében 1977-ben és 1992-ben a számlálóbiztosok számára készített útmutatók azt fogalmazzák meg, hogy annak szabad megválasztása és megvallása az állampolgárok alapvető joga. Lényeges fejlemény ugyanakkor, hogy 2002-ben a „nemzetiséget” „etnikumra” változtatták (a meghatározás megtartása mellett).⁸

Az erre vonatkozó vizsgálatok a termékenység nemzetiségi különbségeit általában tranzverzális (naptári éves) mutatókra támaszkodva próbálták rekonstruálni. Jelentős mértékű problémát és torzítást okozhat ugyanakkor, ha az általános (GFR),⁹ illetve teljes termékenységi arányszám (TFR)¹⁰ kiszámításakor két különböző adatforrást használunk, neve-

8 Comisia Centrală pentru Recensământul Populației și a Locuințelor (1977), Recensământul Populației și a Locuințelor 1992 – Comisia Centrală (1991), Recensământul Populației și a Locuințelor 2002 – Comisia Centrală (2001).

9 Az általános termékenységi arányszám (GFR) értékét megkapjuk, ha az elveszületések számát elosztjuk a termékeny korú nők számával.

10 A teljes termékenységi arányszám (TFR) a korszpecifikus termékenységi arányszámok összege. Amennyiben nincsenek korszpecifikus termékenységi arányszámaink, akkor a $TFR = 35 \times GFR$ képlet alapján is megbecsülhetjük a teljes termékenységi arányszám értékét.

zetesen, ha a születésszámok tekintetében a népmozgalmi adatsorra támaszkodunk, míg a termékenykorú nők számát tekintve a népszámlálást használjuk (vagy abból kiindulva vezetjük tovább a termékeny korú nők számát nemzetiségi bontásban). A probléma abból fakad, hogy a kétféle adatsor nemzetiségi bevallásai között jelentős mértékű lehet az inkonzisztencia. Így a roma nők termékenységeinek vizsgálatára ez a módszer teljes mértékben alkalmatlan. Románia Erdélyen kívüli területein például nagyon kisszámú újszülöttet regisztrálnak romaként, ahhoz képest, hogy a népszámláláson hányan vallják magukat romának. Erdélyben a romaként regisztrált újszülöttek száma magasabb, azonban itt is jóval alatta marad annak, amit a népszámlálás koréves adataiból (illetve az adott évben születettek számából) becsülni lehet. Ráadásul alacsonyabb területi bontásban szembevetve, hogy a népmozgalmi és népszámlálási regisztráció teljesen esetlegesen viszonyul egymáshoz, vagyis míg egyik településen a népmozgalmi adatokban regisztrálnak romákat, és a népszámláláson nem, addig a másik településen a viszony fordított.

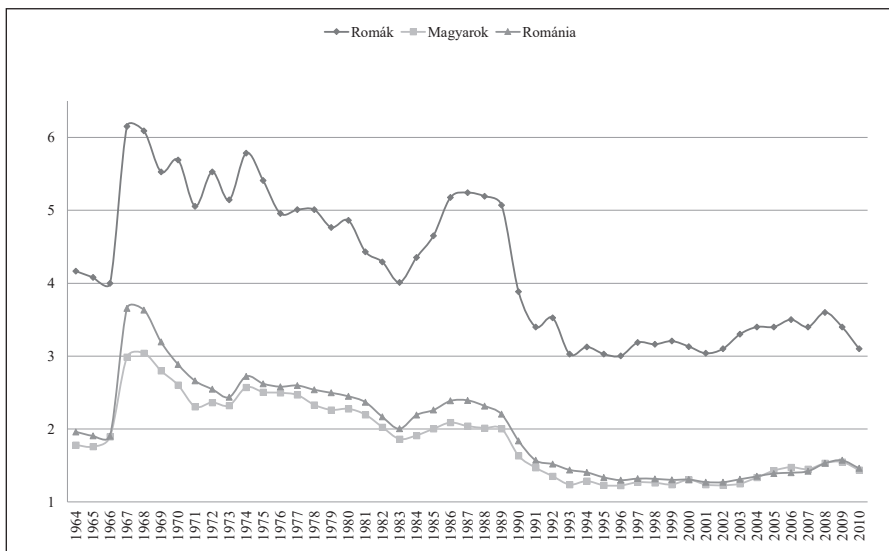
A magyarok esetében az inkonzisztencia jóval kisebb mértékű, de ebben az esetben is van egy szisztematikus és ráadásul időben növekvő torzulás. Ez jelentős részben abból adódik, hogy míg a népszámlálás az „etnikumra”, addig a népmozgalmi adatfelvétel a „nemzetiségre” kérdez rá. A kilencvenes évektől kezdődően pedig a nemzetiség fogalma Romániában egy (részleges és sokak által vitatott vagy helytelenített) jelentésváltozáson ment keresztül. A Ceașescu-rendszerben, illetve az 1990-es években a nemzetiség (*naționalitate*) jelentése egyértelmű volt, és egy kulturálisan meghatározott etnonacionális hovatartozást értettek alatta. Ezt követően azonban ezt a jelentéstartományt részlegesen az etnikum (*etnie*) vette át, miközben a nemzetiség (helyesebben a román *naționalitate*)¹¹ részlegesen az állampolgárság által meghatározott nemzeti hovatartozássá vált. A kétféle értelmezés egymásra csúszása miatt a népmozgalmi adatfelvételben megfigyelhető a nem román nemzetiségűek.

Egy másik probléma a demográfiai és etnokulturális értelemben vett reprodukció különbsége, amit Szilágyi N. Sándor pontosan a vegyes házasságokon belül keletkező asszimilációs veszteséghez kapcsolódva értelmezett.¹² A termékenység etnikai/nemzetiségi különbségeit a különböző nemzetiségű/etnikumú nők által szült gyermekek számából kiindulva vizsgálhatjuk. A népmozgalmi adatok (és hasonlóan a népszámlálási korstruktúrából visszakövetkeztetett adatsor) azonban a gyermekek regisztrált nemzetiségére vonatkoznak. Ha egy kisebbségi közösség esetében jellemző, hogy a gyermekek egy részét a

11 Hogy a szemantikai viszonyokat tovább bonyolítsuk: a magyar nemzetiség kifejezésnek az erdélyi magyarok között nincs állampolgári nemzeti konnotációja, míg a román *naționalitate*-nek sokuk számára van.

12 Szilágyi, N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 7, 4, 2002, 64–96.; Szilágyi, N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: T. Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kriterion Kiadó: Kolozsvár, 2004. 157–235.

szülők többségiként reklasszifikálják, akkor a termékenység nemzetiségi különbségeit nem vizsgálhatjuk ezen adatsorok alapján, vagy korrekciót kell alkalmazunk a vizsgálat során. Az alábbi ábra a népszámlálási adatokra alapozó visszaszámlálás alapján, a megfelelő korrekciókat követően ad becslést a termékenység nemzetiségi eltéréseire Romániában.

1. ábra: A magyar és a roma nők termékenysége az országos átlaghoz viszonyítva Romániában; saját számítás népszámlálási adatok alapján¹³

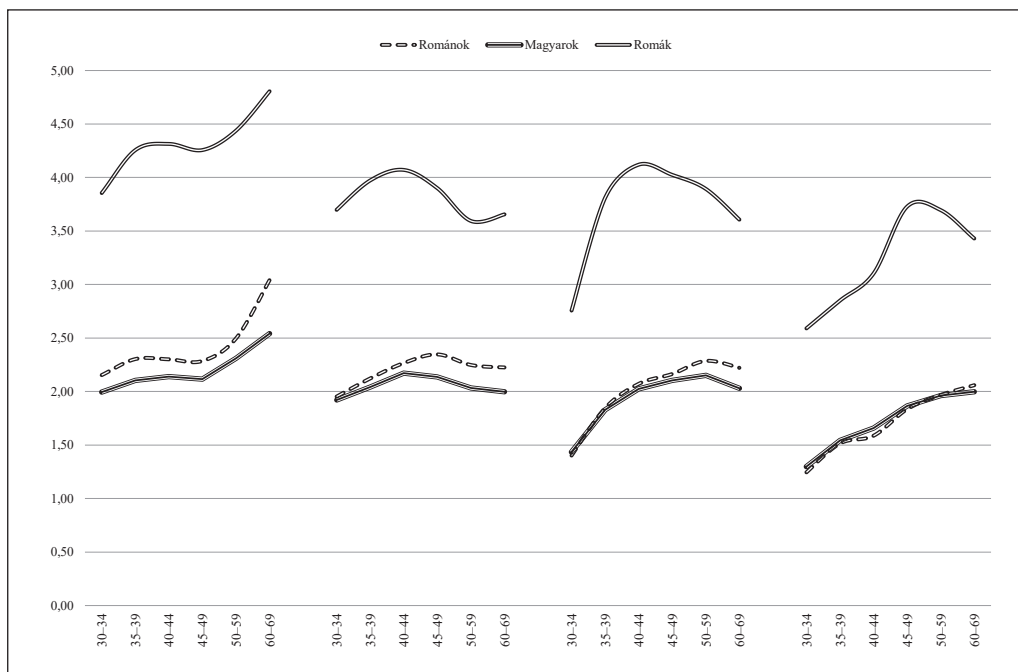
A termékenység és a családalapítás etnikai különbségei

A fenti érvek alapján úgy döntöttünk, hogy ebben a tanulmányban a gyermekvállalás nemzetiségi különbségeit a népszámlálási adatok tükrében vizsgáljuk meg, amelyek a 15 év fölötti nők esetében rákérdeznek megvalósított (illetve a 49 év fölöttieknél a befejezett) termékenységre.

A mutató alapján a reprodukzív magatartás több vetülete megvizsgálható, így az adott életkorban gyermektelenek vagy bizonyos számú gyermeket már megszülettek aránya, illetve az egyes korosztályok vagy kohorszok által világra hozott gyermekek átlaga. A fejezet

13 Lásd Gyurgyík–Kiss, 2010. Párhuzamok és különbségek, i.m.; Kiss Tamás: Romák a magyar oktatásban. Arányok, folyamatok, kihívások. In: Barna Gergő – Kapitány Balázs – Kiss Tamás – Márton János – Toró Tibor: *Iskolák veszélyben. Tanulmány a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet: Kolozsvár, 2016. 99–151.

további részében ez utóbbi mutatóra koncentrálunk az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások alapján. Az elemzés középpontjában egy lineáris regressziós modell áll, ami mind a négy időpontban a 30 és 49 év közöttiek megvalósított termékenységét vizsgálja. Az indokolja az elemzés 30 év fölöttiekre való szűkítését, hogy a fiatalabb korosztályok bevonása esetében a termékenység szintje mellett a gyermekvállalás időzítése is meghatározó mértékben befolyásolta volna az eredményeket. A szűkítéssel ennek a hatásnak a jelentőségét kívántuk csökkenteni. Az eredmények tárgyalása során összehasonlító ábrákat is bemutatunk, ahol a 30 és 49 évesek megvalósított termékenységét 5, míg az 50 és 69 év közöttiek befejezett termékenységét 10 éves korcsoportonként mutatjuk be.

2. ábra: A 30 és 69 év közöttiek megvalósított és befejezett termékenysége nemzetiség szerint az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások szerint Romániában¹⁴

Érdemes kiemelni, hogy a népszámlálások megvalósított és befejezett termékenységre vonatkozó adatai alapján kibontakozó összkép alapvetően kompatibilis azzal, amit a termékenység nemzetiségi különbségeiről a tranzverzális (naptári éves) mutatók rekonstrukciója alapján tudtunk. Egyrészt a romák és nem romák termékenysége között a különbség

14 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

igen jelentékeny. A roma termékenység a nem romákénak átlagosan 1,8-szorosa. Ez a szorzó 1977 és 2011 között nem csökkent (miközben a termékenység természetesen minden nemzetiség esetében csökkent). 2011-ben a roma nők befejezett termékenysége az 50–59 évesek között 3,7, a 60–69 évesek között 3,4 volt.¹⁵ Másrészt a románok és magyarok közötti termékenységekülönbség az előbbihez viszonyítva jóval kisebb, a két nemzetiség termékenységi magatartása alapvetően együtt mozog. Szintén lényeges, hogy a magyar–román különbségek először csökkennek, majd (minimális mértékben) a visszájukra is fordulnak. 1977-ben még mintegy 10, 1992-ben 6, 2002-ben pedig 3%-os különbség mutatható ki a románok javára, 2011-ben azonban minimális mértékben (átlagosan 1,5%-kal) a magyar nemzetiségűek termékenysége magasabb a többségi népességhez viszonyítva. Az elemzés során arra is választ próbálunk adni, hogy ez minek a következménye.

A 2011-es népszámlálás szerint a magyar nők befejezett (vagy kvázi befejezett) termékenysége az összes vizsgált korosztály esetében az egyszerű reprodukcióhoz szükséges szint alatt maradt: a 40–44 évesek esetében 1,7-es, a 45–49 éveseknél 1,9-es, az 50–59, illetve 60–69 éveseknél pedig 2-es értékkel. A továbbiakban többváltozós elemzés segítségével fogjuk megvizsgálni a termékenység szintét magyarázó különböző háttérváltozókat. A lineáris regressziós modell esetében a függő változónk a 30–49 év közöttiek megvalósított termékenysége. Ahogy azt már érintettük, ezen korosztály kiválasztását az indokolta, hogy ők már a termékenységi életszakaszuk második felében vannak, így a gyermekvállalás időzítése kisebb mértékben befolyásolja az eredményeinket. Független változóként a következőket illesztettük be a modellbe:

- családi állapot
- településtípus
- régió
- iskolai végzettség
- nemzetiség
- év
- vallás

A táblázatban az átlagos gyermekszámot tüntettük fel az összes, illetve a magyar nők esetében, emellett pedig a nem standardizált regressziós együtthatót, ami megmutatja

15 Meg kell jegyezni, hogy a mutató értékét az idősebb korosztályok esetében a halandóság is jelentős mértékben befolyásolja. Okkal feltételezhető ugyanis az átlagnál több gyermeket világra hozó roma nők többlethalandósága, elsősorban nem a magas gyermekágyi halandóság okán, hanem azért, mert ők nagyobb eséllyel tartoznak a kedvezőtlenebb helyzetben lévő és alacsony státusú rétegekhez.

az egyes kategóriák közötti termékenységekülönbséget (a bevont változókat kontroll alatt tartva).

Érdemes kiemelni, hogy az általunk alkalmazott modell alapján lehetséges annak a szakirodalomban megjelenő alapkérdésnek a megválaszolása, hogy az etnikai hovatartozásnak van-e a termékenységi magatartásra gyakorolt szignifikáns hatása, ha a különböző területi és strukturális alapváltozókat kontroll alatt tartjuk. A regionális különbségeknek a Romániával és Erdéllyel foglalkozó demográfiai vizsgálatokban volt kulcsszerepe. Trebici és Ghinoiu egy klasszikus tanulmányában¹⁶ például regionálisan szerveződő népesedési alrendszerekről, illetve reprodukív (szub)kulturákról beszél, míg a kolozsvári demográfusok – Traian Rotariu nyomán – gyakran hangsúlyozták, hogy a termékenység nemzetiségi eltérései mögött is ezek az eltérő regionális mintázatok (és az egyes nemzetiségek eltérő regionális megoszlása) tapinthatók ki.¹⁷

Tágabban azokhoz a vizsgálatokhoz kapcsolódunk, amelyek a termékenység etnikai eltérései mögötti strukturális és kulturális okokat igyekeztek szétválasztani.¹⁸ Ehhez kapcsolódik a demográfiai szakirodalomban megjelenő egyik legelterjedtebb és legegyszerűbb hipotézis, amely a termékenységi magatartás etnikai eltéréseit az egyes csoportok eltérő társadalmi rétegződési helyzetével magyarázza.¹⁹

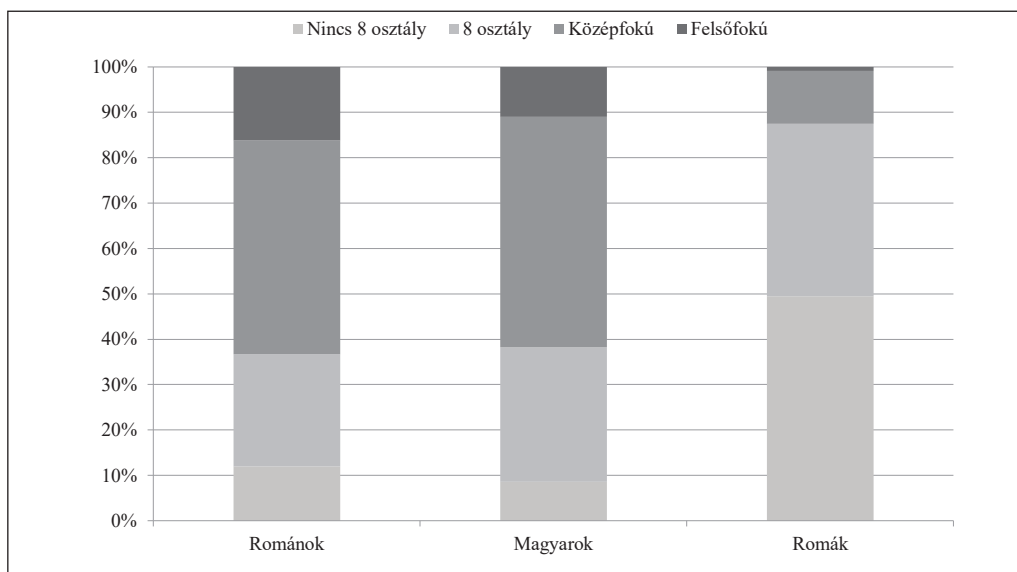
Ebben a vonatkozásban érdemes röviden feleleveníteni az erdélyi etnikai rétegződési rendszer néhány alapvető jellemzőjét. Erdélyen és Románián belül a tituláris nemzetiség a társadalmi pozíciók szempontjából is dominánsnak tekinthető a magyarokkal és románokkal szemben. Mindkét kisebbségi csoport esetében megfigyelhető a periférikus (falusias, kisvárosi, gazdaságilag kevésbé prosperáló) térségekbe való koncentrálódás, illetve a magasabb státuszú rétegeken belüli (magasan képzettek, magas jövedelmű kategóriák) alulreprezentáltság. Ezek a tendenciák azonban a románok esetében messze hangsúlyosabbak. Ahogy az alábbi ábrák mutatják, körükben csupán 1% az egyetemet végzettek és 34% a foglalkoztatottak aránya.

16 Trebici, Vladimir – Ghinoiu, Ion: *Demografie și etnografie*. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986.

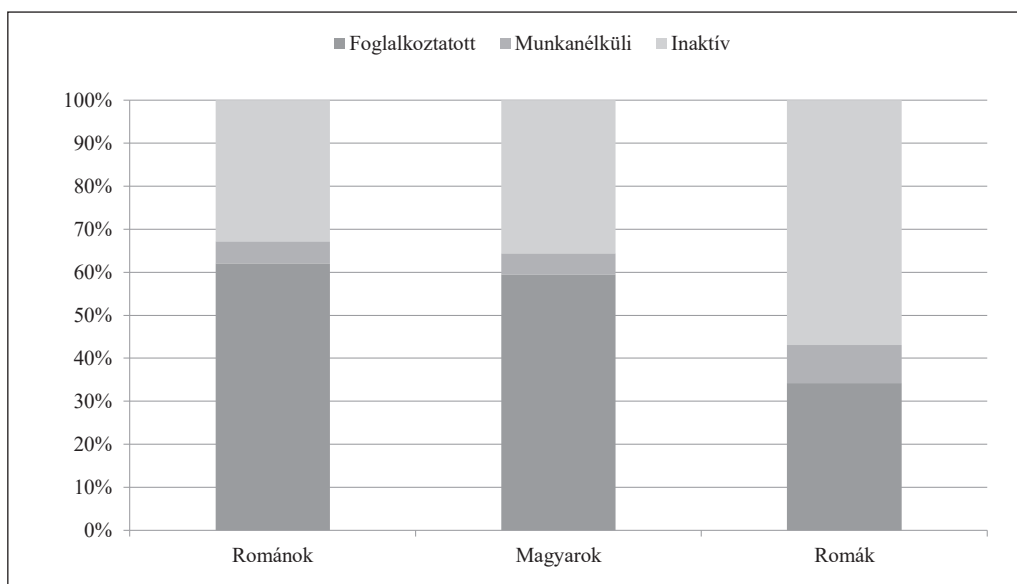
17 Lásd pl. Veres, 2010. Népeségszerkezet és nemzetiség, i.m.

18 Lásd ezekről Forste, Renata – Tienda, Marta: What's Behind Racial and Ethnic Fertility Differentials? *Population and Development Review*, 22, 1996, 109–133.

19 Sly, David: Minority Group Status and Fertility: An Extension of Goldscheider and Uhlenberg. *American Journal of Sociology* 76, 1970 443–459.; Day, Lincoln: Minority-Group Status and Fertility: A More Detailed Test of the Hypothesis, *Sociological Quarterly*, 25, 4, 1984, 456–472.

3. ábra: Az iskolai végzettség eltérései nemzetiség szerint Romániában 2011-ben, 18 év fölöttiek²⁰

4. ábra: A gazdasági aktivitás nemzetiségi elérései Romániában 2011-ben, 18–64 évesek²¹

- 20 Forrás: Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1 Romania 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.
- 21 Forrás: Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1 Romania 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

	1977				1992				2002				2011			
	Átlag		Lin. regr.		Átlag		Lin. regr.		Átlag		Lin. regr.		Átlag		Lin. regr.	
	Össz.	Magy.	B	SIG	Össz.	Magy.	B	SIG	Össz.	Magy.	B	SIG	Össz.	Magy.	B	SIG
Konstan			2,825	0,000			3,163	0,000			3,446	0,000			2,763	0,000
<i>Házias (összegegy és elvált is beleértve)</i>	2,36	2,18			2,31	2,18			2,14	2,07			1,76	1,78		
Hajadon	0,36	0,36	-1,932	0,000	0,73	,85	-1,477	0,000	1,23	1,20	-1,112	0,000	,42	,39	-1,271	0,000
<i>Falu</i>	2,68	2,43			2,77	2,43			2,60	2,36			2,04	1,93		
Város	1,82	1,84	-546	0,000	1,91	1,93	-442	0,000	1,79	1,77	-456	0,000	1,39	1,45	-359	0,000
<i>Erdélyen kívül</i>	2,32				2,27	1,88			2,09	1,95			1,65	1,94		
Szekélyföld	2,44	2,39	,206	,000	2,38	2,33	,184	,000	2,23	2,19	,164	,000	1,81	1,79	,161	,000
Partium	2,41	2,15	,042	,008	2,30	2,11	-,064	,000	2,13	1,98	-,105	,000	1,79	1,68	,076	,000
Közép-Erdély	2,22	2,13	-,091	,000	2,20	2,04	-,004	,785	1,98	1,93	-,078	,000	1,59	1,57	-,011	,336
Észak-Erdély	2,66	2,1	,277	,000	2,49	2,05	,081	,000	2,25	1,91	,003	,840	1,83	1,57	,096	,000
Dél-Erdély	2,04	1,92	-,046	,001	2,12	2,08	-,026	,016	2,02	1,93	-,006	,529	1,62	1,56	,050	,000
Bánság	2,00	1,82	-,181	,000	1,94	1,78	-,363	,000	1,92	1,74	-,251	,000	1,54	1,44	-,090	,000
<i>Elemi vagy kevesebb</i>	2,62	2,45			3,06	2,80			3,33	3,16			2,73	2,80		
8 osztály	2,08	2,05	-,403	0,000	2,51	2,31	-,394	0,000	2,58	2,35	-,625	0,000	2,20	2,07	-,425	,000
Középfokú	1,46	1,56	-,777	0,000	1,74	1,74	-,980	0,000	1,77	1,72	-1,270	0,000	1,57	1,57	-,899	0,000
Felsőfokú	1,20	1,39	-,953	0,000	1,35	1,43	-1,275	0,000	1,22	1,33	-1,665	0,000	1,11	1,28	-1,170	0,000
<i>Román</i>	2,30				2,23				2,04				1,63			
Magyar	2,12		-,066	,000	2,11		-,406	,000	2,01		-,262	,000	1,67		-,053	,000
Roma	4,28		1,735	0,000	3,99		1,255	0,000	3,99		1,201	0,000	3,63		,907	0,000
Német	1,92		,009	,754	- ¹		-	-			-	-	-		-	-
Egyéb	2,40		,230	,000	2,46		-,185	,000	1,86		-,133	,000	1,49		-,012	,220
<i>Ortodox</i>					2,22	2,35			2,04	2,15						
Katolikus					2,29	2,11	,336	,000	2,11	2,02	,178	,000				
Protestáns					2,12	2,10	,268	,000	2,01	1,98	,164	,000				
No-protestáns					3,35	2,51	1,050	0,000	3,28	2,27	1,035	0,000				
Egyéb					2,30	2,19	,207	,000	2,29	2,10	,276	,000				
<i>R (magyardzotts bányad)</i>	0,18				0,183				0,203				0,206			

4. táblázat: A 30–49 év közöttiek megvalósított termékenysége az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások szerint. Átlagértékek és lineáris regressziós modell²⁴

- 22 Házias, falun él, Erdélyen kívül, elemi osztályt végzett, román, ortodox
 23 A németek 1992, 2002 és 2011-ben az egyéb nemzetiség kategóriába lettek sorolva.
 24 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018.
 Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

A családalapítás nemzetiségi különbségei

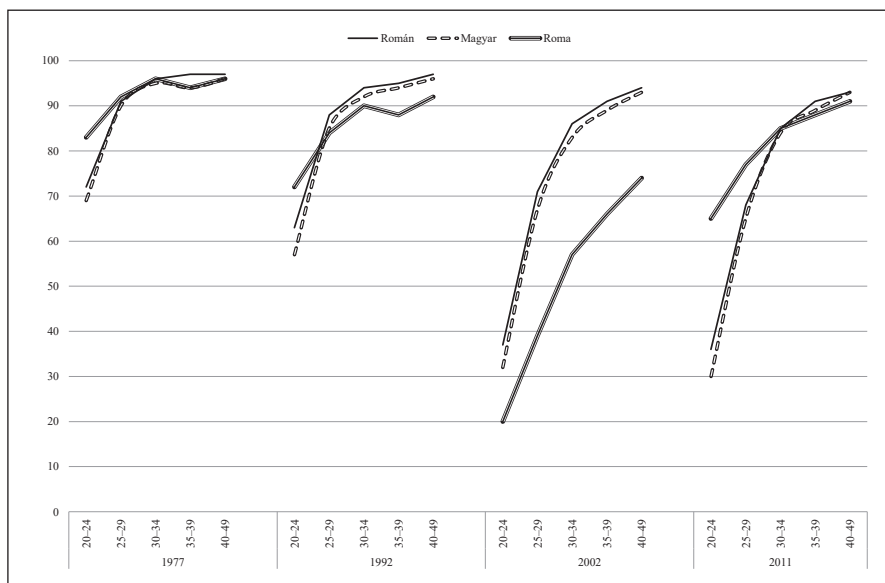
A regressziós modellünk első magyarázó változója a családi állapot. Az első házasságot megkötők gyermekvállalását a hajadonokéval hasonlítjuk össze mind a négy elemzett népszámlálás esetében. Ebben a vonatkozásban érdekes tendenciák figyelhetők meg. Az 1977-es népszámlálásban látható, hogy ekkor a házasság még gyakorlatilag a gyermekvállalás kizárólagos terepe. Az első házasságukon túl lévő nők esetében a megvalósított termékenység 2,36 (a magyaroknál 2,18), míg a hajadonok esetében csupán 0,36. A hatás értelemszerűen a regressziós modellben is szignifikáns, a hajadonok majdnem két gyermekkel kevesebbet vállaltak, mint a házasok. Az ezt követő két népszámlálásban a házasságot kötöttek termékenysége jelentősen csökken, míg a hajadonoké növekszik, ami nyilvánvalóan a házasságon kívüli gyermekvállalással áll összefüggésben. A hatás azonban természetesen továbbra is szignifikáns marad. 2011-re a házasságon kívüli gyermekvállalás ismét lecsökken, ami a gyermekvállalás későbbre tolódásával áll összefüggésben.

Érdeemes kiemelni, hogy a demográfiai irodalomban a házasság elsősorban a termékenységgel való összefüggése miatt érdekes. A múltban a házasság a termékenység szinte kizárólagos terepe volt. Ennek köszönhető, hogy a történeti demográfia a házassággal kapcsolatos szokások és a befejezett termékenység között szoros összefüggést feltételez. A termékenységet eszerint nagymértékben befolyásolja a házasság életkora, illetve a házasságot nem kötők aránya. Ansley Coale a demográfiai átmenet kapcsán arról beszélt, hogy a termékenység csökkenése kétféleképpen: *malthusiánus* és *neomalthusiánus* módon mehet végbe.²⁵ Az első alatt a házasságkötés életkorának emelkedését, illetve a házasságon kívül maradók arányának növekedését értette, a második alatt pedig a házasságon belüli születéskorlátozást (fogamzásgátlást, illetve abortuszt). Romániában a termékenység csökkenése az ún. neomalthusiánus modell szerint ment végbe. John Hajnal kétféle európai házassági modellről, egy nyugat- és egy kelet-európairól beszélt.²⁶ A nyugat-európai házasságon kívül maradók viszonylag magas aránya és az első házasságkötés magas életkora jellemezte, Kelet-Európában viszont a házasságkötés (legalábbis ideáltipikusan) univerzális, illetve az első házasságkötés időpontja alacsony. Romániában a házasságkötések ez utóbbi modell szerint alakultak, a rendszerváltást megelőzően az adatsorok meglehetősen nagyfokú stabilitást mutattak.

25 Coale, Ansley: Age patterns of marriage. *Population Studies* 25, 2, 1971, 193–214.

26 Hajnal, John: European Marriage Patterns in Perspective. In Eversley, D.V – Glass, D.E.C. (ed.): *Population in History: Essays in Historical Demography. General and Great Britain*. Transactions Publishers, New Brunswick, 1965, 101–147.

Az utóbbi két népszámlálás adatai azonban arról tanúskodnak, hogy Romániában a házasságot és a családalapítást tekintve egyértelműen halasztó magatartás bontakozott ki, amely az első házasságkötés átlagos életkorának 1990-től megfigyelhető folyamatos emelkedésében is tetten érhető. Ugyanakkor ez a tendencia nem jelenti azt, hogy a házasságot ne tekinthetnénk továbbra is kvázi-univerzálisnak. A 2011-es népszámlálás szerint is 30–34 év közötti magyar nők 83, a 40–49 évesek 91%-a túl volt már az első házasságkötésen, ami azt bizonyítja, hogy az első házasságkötés életkorának csökkenése nem jár együtt az *élettársi kapcsolat* mint alternatív párkapcsolati forma elterjedésével, a családmodellek szempontjából pedig Románia továbbra is egy meglehetősen konzervatív területnek számít.

5. ábra: Az első házasságukon túl lévő nők aránya nemzetiség szerint 1977-ben, 1992-ben, 2002-ben és 2011-ben Romániában²⁷

Az alábbi táblázat a házasságkötések számát mutatja nemzetiségek szerint. Lényeges azonban megjegyezni, hogy a házasságkötések nemzetiség szerinti vizsgálatában egy olyan módszertani problémába ütközünk, amely összefügg az etnikai heterogámiával. Kérdés ugyanis, hogy a vegyes házasságokat mely nemzetiséghez soroljuk. A román statisztikai adatszolgáltatás nem reflektál erre a problémára, hisz nem közöl a házasságokra vonatkozóan nemzetiség szerint feldolgozott adatsorokat. Ezért a Szlovák Statisztikai Hivatal által megadott módszertan szerint járhatunk el a házasságok számának meghatározásakor, illetve

27 Forrás: Minnesota Population Center. Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1 Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

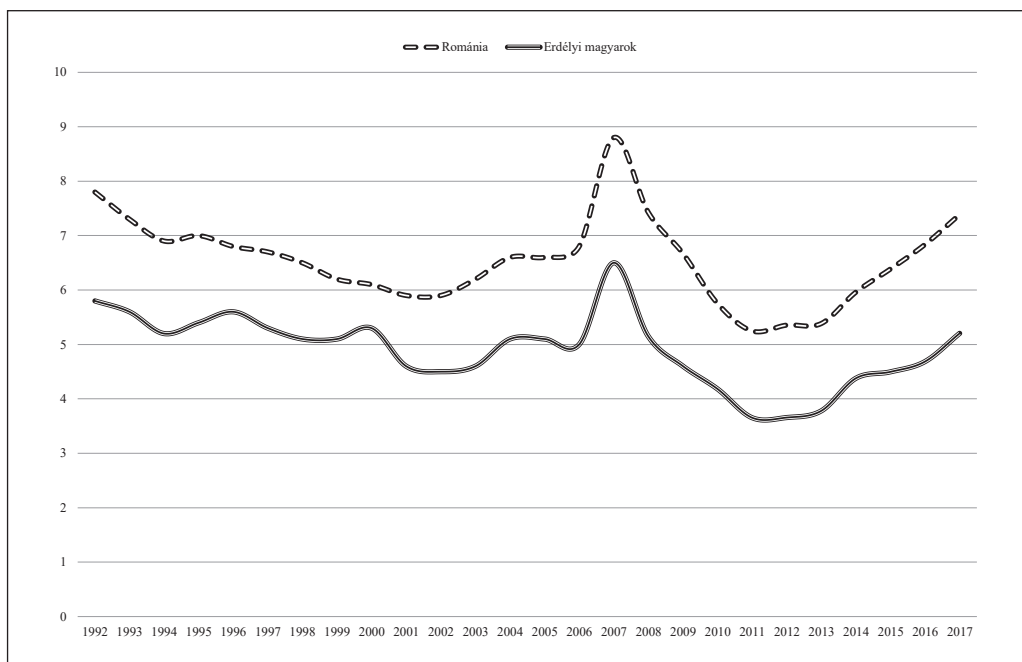
a házassági arányszámok kiszámításakor. A szlovák statisztika az egyes nemzetiségekhez tartozó ún. *statisztikai házasságokról* beszél.²⁸ A statisztikai házasságok száma az adott nemzetiséghez tartozó házasságra lépők felével egyenlő. Ez egyrészt abban az értelemben fiktív mutató, hogy a valóságban egymással házasságra nem lépőket is „összeparosít”. Másrészt pedig az adott nemzetiséghez tartozók a statisztikai házasságok számánál valójában több tényleges házasságban érintettek. A következőkben ennek ellenére statisztikai házasságok fogalmát használva fogjuk a különböző nemzetiségileg bontott mutatószámokat képezni.

	Összesen	Románok	Magyarok	Romák	Egyéb
1992	174 567	162 110	9474	500	2483
1993	146 375	n.a.	n.a.	n.a.	n.a.
1994	154 221	142 994	8332	480	2416
1995	153 943	141 991	8476	1047	2430
1996	150 388	138 456	8652	804	2478
1997	147 105	136 030	8125	710	2242
1998	145 303	134 670	7787	732	2115
1999	140 014	129 371	7670	703	2271
2000	143 098	131 894	7840	750	2615
2001	129 930	119 739	6675	722	2795
2002	129 018	119 238	6527	774	2480
2003	133 953	123 450	6542	943	3019
2004	143 304	129 740	7095	1002	5468
2005	141 832	127 784	6980	1206	5863
2006	146 637	133 586	6764	1289	4999
2007	189 240	167 469	8840	8655	4276
2008	149 439	134 820	6736	1833	6051
2009	134 275	121 933	6021	1660	4662
2010	115 778	105 614	5473	975	3717
2011	105 599	97 018	4781	577	3224
2012	107 760	99 287	4744	575	3155
2013	107 507	97 648	4862	588	4411
2014	118 075	107 709	5581	994	3791
2015	125 454	115 260	5680	685	3830
2016	133 183	122 710	5863	711	3899
2017	142 613	129 534	6449	779	5851

**6. táblázat: A házasságkötések „statisztikai” száma nemzetiségek szerint Romániában;
Román Statisztikai Hivatal, nem publikált népmozgalmi adatok**

28 Gyurgyík László: A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig. *Fórum Kisebbségtudományi Szemle* 1., 1999, 131–149.

A Statisztikai Hivatal adatai szerint, míg a magyarok és románok esetében az 1992–2017 közötti periódusban a házasságkötések száma egy csökkenő tendencia mellett hullámzott, addig a romák és az egyéb nemzetiségűek esetében jelentékeny növekedést figyelhetünk meg. A magyarok esetében ugyanakkor a házasságkötések száma az országosnál nagyobb arányban csökkent. Egyrészt 2006-ról 2007-re volt egy jelentős emelkedés, ami a romák esetében volt igazán látványos. Ez arra a korábban Ladányi–Szelényi által megfogalmazott tételre erősít rá, hogy a cigányok esetében a párkapcsolatok legalizálása nagymértékben függ az ezzel kapcsolatos politikáktól, adminisztratív intézkedésektől,²⁹ 2007-től ugyanis életbe lépett egy, a házasságra lépő párokat érintő egyszeri 200 eurós támogatást nyújtó rendelet, a megugrás pedig minden bizonnyal ennek köszönhető. A rendelet a romák esetében ténylegesen megemelte a házasságban élők arányát is (lásd 3. ábra). A másik lényeges elem az „egyéb nemzetiségű” házasságra lépők számának megugrása, ami a (román és nem román állampolgárok között kötött) nemzetközi házasságok számának emelkedésével áll összefüggésben.

6. ábra: A nyers házasságkötési arányszám Romániában és az erdélyi magyarok vonatkozásában; saját számítás a Román Statisztikai Hivatal nem publikált népmozgalmi adatai alapján

29 Ladányi János – Szelényi Iván: *Patterns of exclusion: Constructing Gypsy ethnicity and the making of an underclass in transitional societies of Europe*. New York: Columbia University Press, 2006. 66–72.

Amit a házasságkötésekkel kapcsolatban érdemes még kiemelni, hogy fenti nyers házasságkötési arányszámok (a magyarok esetében 5,3, országosan 7,3 2017-ben) európai összehasonlításban kimondottan magasaknak számítanak, ami a népszámlálási elemzéshez hasonlóan a házasság mint intézmény jelentőségét húzza alá Románia esetében.

A termékenység strukturális és etnikai meghatározói

A többváltozós elemzés rámutat, hogy a bevont strukturális alapváltozók, vagyis a lakhely-régió és településtípus szerinti különbségei, valamint az iskolai végzettség jelentős mértékben meghatározzák a termékenység különbségeit. Ezeket a változókat egyenként fogjuk tárgyalni, előtte azonban érdemes leszögezni, hogy az etnikai változó, illetve az 1992-ben és 2002-ben szintén szerepeltetett vallás hatása ugyancsak szignifikáns marad. A hatás (amint az várható volt) a romák esetében nagyobb. Ha az említett alapváltozókat kontroll alatt tartjuk, a romák 1977-ben 1,7, 1992-ben 1,3, 2002-ben 1,2, 2011-ben 0,9 gyermekkel vállaltak több gyermeket, mint a románok.

A magyarok esetében az összefüggés érdekesebb és komplexebb. Ahogy érintettük, az alapadatok tanúsága szerint a magyar–román különbségek népszámlálásról népszámlálásra csökkentek, és 2011-re el is tűntek. A többváltozós elemzés ezzel szemben más eredményt mutat. A magyar nemzetiség hatása végig szignifikáns, és végig negatív hatással van a termékenységre. Ugyanakkor a hatás 1992-ben, illetve 2002-ben erősebb. Ekkor 0,4, illetve 0,3 gyermekkel kevesebb gyermeket szültek meg a 30 és 49 éves magyar nők. 1977-ben és 2011-ben ez a hatás jóval kisebb. Ebből két igen fontos dolgot olvashatunk ki:

- 1.) A társadalomszerkezeti jellemzők az erdélyi magyarokat arra predesztinálnák, hogy a termékenységük magasabb legyen a románokénál. Látni fogjuk, hogy a termékenység általában véve jóval magasabb a vidéki térségekben, illetve az alacsony iskolai végzettségű népességen belül. A magyarok márpedig egyre inkább ezekben a rétegekben felülreprezentáltak. A magyar népesség strukturális jellemzőinek a romlása ugyanakkor egy fontos magyarázata lehet annak, hogy miért egyenlődtek ki, majd fordultak meg a termékenység magyar–román különbségei.
- 2.) 1992-ben, illetve 2002-ben a 30–49 éves nők termékeny életszakaszának egy része a nyolcvanas évekre esett, és azt jelentős mértékben befolyásolta a múlt rendszer népesedéspolitikája. Korábbi elemzésünkben már kimutattuk, hogy a különböző

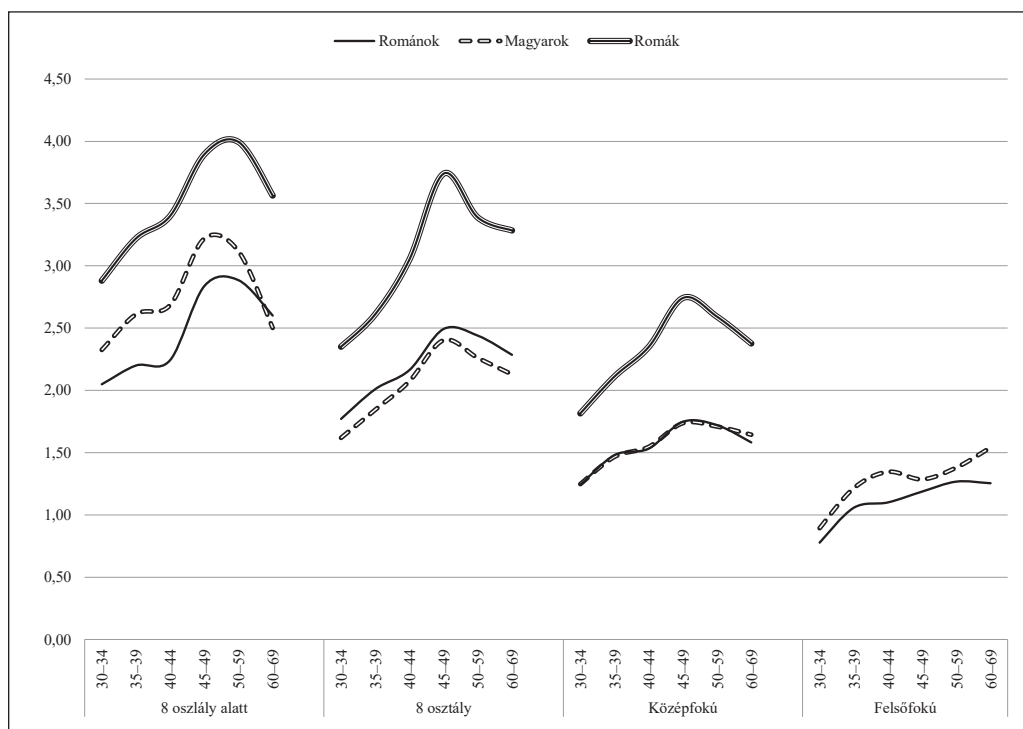
nemzetiségek eltérően reagáltak a népesedéspolitikára.³⁰ A magyarok minden bizonnyal könnyebben jutottak fogamzásgátlási eszközökhöz, és a regionális adatok tanúsága szerint amúgy is kisebb mértékben hagyatkoztak az abortuszra a születéskorlátozás terén (ami a nyolcvanas években még a korábbihoz képest is drasztikusan kriminalizálódott).³¹ Ezeket a következtetéseket erősíti a többváltozós elemzés, ami azt mutatja, hogy azon női generációk esetében, akiknek a termékeny életszakasza az 1980-as évekre esik, nagyobb mértékben mutatható ki az etnikum önálló hatása.

Ha a falu-város különbségeket tekintjük, közelebb kerülünk annak megértéséhez, hogy a magyarok esetében a (viszonylag) marginális helyzet miért nem jár a románoknál jóval magasabb termékenységgel. A falun és városon élő magyarok között a termékenységkülönbség ugyanis jóval kisebb, mint országosan. Míg a falun élők termékenysége (falvakra jellemzően) az országos átlag alatti, addig a városiaké (a városokra jellemző) országos átlag fölötti. Ez minden bizonnyal összefügg azzal, hogy a magyarok esetében más mutatók (például a jövedelem) alapján is kisebb a falusiak és városiak közötti társadalmi és státuszbeli távolság.

Az iskolai végzettség szerinti megoszlások szintén erre az összefüggésre erősítenek rá. A megvalósított és befejezett termékenység különbségei szintén erre erősítenek rá: 1977-ben, 1992-ben és 2002-ben az alacsonyabban képzettek között a magyarok termékenysége alacsonyabb, a magasán képzettek (különösen a felsőfokú végzettséggel rendelkezők) között magasabb a megfelelő kategóriák országos átlagánál. Ugyanakkor a magyarok esetében is érvényesül a tendencia, hogy az iskolai végzettség növekedésével csökken a termékenység. 2011-ben a fenti összefüggérendszer abból a szempontból borult fel, hogy a négy osztályt, vagy ennél kevesebbet végzettek termékenysége immár az országos átlagot meghaladó volt. Ez azzal állhat összefüggésben, hogy (leginkább a Székelyföldön és Észak-Biharban) arányaiban több magyarul beszélő cigányt regisztráltak magyarként. A románok esetében az iskolai végzettséggel szintén csökkent a termékenység, azonban a románok és nem románok közti különbség minden végzettség szerinti kategória esetében jelentékeny.

30 Gyurgyík–Kiss, 2010. *Párhuzamok és különbségek*, i.m.

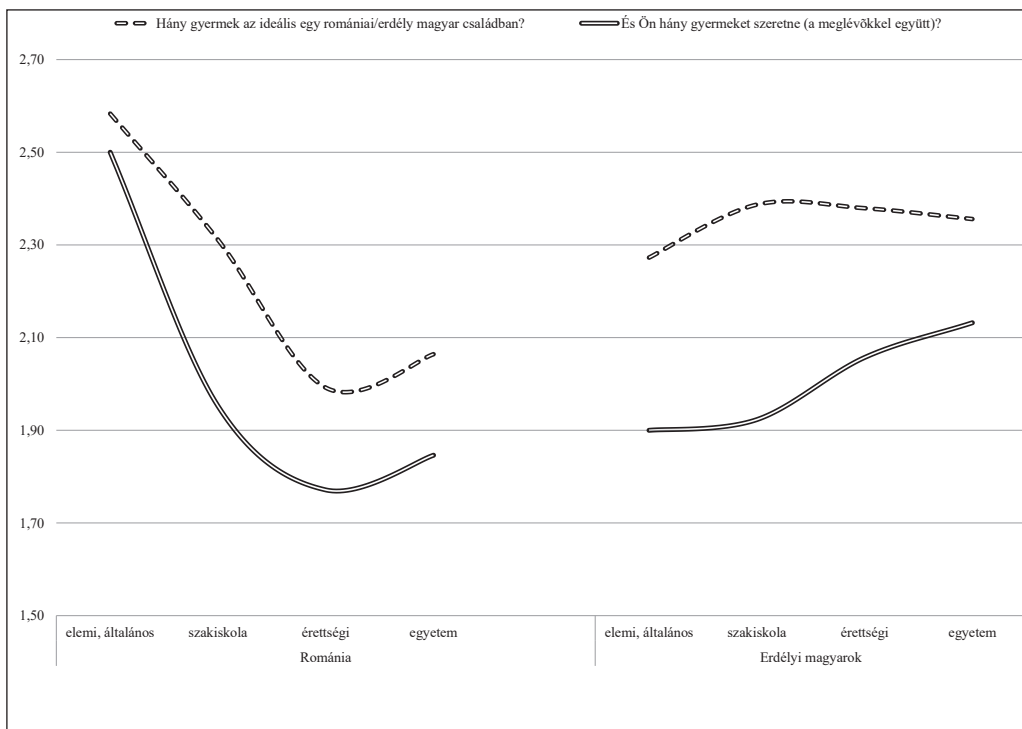
31 Lásd Kligman, Gail: *The politics of duplicity: Controlling reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press: Berkeley, 1998.

7. ábra: A megvalósított és befejezett termékenység iskolai végzettség és nemzetiség szerinti különbségei a 2011-es népszámlálás szerint Romániában³²

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az iskolai végzettség és a nemzetiség eltérései még látványosabbak a (romániai, illetve erdélyi magyar) családokban ideálisnak vélt és a kívánt gyermekszámban, mint a megvalósított termékenység vonatkozásában. A románok esetében az alacsonyan képzettek tekintik a magas gyermekszámot ideálisnak, és szeretnék több gyermeket, ugyanakkor megjelenik a több más kelet-európai országra jellemző ún. U görbe, vagyis, hogy az egyetemet végzettek több gyermeket szeretnének, mint az érettségizettek. A magyar népesség esetében az ideálisnak vélt gyermekszám egységesebb, míg a kívánt gyermekszám esetében egyenesen a felsőfokú végzettséggel rendelkezőknél találunk magasabb átlagokat.

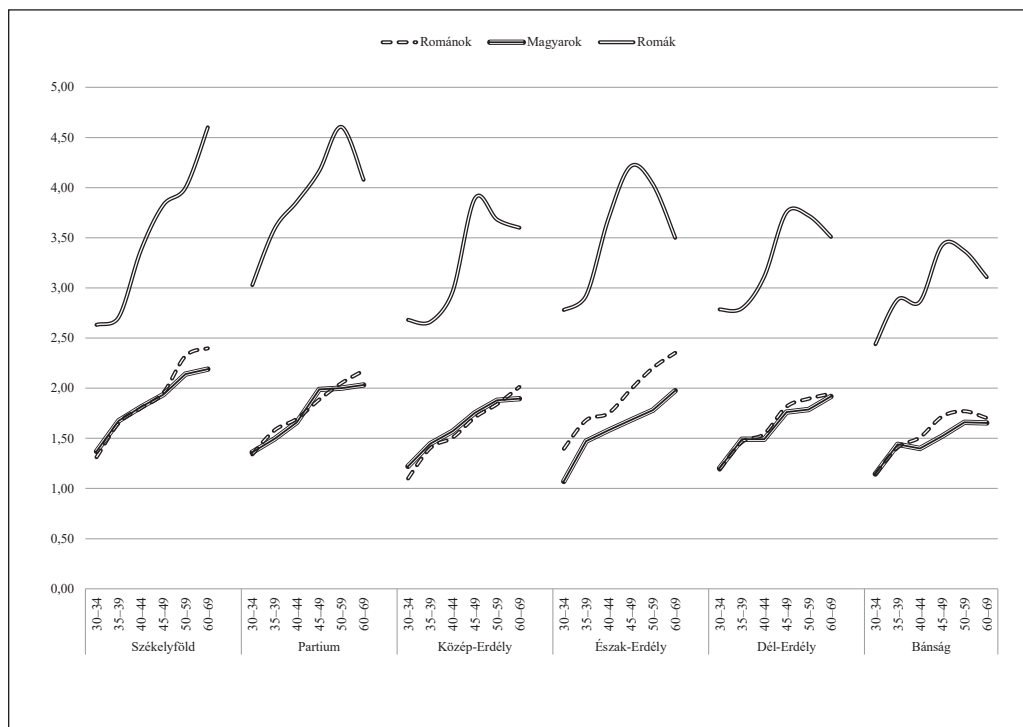
32 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

8. ábra: Az ideálisnak tartott és a kívánt gyermekszám Romániában és az erdélyi magyarok esetében (2014)³³

Az erdélyi részben magyarlakta régiók közül a Székelyföldön és Észak-Erdélyben (Beszterce-Naszód és Máramaros megyék) magasabb, a Bánságban, Közép- és Dél-Erdélyben pedig alacsonyabb a termékenység az országos átlagnál, ugyanakkor időben egyértelműen megfigyelhető egy regionális konvergencia. 2011-ben Észak-Erdély volt az egyetlen olyan régió, ahol magyarok és románok között jelentékeny volt a termékenységekülönbség (ez utóbbiak javára). A romák termékenysége a Bánságban a legalacsonyabb, a jelentős részben magyarlakta Patriumban és Székelyföldön azonban magasabb az országos és az erdélyi átlagnál. Romák és nem romák között ugyanakkor minden egyes régióban jelentős termékenységekülönbség figyelhető meg.

33 A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Romániára (1200 fő) és az erdélyi magyarokra (800 fő) reprezentatív adatfelvétele, 2014. november

9. ábra: A megvalósított és befejezett termékenység régió és nemzetiség szerinti különbségei a 2011-es népszámlálás szerint Erdélyben³⁴

Az etnikum mellett a vallás is szignifikánsan hat a termékenységre. Az ortodoxokhoz képest a katolikusok és még inkább a neo-protestánsok termékenysége magasabb, ez utóbbiaké több mint 1 gyermekkel átlagosan. A magyarok esetében azonban ezek a különbségek is jóval kisebbek. A katolikusok esetében ez a moldvai (jórészt csángó-magyar eredetű, de magát románnak valló) katolikusok magas termékenységével áll összefüggésben, de lényeges az is, hogy a magyar neo-protestánsok termékenységi magatartása is sokkal közelebb áll az átlaghoz.

34 Forrás: Minnesota Population Center. *Integrated Public Use Microdata Series, International: Version 7.1* Romania 1977, 1992, 2002, 2011. Minneapolis, MN: IPUMS, 2018. Letöltés helye: www.ipums.org/international; letöltés ideje: 2019. 12. 15.

Összegzés

A különböző erdélyi etnikai csoportok termékenységi különbségeit a szakirodalom elsősorban tranzverzális adatok segítségével vizsgálta. A termékenységi mutatók kiszámításakor azonban jelentős módszertani problémákba ütközünk, elsősorban azért, mert a naptári éves mutatók kiszámításához szükséges adatok különböző forrásokból származnak. A termékeny korú nők számának meghatározásakor a népszámlálási adatokra hagyatkozhatunk, ugyanis ez az egyetlen olyan adatfelvétel, amely az egyes etnikai csoportok korszerkezetéről tájékoztatást ad. Így a kutatók az egyes években a termékeny korú nők számát a népszámlálási adatok továbbvezetésével tudták meghatározni. A születésszámokra ezzel szemben a természetes népmozgalmi adatokból következtethetünk, amelyek esetében Romániában regisztrálják az újszülött nemzetiségét. Problémát jelent azonban a két adatsor közötti jelentős mértékű inkonzisztencia. A romák esetében a népmozgalmi adatsorban jelentősen kisebb az önbevallás, mint a népmozgalmi adatok alapján, olyannyira, hogy azokat nem is tudjuk használni a termékenységi mutatók meghatározásakor. A magyaroknál az inkonzisztencia jóval kisebb mértékű, de a népmozgalmi adatsor itt is jelentősen alulregisztrál a vegyes házasságokból adódó asszimilációs veszteség, illetve a „nemzetiség” fogalmának jelentésváltozása miatt.

A fenti indokok alapján vizsgálatunkban inkább a népszámlálásokra hagyakoztunk, amelyek a 15 évnél idősebb nők által szült gyermekek számára is rákérdeztek. Miután az IPUMS International elérhetővé tette az 1977-es, 1992-es, 2002-es és 2011-es népszámlálások 10%-os mintáját, többváltozós elemzést végezhattünk a termékenység szintjét befolyásoló változók vonatkozásában. Ezzel a reprodukzív magatartás etnikai különbségeit vizsgáló szakirodalom egyik klasszikusnak mondható kérdésfelvetéséhez kapcsolódtunk, amely a termékenység szintjét befolyásoló strukturális és kulturális változók hatását próbálja elkülöníteni. Regresszió-elemzésünkben azt az egyszerű kérdést tettük fel, hogy ha bizonyos strukturális változókat, mint a településtípust, régiót és az iskolai végzettséget kontroll alatt tartjuk, még mindig szignifikáns hatása van-e az etnikai hovatartozásnak. Miközben a nevezett strukturális változók hatása nagyon jelentékeny, a válasz egyértelműen igenlő. A romák és nem romák között a termékenység különbségei ugyan csökkennek a strukturális változók bevonásával, de az eltérés is jelentős marad, és időben sem csökken egyértelműen a romák és nem romák közötti termékenységekülönbség. A magyar–román eltérések esetében a képlet még érdekesebb. Itt a nyers adatok a termékenységekülönbség eltűnését mutatják. Ez azonban elsősorban a magyar közösség marginalizálódásával függ össze, a magyarok

társadalmi pozíciójából kiindulva pedig magasabb kellene legyen körükben a termékenység. Szintén lényeges, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők az egyetlen olyan kategória, ahol a magyarok termékenysége egyértelműen felülmúlja a többségiekét, még ha (a megvalósított gyermekszám vonatkozásában) nem is abban a mértékben, ahogy ez a kívánt vagy ideálisnak tekintett gyermekszám vonatkozásában megmutatkozik.

FÜLÖP IZABELLA

CSALÁDBARÁT VÁLLALKOZÁSOK KÜLHONBAN

Jelen tanulmány a 2018-as Külhoni Magyar Családok tematikus évhez kapcsolódóan a családbarát vállalkozások vizsgálatát tűzte ki célul. A tematikus programév keretében a Nemzetpolitikai Kutatóintézet egy több pilléren álló kutatást végzett a négy nagy külhoni régióban: Felvidéken, Vajdaságban, Kárpátalján valamint Erdélyben, amely többek között a családbarát vállalkozások működésének megismerésére irányult. A 2012 óta meghirdetett, egymásra épülő tematikus évekhez¹ kapcsolódó korábbi kutatások a külhoni magyar régiókban – a családok és a gyerekek mellett – nagy hangsúlyt fektettek a vállalkozásfejlesztés feltérképezésére is. Ezeket a kutatásokat követve készítettem az itt bemutatásra kerülő interjús vizsgálatot, melynek legfőbb célja, hogy olyan Kárpát-medencei magyar vállalkozásokról nyújtson ismereteket, melyek vezetői a fent említett tematikus évhez kötődő pályázat² segítségével igyekeztek családbaráttá tenni vállalkozásukat.

Módszertan és alapadatok

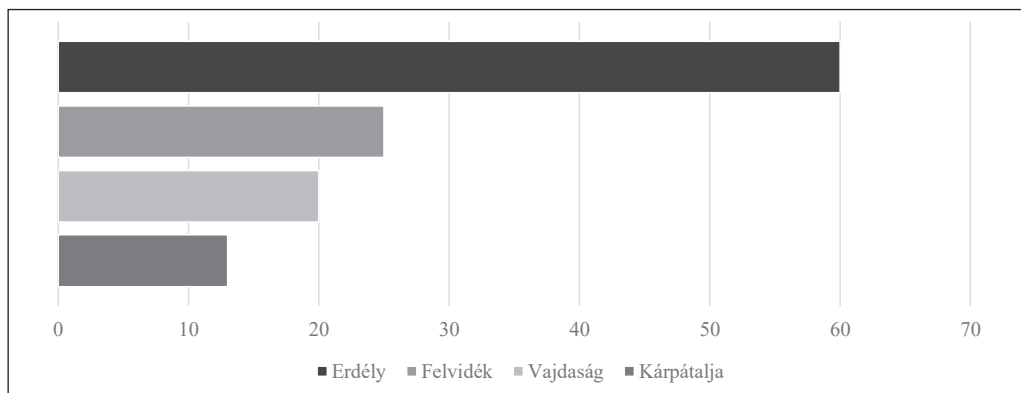
A *2018 a külhoni magyar családok éve – családbarát vállalkozások támogatása* című pályázatot a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.-n (BGA Zrt.) keresztül hirdették meg. A pályázat benyújtási határideje 2018. április 6-a volt. Összesen 760 vállalkozó nyújtotta be pályázati kérelmét. A pályázat célja az általános vállalkozásfejlesztés mellett a családbarát munkahelyek kialakítása, fejlesztése, a családokat segítő szolgáltatások nyújtása és/vagy külhoni diákok szakmai képzésének, valamint pályakezdő fiatalok foglalkoztatásának támogatása volt. Lehetősége volt pályázatot benyújtani a Horvát Köztársaságban, a Romániában, a Szerb Köztársaságban, a Szlovák Köztársaságban, a Szlovén Köztársaságban, valamint az Ukrajnában 2017. január 1-je előtt alapított magyar vállalkozásoknak. A rendelkezésre álló

1 A tematikus évek a Magyar Kormány javaslata alapján születnek, és az évente megrendezésre kerülő egyik legfontosabb magyar–magyar fórumon, a Magyar Állandó Értekezleten kerülnek elfogadásra.

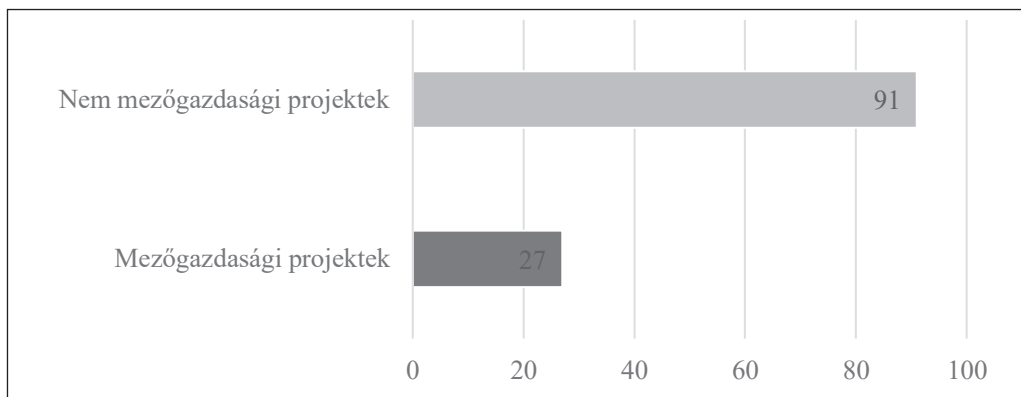
2 A pályázatot a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. hirdette meg 2018-ban, a leírás elérhető az intézmény honlapján. Letöltés helye: www.bgazrt.hu; letöltés ideje: 2019. 12. 10.

600 millió forintos keretből összesen 118 üzleti tervet tudtak a 2018-as évben támogatni. Az elemzésben összegzett, nyertes pályázók által beküldött pályázati adatokat a BGA Zrt. bocsátotta a rendelkezésemre.

A sikeres pályázók több mint a fele erdélyi, ami 60 vállalkozót jelent, Felvidéken 25-en részesültek támogatásban, Vajdaságban 20-an, Kárpátalján pedig 13-an. A nyertes pályázatok közül 27 mezőgazdasági, 91 pedig attól eltérő projekt megvalósítására irányult (lásd 1. és 2. ábra).

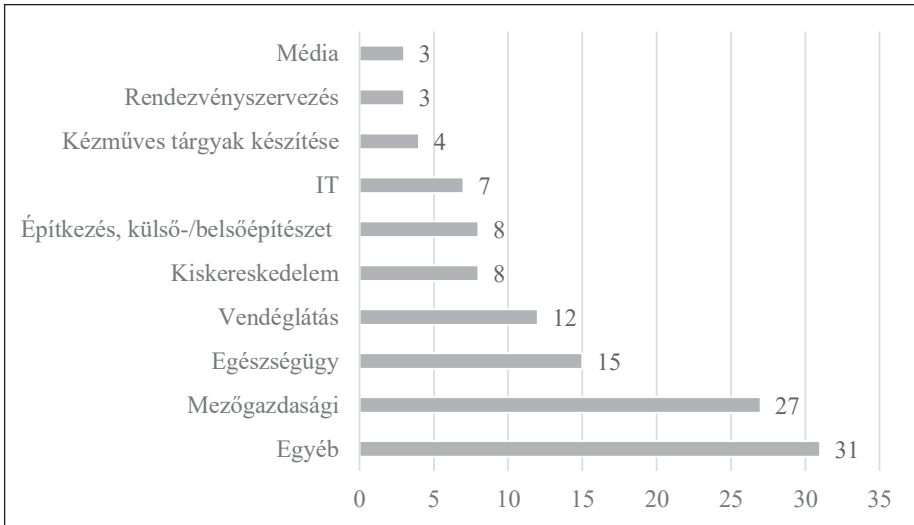
1. ábra: Nyertes vállalkozók száma régióként

2. ábra: A pályázat tárgya szerinti megoszlás (pályázatok száma)

A mezőgazdasági fejlesztésektől eltérő projektek igen sokfélék. Ide sorolhatók: az egészségügyi szolgáltatások; a vendéglátás és szálláshely-szolgáltatás; a kiskereskedelmi szektor; az építészeti ágazat; az IT (mely területen – a nyertes pályázókkal készített interjúk alapján – kiemelkedő a családbarát szemléletmód); a kézműves tárgyak készítése és restaurálása; a

rendezvényszervezés, valamint a médiatevékenység. Ezen kívül az egyéb kategóriába olyan tevékenységek tartoznak, mint a könyvelés, ügyvédi iroda működtetése, autómosó, takarítócég fenntartása és a csokoládégyártás (lásd 3. ábra).

3. ábra: A cégek tevékenységi kör szerinti megoszlása

A pályázati adatbázis elemzése mellett, a kutatás részeként interjúkat készítettünk 14 nyertes pályázóval: közülük 9 erdélyi, 2 kárpátaljai, 2 felvidéki és 1 vajdasági. Az interjúkkal azokat a cégvezetőket szólítottuk meg, akik pályázatukban vállalták, hogy valamilyen családbarát intézkedést vezetnek be. Az interjúk lehetőséget nyújtottak arra, hogy a megszólított cégvezetők személyes hangvételen számoljanak be ez irányú intézkedéseik fogadtatásáról, a területenként és szektoronként eltérő nehézségekről, valamint a jövőbeli terveikről.

Gazdasági tényezők alakulása külhонban

Mint minden közösségben, úgy a külhoni magyarok körében is jelentős közösségmegtartó szerepe van a vállalkozóknak. A magyar cégek vezetői igyekeznek magyar–magyar munkakapcsolatokat teremteni, a frissen diplomázott diákoknak pedig munkalehetőséget nyújtani. Vállalkozáskutatók adatai alapján az erdélyi, pontosabban a székelyföldi térségben a vállalkozói kedv ugyan az országos átlag fölötti, a megvalósításban, vagyis a vállalkozói

aktivitás szintjén, országos összehasonlításban Székelyföld jelentősen alulmarad.³ A külhoni magyar nagyrégiókban, Erdély kivételével mindenhol nőtt a fiatalok körében a vállalkozók és önállók aránya az elmúlt évtizedekben.⁴ A vállalkozásfejlesztést segítik azok az intézkedések, amelyeken keresztül a fiatal korosztályt célozzák meg különböző inkubációs programok beindításával, ösztönözve őket arra, hogy szakmai hálózatépítő jelleggel konferenciákon vegyenek részt, ahol a helyi és magyarországi mentoroktól tanulhatnak, valamint különböző szakmai szervezetekhez csatlakozhatnak. Ennek érdekében minden külhoni régióban létrejött valamilyen fiatal vállalkozókat segítő, koordináló szervezet: Kárpátalján a Kárpátaljai Magyar Fiatal Vállalkozók Szövetsége, Vajdaságban a Vajdasági Fiatal Vállalkozók Szövetsége, Erdélyben a Romániai Magyar Közgazdász Társaság Ifjúsági Frakciója, Felvidéken a Szlovákiai Magyar Fiatal Vállalkozók Szövetsége. Mindemellett Magyarországon 2013-ban a Három Királyné mozgalom megalapította a Családbarát Vállalat Díjat, melyet olyan vállalatok kapnak, *„akik kategóriájukban kiemelkedően fontosnak tartják a kisgyermekes munkavállalók támogatását, a gyermekvállalást, a kiegyensúlyozott családi és munkahelyi környezetet, valamint jövőbeli céljaik között fontos szerephez jut a családbarát működés kialakítása is. A mozgalom által díjazott cégek a társadalmi szemlélet, gondolkodás és közbeszéd formálását is végzik.”*⁵ Az anyaország részéről azonban a családbaráttá válás terén a Külhoni Magyar Családok Éve kapcsán 2018-ban kihirdetett pályázatok nyújtották a legnagyobb támogatást. Mielőtt rátérek ezeknek a vállalkozásoknak és az általuk gyakorolt intézkedéseknek a bemutatására, röviden összegzem, hogy az elmúlt időszakban milyen volt az egyes régiókban a gazdasági helyzet. A térség gazdasági folyamatainak ismerete ugyanis elengedhetetlen a vállalkozókkal készített interjúk megértéséhez.

Az általam vizsgált területeken az egy főre jutó GDP Pozsonyban a legmagasabb, a legkisebb értékkel pedig Kárpátalja rendelkezik; az eltérés több mint tízszeres nagyságrendű. A külhoni térségben a legkevesbé fejlett régiónak Kárpátalja, Észak-Erdély megyei és Vajdaság számítanak.⁶ A 2009 és 2014 közti időszak éves átlagos növekedési üteme alapján az erdélyi megyék voltak képesek a leggyorsabban talpra állni a 2008-as gazdasági világválság okozta recesszióból. Az erdélyi megyék többségében az éves átlagos növekedési ütem

3 A vállalkozási kedv megvan a fiatalokban, ez viszont nem elég a boldoguláshoz. *Székelyhon*, 2018. szeptember 24. Letöltés helye: www.szekelyhon.ro; letöltés ideje: 2019. 03. 03.

4 Csata Zsombor: Helyzetkép a határon túli magyar fiatalok munkaerőpiaci és gazdasági helyzetéről. In: Papp Z. Attila (szerk.): *Változó kisebbség. Kárpát-medencei magyar fiatalok. A GeneZYs 2015 kutatás eredményei*. Mathias Corvinus Collegium – Tihanyi Alapítvány és MTA TK Kisebbségkutató Intézet: Budapest, 2017. 367–387, itt: 368.

5 Három Királyné és Királyné Mozgalom Családbarát Vállalat Díj. Letöltés helye: www.haromkiralyfi.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 03.

6 *Húzóerők. Jelentés a külhoni magyar családi vállalkozások helyzetéről*. Letöltés helye: www.vallalkozokeve.kormany.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 04., itt: 15.

10%-os. Itt azonban megjegyzendő, hogy ebben a folyamatban lényegesen fontos szerepe volt a népességszám csökkenésének.⁷ A vállalkozások alapítása is jelentős visszaesést mutatott Erdélyben, amely minden területre drasztikusan hatott, főleg az ingatlanpiaci szektorra, ahol 85%-os visszaesés volt megfigyelhető. Erdélyben a vállalkozásalapítás szempontjából a legintenzívebb időszak 2003 és 2008 közé tehető.⁸ Amíg Romániában a vállalkozói kedv jóval az uniós átlag alatt van, addig Erdélyben magasabb. Bukarest kivételével a bejegyzett kis- és középvállalkozások (KKV) nagy része a szolgáltatások és a kereskedelem területén működik. A rurális térségben, főképp a privatizáció hatására elterjedt vállalkozások versenyképessége jelentősen elmarad a városi vállalkozásokétól.⁹ A rendszerváltást követően a vállalkozások száma Szlovákiában is megugrott, és ott is hangsúlyos a KKV-szektor, amely a vállalkozások 97%-át teszi ki.¹⁰ Ezek egyharmadának Pozsony és vonzáskörzete ad otthont.¹¹ Kárpátalján a mezőgazdaság a hangsúlyos gazdasági szektor, a KKV közel egyötöde ide sorolható¹², míg a Felvidéken ez az érték csupán 5%. Vajdaságban is hasonló a helyzet: ott 7,3%-át teszi ki a mezőgazdasági vállalkozók száma a KKV-szektornak.¹³ Általánosságban kijelenthetjük, hogy a vállalkozások gazdasági szempontjából igen differenciált a külhoni KKV-szektor helyzete, ez köszönhető részben a rendszerváltásnak, a gazdasági világválság okozta problémáknak, a különböző jogszabályváltozásoknak, a helyi sajátosságoknak, igényeknek, valamint a közösségben felmerülő szakképzett munkaerő hiányának.¹⁴

Erdélyben a 2018-as évben lassult a gazdasági növekedés, viszont a munkaerőpiaci folyamatok az előző évekhez képest kedvezően alakultak. A 15–64 éves korcsoportban a foglalkoztatottak száma Erdélyben 2018-ban 2 780 ezer főt tett ki, ami ugyan 1,2%-kal, 35 ezer fővel csökkent 2017-hez képest, az erdélyi foglalkoztatás ágazati szerkezete erőteljes ipari túlsúlyt mutat Romániához képest. A munkaerő-felmérés szerint¹⁵ az erdélyi foglal-

7 Uo. 15.

8 Csata Zsombor: A vállalkozói aktivitás egyes sajátosságai és tényezői Erdélyben. *Térületi Statisztika*, 2013. 53 (1). 21-37, itt: 12.

9 Uo. 36.

10 Antalík Imre: *Fiatal magyar vállalkozók a Kárpát-medencében*. Előadás a Hétfa Kutatóintézet Műhelybeszélgetésén. Budapest, 2016. április 22.

11 Lampl Zsuzsanna: A kis- és középvállalkozói szféra kialakulása és fejlődése 1989-től napjainkig. In: Lelkes Gábor (szerk.): *Régiók és gazdaság*. Fórum Kisebbségkutató Intézet: Somorja, 2008. 235–258.

12 Kovály Katalin: *A kárpátaljai magyar vállalkozók általános helyzete, fejlődésük perspektívái*. Előadás a Hétfa Kutatóintézet Műhelybeszélgetésén. Budapest, 2016. április 22.

13 Penovác Katalin – Ágyas Réka: *Fiatal magyar vállalkozók a Kárpát-medencében. Vajdasági helyzetkép*. Előadás a Hétfa Kutatóintézet Műhelybeszélgetésén. Budapest, 2016. április 22.

14 *Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás. Jelentés a külhoni fiatal magyar vállalkozók helyzetéről*. Letöltés helye: www.pragmaticasanctio.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 04., itt: 24.

15 Gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, munkanélküliség: a 2018-as év fontosabb folyamatai Erdélyben. *ErdélyStat*, 2019. május 20. Letöltés helye: www.erdelystat.ro; letöltés ideje: 2019. 05. 20.

koztatottaknak 33,1%-a dolgozott az ipari ágazatban, Erdélyen belül ez az arány a nyugati régióban a legmagasabb (Temes, Arad, Krassó-Szörény és Hunyad megyékben). A mezőgazdasági ágazat ezzel szemben alulreprezentált, és az ebben a szektorban foglalkoztatottak arányaiban visszaesés figyelhető meg. Erdélyben 2018-ban a foglalkoztatottaknak már csak 11,5%-a dolgozott a mezőgazdaság, az erdőgazdálkodás és a halászat ágazataiban, mely érték Románia-szinten 19,8% volt. Mindemellett jelentős a kereskedelem, szállítás, szálláshely-szolgáltatás és vendéglátás szektorának részesedése, ahol a foglalkoztatottak 24%-a dolgozott (lásd 1. táblázat).

Tevékenységek	Románia	Erdély
Mezőgazdaság, erdőgazdálkodás, halászat	19,8%	11,5%
Ipar (építőipar nélkül)	23,0%	33,1%
Építőipar	8,1%	7,8%
Kereskedelem, szállítás, raktározás, szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	23,5%	24,0%
Kommunikáció	2,2%	1,6%
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	1,3%	1,3%
Ingatlanügyletek	0,2%	0,1%
Tudományos, műszaki, adminisztratív tevékenység	5,1%	4,3%
Közigazgatás, védelem; oktatás; humán-egészségügyi, szociális ellátás	14,0%	13,8%
Egyéb	2,9%	2,6%
Összesen	100,0%	100,0%

1. táblázat: A cégek tevékenységi kör szerinti megoszlása Románia és Erdély szintjén (%)¹⁶

Az Eurostat Munkaerő-felmérés adatai szerint az országban a foglalkoztatottak 15,5%-a dolgozott önfoglalkoztatóként (uniós szinten ez az egyik legmagasabb érték), s további 7,2% a segítő családtagok aránya. Az önfoglalkoztatók kétharmada a mezőgazdasági szektorban tevékenykedett, akiknek nagy többsége azonban nem rendelkezik regisztrált,

¹⁶ Uo.

intézményesített státusszal (nincs regisztrált vállalkozása), nagyrészt önfenntartásra rendezkedtek be, piaci kapcsolataik gyengék, sérülékenységük, szegénységi kockázatuk magas (egy 2015-ös adatokon alapuló becslés szerint 60%-uk szegénységgel, társadalmi kirekesztettséggel fenyegetett).¹⁷ Ezen kívül a romániai önfoglalkoztatók több mint 90%-a nem rendelkezik alkalmazottal, ami a legmagasabb arány az EU-ban.¹⁸ Erdélyben a lokalitásnak lényeges szerepe van a vállalkozóvá válás társadalmi feltételeinek a megteremtésében,¹⁹ viszont „a mai erdélyi falvak gazdálkodása esetén a gazdaság etnikai behatárolásáról csak fenntartásokkal lehet beszélni, mivel egy etnikai közösséghez való tartozás szervezőeleme lehet a gazdaságnak, de ez nem azt jelenti, hogy ez az egyetlen, elsődleges és kizárólagos feltétele.”²⁰ A foglalkoztatási ráta tekintetében fontos továbbá, hogy Erdélyben kevésbé elterjedt a családbarát intézkedésnek is minősíthető részmunkaidős foglalkoztatottság. 2018-ban az erdélyi foglalkoztatottak 3,7%-a dolgozott részmunkaidőben, míg ez az arány az adott évben, Romániában 7,5%, az európai uniós országokban átlagosan 20,1% volt.²¹

Vajdaság Szerbia második legfejlettebb régiója, mint az a 2017-ben megjelent *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői* című tanulmánykötetből is kiderült.²² Vajdasági vonatkozásban jelenleg ez a legfrissebb forrás, amely a régió aktuális gazdasági helyzetét veszi górcső alá. Ennek értelmében a foglalkoztatottak száma enyhe csökkenő tendenciát mutat az elmúlt években. Ennek ellenére a régió termelékenysége évről évre növekszik. A tartományra jellemző, hogy az elmúlt években lezajlott privatizáció után a gazdaságot a kis- és középvállalatok determinálják, csak néhány nagyobb vállalat emelhető ki ebben a régióban. A magánkézben lévő vállalkozások alkalmazzák a foglalkoztatottak 22,2%-át. Jelentősebb ágazatok: a mezőgazdasági feldolgozóipar, a vegyipar, a faipar és a nyomdaipar (lásd 2. táblázat).

17 Horemans – Marx: *Poverty and Material Deprivation among the Self-Employed in Europe: An Exploration of a Relatively Uncharted Landscape*. IZA DP No. 11007. Letöltés helye: www.iza.org/publications; letöltés ideje: 2019. 03. 10.

18 Uo.

19 Csata Zsombor: *Etnicitás és gazdaság Erdélyben – előzmények és kutatási javaslatok. Erdélyi Társadalomtudományi Lexikon*. Jakabffy Elemér Alapítvány, 2015. 8.

20 Szabó Á. Töhötöm: *Etnikai különbségtétel a paraszti gazdaságban*. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom*. Gondolat – MTA Etnikai Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Budapest, 2010. 7.

21 Gazdasági aktivitás, foglalkoztatottság, munkanélküliség: a 2018-as év fontosabb folyamatai Erdélyben. *ErdélyStat*, 2019. május 20. Letöltés helye: www.erdelystat.ro; letöltés ideje: 2019. 05. 20.

22 Szügyi Éva: *Vajdaság regionális gazdasága*. In: Ördögh Tibor (szerk.): *Vajdaság társadalmi és gazdasági jellemzői*. Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete: Szabadka, 2017. 97–131, itt: 117–118.

Tevékenység	Vajdaság	Nyugat-Bácska	Dél-Bánát	Dél-Bácska	Észak-Bánát	Észak-Bácska	Közép-Bánát	Szerémség
Mezőgazdaság	136 579	17 702	21 496	32 929	12 929	13 466	16 489	21 823
Ipar (építőipar nélkül)	287 805	14 146	34 872	140 439	14 170	20 069	27 034	37 073
Építőipar	25 068	768	3 860	11 715	897	2 022	1 165	4 464
Kereskedelem, szállítás, raktározás, szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	160 515	8 979	18 725	73 532	7 884	14 142	12 634	24 620
Kommunikáció	18 553	516	1 767	12 247	664	1 380	917	1 061
Pénzügyi, biztosítási tevékenység	20 435	1 206	2 050	11 501	942	1 699	1 042	1 997
Ingatlanügyletek	80 426	7 028	11 528	31 556	5 545	8 006	7 396	13 367
Összesen	892 098	62 123	114 647	387 361	51 974	74 927	79 505	121 561

2. táblázat: Vajdaság GDP-je tevékenység szerint 2014-ben (milliárd dinár)²³

23 Uo. 117–118.

Szlovákia tekintetében Dél-Szlovákia helyzete az ország megalakulása óta radikálisan megváltozott: mára a 14 dél-szlovákiai járás, Csallóköztől keletre Bodroghözig egy leszakadó térséggé vált a 2013-as adatok szerint.²⁴ Ezt bizonyítja a Szlovákiai Vállalkozók Szövetsége által készített 2011-es felmérés is, amelyben a 79 szlovákiai járás versenyképességét vizsgálták, különböző szempontok szerint. A kutatás elsősorban arra irányult, hogy milyen a járások közlekedési infrastruktúrája, megközelíthetősége, mennyire vállalkozóbarát a környezet, milyen fogadtatásban részesül az adott beruházó, milyen a járás intézményrendszere, valamint milyen mindennapi nehézségekkel kell megküzdeniük a vállalkozóknak. A felvidéki járások közül a Szenci járás érte el a legjobb helyezést, országosan a 7. helyen végzett. Ugyanakkor a felmérés arra is rámutatott, hogy Csallóköztől Nyitra irányába, a Felső-Nyitra vidékén keresztül egészen a Vág északi folyásáig egy jól körülhatárolható, aránylag fejlett térség található.²⁵ A felmérés alapján láthatók továbbá az egyes szektorok közötti különbségek.²⁶ Általánosságban véve Szlovákia egyik legnagyobb problémája a régiók közötti különbségekből fakad, melyek az Eurostat vásárlóerő-paritáson számolt egy főre eső GDP-értékre vonatkozó 2015-ös adataiban is hangsúlyozódnak (lásd 3. táblázat).

	A GDP/fő vásárlóerő-paritás az EU átlagához (EU 27 GDP/fő=100%)	
	2005	2015
Szlovákia	60	77
Pozsony megye	146	188
Nagyszombat megye	65	83
Trencsén megye	53	67
Nyitra megye	53	66
Zsolna megye	49	67
Besztercebánya megye	43	56
Eperjes megye	35	46
Kassa megye	51	62

3. táblázat: Az Európai Unióhoz viszonyított egy főre eső GDP (2015)²⁷

24 Baross Gábor Terv. Dél-Szlovákia/Felvidék regionális gazdasági fejlesztési terve. Letöltés helye: www.baross-palyazatok.eu; letöltés ideje: 2019. 03. 13., itt: 20.

25 Uo. 26.

26 Uo. 21.

27 Uo. 27

A gazdasági válság és a második Fico-kormány gazdaságpolitikája tovább nehezítették a szlovákiai vállalkozók helyzetét, azonban a KKV-szektorban ennek ellenére egy folyamatosan növekvő tendencia figyelhető meg az alkalmazottak létszámát illetően. A létszámnövekedést részben a vállalatok számának növekedése eredményezi. Ezen a téren azonban szembetűnő a keleti régió lemaradása: míg délnyugaton 40–50 közötti a vállalatok száma, keleten csak két járásban éri el, illetve haladja meg a 20-at.²⁸ A megfelelő infrastrukturális beruházások hiányában kevés nagyobb vállalat választotta ezt a régiót. A 2010-es adatokhoz képest az elmúlt hat évben csökkent a magyarlakta járásokban a természetes személyek vállalkozási kedve, amely az országos adatokhoz hasonló jelenségre világít rá, de pozitívként jegyezhetjük meg, hogy 2016-ban már a megfigyelt járásokban és az országos adatok tekintetében is növekedés volt tapasztalható.²⁹ A vállalkozások tevékenységét illetően az utóbbi években visszaszorult a mezőgazdasági szektor, mivel az őstermelők és kisebb családi vállalkozások versenyképtelenné válnak, és az agrárszektor előregedőben van. Az ipari szektort emelném ki még Felvidék esetében, mivel ebben az ágazatban a válság után folyamatos bővülést figyelhetünk meg a mezőgazdasági tevékenységű cégekkel ellentétben. Sikerült 2015-re a 2008-as színvonalat emelni, ami elsősorban az autóiipari beruházásoknak volt köszönhető.³⁰

Kárpátalján az elmúlt évek politikai eseményei jelentősen befolyásolták a gazdaság alakulását. A háborús állapotok Kárpátalja területét fizikailag nem sújtották, de hatásuk ott is érezhető volt.³¹ Mindemelllett az Euromajdan nem érte el célját: a korrupció felszámolása és a gazdasági fellendülés helyett a hrivnya leértékelődése, az infláció, a gázárak radikális növekedése volt tapasztalható. Ukrajnában a GDP 2014-ben 7%-ot, 2015-ben több mint 10%-ot zuhant. 2016-ban ugyan 2%-os GDP-növekedés volt megfigyelhető, ez az érték messze elmaradt az Euromajdan előtti gazdasági mutatóktól.³² Ukrajnában 9,9%-os a munkanélküliség, az önfoglalkoztatók aránya pedig csak 14,6%.³³ A bérek alacsonyak az egész ország területén, de Kárpátalján még az országos átlagnál is alacsonyabbak. A kiszolgáltatottság, az egymásra utaltság következtében a családi vállalkozások ebben a régióban a legelterjedtebbek. A kárpátaljai helyzet sajátossága továbbá, hogy itt a mezőgazdasági szektor megőrizte súlyát.³⁴

28 Uo. 195.

29 Uo. 198.

30 Uo. 142.

31 Erőss Ágnes – Kovály Katalin – Tátrai Patrik: „Hát megpróbálunk küzdeni”: átalakuló boldogulási stratégiák Kárpátalján az Euromajdan után. *Tér és Társadalom*, 2017. 31 (2). 3–22, itt: 6.

32 Uo. 8.

33 Ukrajna Állami Statisztikai Hivatala. Letöltés helye: www.ukrstat.gov.ua; letöltés ideje: 2019. 03. 17.

34 *Megkapaszkodás, gyarapodás, bátorítás. Jelentés a külföldi fiatal magyar vállalkozók helyzetéről*. Letöltés helye: www.pragmaticasanctio.hu; letöltés ideje: 2019. 03. 04., itt: 22.

Interjúk

A gazdasági tényezők alakulásának ismertetése után a következőkben az interjúk kutatás főbb eredményeit mutatom be. A sikeresen pályázó külhoni vállalkozókkal készített interjúk négy kérdéskörre épültek:

1. Hogyan sikerült megvalósítaniuk a pályázatban vállalt családbarát intézkedéseket, és milyen jövőbeli terveik vannak ezzel kapcsolatban?
2. Mit tapasztalnak a környezetükben, milyenek a helyi viszonyok?
3. Milyen munkaerőpiaci problémákba ütköznek a családok, és milyen lehetséges megoldási javaslatok vannak ezekre?
4. Hogyan tudná támogatni a magyar állam a vállalkozásokat abban, hogy családbaráttá váljanak?

A megszólítottak igen eltérő vállalkozásokat képviselnek. Van köztük olyan, amelyet 1880-ban hoztak létre, a tulajdonos üknagyapja alapította és örököltette tovább; de van olyan is, amelyik 2014-ben alakult. A vállalatok – eltérő tevékenységüknél fogva – a munkaállomány létszámát tekintve is különböznek egymástól: vannak egyéni vállalkozások és több mint 50 főt alkalmazó cégek is. Közös vonásuk a családbarát szemlélet.

„Növekedett az alkalmazottak száma, a fiatal csapatból kezdett már nem annyira fiatal csapat lenni és megjelentek a gyerekek, és egyre többen vannak, tehát fontos volt a cégpolitikánk szempontjából is, hogy megpróbáljuk a vállalkozást egy kicsit közelebb vinni a családokhoz, hogy ez a hely ne csak egy munkahely legyen, ahová be kell járni, hanem olyan munkahely legyen, ahova a gyerekek is bejöhetnek.” (vajdasági vállalkozó)

„A cég alkalmazásában szezonálisan kizárólag helyi, falubeli lakosok vannak, 8 fő, ami jó hatással van a helyi családok együttmaradására. A nőknek pedig ritka lehetőség, ugyanis az ő helyzetük még rosszabb. Úgy gondolom, hogy vállalkozásom további fejlesztésével nemcsak az alkalmi munkavállalókat tudom hosszú távon megtartani, hanem egy új, állandó munkahelyet is tudok teremteni idéntől.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkban megszólított pályázók családbarát intézkedései is igen sokfélék. Azok, akik tárgyi dolgok beszerzésére pályáztak, leginkább a következőkre használták fel a támogatás összegét:

- Játszótér kialakításához szükséges eszközök beszerzése, illetve a már meglevő játszóterek felújítása;
- Szakképzett gyermekfelügyelettel rendelkező játszósobák kialakítása;
- Ajándékok beszerzése az alkalmazottak gyermekei számára (például Mikulás ajándék);
- A panziókban szobák kialakítása, kifejezetten kisgyerekes családoknak, hogy a rendezvények után kényelmesen tudjanak pihenni, illetve hétvégre kikapcsolódni;
- Tanszersegély nyújtása a foglalkoztatottak gyermekeinek.

A tárgyi eszközök beszerzése mellett, a pályázók családi események szervezésére is pályázhattak. Az interjú beszélgetések során ezzel kapcsolatban a következő lehetőségek kerültek előtérbe:

- Családi napok szervezése az alkalmazottaknak vagy a település lakóinak, illetve még tágabban véve a helyi magyar közösségnek;
- Mentálhigiénés szakemberek bevonásával tartott képzés a munkahelyi és családi lét egyensúlyának megteremtése érdekében;
- Helyszín biztosítása az óvodai eseményeknek (például a *Határtalanul* program keretében érkező gyermekcsoportok fogadására).

A pályázó munkavállalók pozitívan fogadták ezeket az intézkedéseket. Legtöbb helyen ugyan már ez előtt is megvolt a családbarát szemléletmód, és valamilyen formában korábban is próbálták támogatni a saját dolgozóikat, de a tágabb közösséget is például azáltal, hogy a helyiek számára egy olyan teret biztosítsanak, ahova gyerekek is el lehet menni szórakozni.

„A cég fejlesztési iránya továbbra is azt célozza, hogy gyermekes családokat tudjunk oly módon vendégül látni, hogy a pihenés és a kikapcsolódás lehetőségeinek biztosításán túl egyfajta megerősítést is nyerhessenek a nemzeti létükben és a családi élet alapját képző eszményekben, értékekben. Nem kívánjuk túllépni a családi vállalkozás léptékeit.” (erdélyi vállalkozó)

A megszólítottak közül – a munka és a család összeegyeztetésének nehézségei miatt – többen olyan családi vállalkozásokba kezdtek, melyek megfelelő körülményeket igyekeznek nyújtani a foglalkoztatottak számára is, ezzel segítve a családi élet melletti munkavállalást.

„Mivel családi vállalkozásról van szó, mindig a gyerekek azok, akik kevesebb időt töltenek a szülőkkel, ezért nagyon jó dolognak tartjuk, hogy egy vállalkozást össze lehet egyeztetni egy olyan térrel, ahol a gyerekek biztonságban, de ugyanakkor minőségi időt tölthetnek el.” (erdélyi vállalkozó)

„Az alkalmazottak részéről volt egy kézzelfogható igény, ugyanis a gyermekeik gyakran jöttek be a céghez, az édesanyák munkaideje és az iskolai-óvodai program disszonanciája okán, mely időszakokban a gyermekek számára nem volt biztosítható a felügyelet. Családjó-léti intézkedésként, a cég biztosítja a távmunka és a rugalmas munkaidő lehetőségét.” (erdélyi vállalkozó)

Az erdélyi, különösen a székelyföldi társadalomban azért sem könnyű a nőknek összeegyeztetni a családot a karrierrel, mert nagyon erősek a tradicionális értékek. Ezt Gergely Orsolya és Geambaşu Réka kutatásai is alátámasztották.³⁵ Véleményük szerint nagyon erősek a tradicionális családi szerepmoდეlek, az állam kevés szociálpolitikai eszközzel segíti azokat a nőket, akik igyekeznek helytállni a magán- és nyilvános szférában egyaránt, és arra sincs garancia, hogy a nőket szülés után visszaveszik az állásukba. Ebben a helyzetben egyesek elsősorban a karriert helyezik előtérbe, és később vállalnak gyereket, persze csak abban az esetben, ha ezt a közvetlen környezet tolerálja és nem ellenzi.³⁶ Erdélyben részben ezért fognak családi vállalkozásba. Egy vajdasági interjúalanyom is azon a véleményen volt, hogy a családi vállalkozások a legmegbízhatóbbak, mivel a családtagjaira az ember mindig számíthat:

„A családbarát szemléletmód a legfontosabb, az ilyen vállalkozásoknak lenne most jövője, akár mezőgazdasági szektorban is, vagy bármi más területen, akár ipari munkákkal foglalkozó cégeknél is. A családi összetartás az, ami jövedelmező, családi vállalkozásokat érdemes nyitni, jobban számíthatnak egymásra, nem csak a pénz érdekli őket, hanem a közös cél.” (vajdasági vállalkozó)

Mások szerint e tekintetben is a munkáltató és az alkalmazottak közötti kapcsolaton van a hangsúly:

„Mindig úgy akartam dolgozni, hogy az embereim ne féljenek tőlem. Nem szidjuk egymást, nem rágalmazzuk egymást. Kikötöttem, hogy ha valakinek valamilyen gondja van otthon, megértjük és próbálunk segíteni neki megoldani.” (erdélyi vállalkozó)

A vállalkozókat megkérdeztük arról is, mennyire van igény családbarát szolgáltatásokra a környezetükben:-

„A környezetemben élő vállalkozókat semennyire nem foglalkoztatja a családbarát vállalkozás kialakítása, van, akiben gondolat szintjén felmerül, de nem nagyon tesznek lépéseket ez

35 „A nőket úgy emancipálták a szocializmusban, hogy senki nem kérdezte meg tőlük, akarnak-e emancipálódni”. Szabadság, 2009. január 29. Letöltés helye: <http://archivum2.szabadsag.ro>; letöltés ideje: 2019. 03. 17.

36 Uo.

ügyben, mert nem igazán van példa, vagy van jó példa. Az IT-szegmens egy kicsit mindig speciálisabb volt, nem olyan, mint egy kereskedelmi vállalkozás, ahol a kvótákat hajtják, hanem a munkatársaknak igényeik vannak, szeretik, ha jó helyen vannak, szép helyen vannak, és olyan a környezet, amiben a gyerekek is jól érezhetik magukat.” (vajdasági vállalkozó)

A családbarát vállalkozások megvalósításakor fontos továbbá a vállalkozó gondolkodásmódja, tehát hogy mennyire tartja fontosnak a családos alkalmazottak igényeit.

„A cégek többségére jellemző az emberek kizsigerelése. Amilyen a főnök, olyan a cég. Aki többet termel, többet érdemel – az embereket értékelni kell, mert a teljesítményükben visszaköszön a törődés.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúalanyok elmondása szerint alapvetően hiányzik a vállalkozói szféra gondolkodásmódjából a családbarát szemléletmód: úgy látják, ezen a területen van még hova fejlődni. Ez minden régióban hangsúlyos vélemény volt, viszont ez alól is vannak kivételek.

„A vállalkozások jelentős része, főleg a kisvállalkozások családbarátoknak mondhatók. Sepsiszentgyörgy nagyon gazdag kulturális és közösségi programkínálattal rendelkezik és a gyermekek »megbecsültsége« rendkívül jó, határozottan hangsúlyos módon jelenvaló. Számos cég biztosítja az alkalmazottak számára, hogy az óvodába, iskolába elvihessék és onnan kivehessék a gyermekeiket, azaz létezik a rugalmas munkaidő »intézménye«. Általános nézet, hogy az elégedett alkalmazott a jó és alkalmas alkalmazott.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkból az is kiderül, hogy a régiókban tapasztalható munkaerőhiány jelentősen növeli a jó munkaerő megbecsülését. Véleményük szerint ha megfelelően megbecsülik a vállalkozók a munkaerőt, akkor ennek az eredménye a megfelelő munkavégzésben is megmutatkozik majd.

„Az alkalmazottakkal való törődés, egyben a céggel való törődést is jelenti. Nemcsak az emberek által elvégzendő munkával, hanem az emberekkel (pl. születésnapok, kirándulások), betegség esetén az anyagi támasszal is törődnek. Ezek a fogatosított gyakorlatok az alkalmazottak részéről egyrészt lojalitást, másrészt állhatatos, lelkiismeretes munkavégzést eredményeznek.” (erdélyi vállalkozó)

A cégvezetők úgy gondolják, hogy a kivándorlásban a munkaadók is felelősek, itt első sorban a kapzsiságot és a munkaerő kihasználását említették. Véleményük szerint szükség van az emberek megbecsülésére. A legtöbb vállalat próbált a cég profiljának megfelelően valamilyen pluszjuttatást adni az alkalmazottaknak, hogy ezáltal növelje a munkamorált és a teljesítményt, továbbá csökkentse a kivándorlás esélyét.

„A kivándorlásban a munkaadók is hibásak, mert kapzsik, kihasználják az embereket. Szükség van méltányosság alapú juttatásokra, az emberek megbecsülésére. Fontos dolog az emberek képzése, az abba való befektetés. A munkaerőképzés családjóléti szolgáltatás, mert növeli az egyének családfenntartó képességeit. Egy adott vállalkozás családbarát jellege a vállalkozás versenyképességét növeli. Az »emberszámba vevés« legalább annyit ér, mint a fizetés. A hozama lojalításban mérhető.” (erdélyi vállalkozó)

Például egy felvidéki pékséget működtető vállalkozó úgy próbál segíteni a családok alkalmazottainak, hogy mindennap kenyeret biztosít nekik:

„A saját alkalmazottjait próbálják támogatni a pékségből is, amire a családnak szüksége van, azt vihetnek haza, kenyeret, meg kiflit kapnak, és ha kérik, akkor kalácsot is, mert vannak 5-6 tagú családok is, és próbálják támogatni őket, hogy ne szűkölködjének semmiben.” (felvidéki vállalkozó)

Egy másik esetben arról számoltak be, hogy lehetőséget adnak az alkalmazottaknak egy közös családi hétvége eltöltésére egy üdülőközpontban, de arra is volt példa, hogy a fizetés mellé adott extra pénzbeli juttatásokat egy vállalkozó.

A családokat érintő legnagyobb probléma mind a négy vizsgált régióban a pénzhiány: a folyamatos küzdelem a megélhetésért. Ennek következtében sokan külföldi munkavállalásra kényszerülnek, jellemzően az apák. Ezt a gyerekek és a család is megsínylik, minden régióban megemlézték ezt a problémát:

„A legnagyobb probléma, hogy a »családok szétszakadnak«, mivel annyira helyileg nem tudják megkeresni azt a pénzt, ami a családfenntartásra elég. Többnyire az apuka elmegy külföldre dolgozni, megkeresi a többszörösét annak, amit odahaza meg tudna keresni, jobb esetben ez után egy hónapot otthon vannak, vagy csak 2 hetet és utána ismét mennek vissza. Ezt nagyon megsínylik a házasságok, a gyerekek, vannak olyan települések, ahol több százan, több ezren kint vannak külföldön, és ebből adódóan nincsenek munkások, akik helyben tudnának dolgozni.” (kárpátaljai vállalkozó)

Mindemellett Kárpátalján külön kiemelték a mentálhigiénés szakértők hiányát is. A szakemberek képzése csak nemrég indult el, a szülők pedig egyelőre fel sem ismerik, hogy a gyerekeknek szükségük van speciális külső segítségre: kiváltképp a „szétszakadt családokban”. A kutatás során kiderült, hogy a vállalkozók szerint az emberek képzésébe való befektetés érdemes és szükséges. Ennek megfelelően az interjúalanyok többsége a családbarát programok, és a közösségi terek családbarátta tétele mellett azt is vállalta, hogy gyakornokot fogad, ezzel segítve a gyakorlati tudás és tapasztalat gyarapodását. Elmondásaik szerint mindkét fél számára

hasznos: míg a munkáltató egy potenciális munkaerőre tesz szert, addig a fiatalok beletanulnak a szakmába, valamint látják, hogy minden nehézség ellenére a szülőföldön is meg lehet élni, nem kell elvándorolni a családtól a megélhetésért.

„Nyári szakmai gyakorlati programunk révén építész és építőmérnök hallgatóknak lehetőséget biztosítunk arra, hogy olyan munkákban vehessenek részt, ahol nemzetközi elvárásoknak megfelelően tovább fejleszthessék, kibővíthessék eddig megszerezett tudásukat. Munkatársainknak a családi napok alkalmából (1) hagyományos mesterségek napját szervezzük meg szombaton, (2) másnap mentálhigiénés szakember bevonásával megtartunk egy képzést is a munkahelyi és család lét egyensúlyának megteremtése érdekében, (3) valamint munkatársaink gyerekeit egy fogorvos segítségével, gyermekfogászati foglalkoztatás által hasznos tudnivalókkal és tanácsokkal látnánk el.” (erdélyi vállalkozó)

A jó gyakorlatok tekintetében az interjúalanyok minden esetben arról számoltak be, hogy a környezetükben nagyon kevés a családbarát vállalkozás, vagy az ahhoz hasonló intézkedések, melyeket a pályázatok révén bevezettek. Ez az anyaországi támogatáspolitikai részét képező pályázat nagy segítséget jelentett a tervbe vett fejlesztések megvalósítására.

„A BGA jelen pályázati lehetőségeinek az újbóli meghirdetése a cégek számára támasz lenne. Az egyházak közösségalkotó és megtartó szerepe csökken, ezért hasznos dolog támogatni a vállalkozói szférát, hogy közösségeket hozzanak létre a fent felsorolt érvek, okok alapján.” (erdélyi vállalkozó)

Mindemellett a pályázat elindított egy újfajta folyamatot is: a nyertes pályázók úgy érzékelték, hogy a környezetükben levő magyar vállalkozások is elkezdtek gondolkodni arról, hogyan lehetne ebbe az irányba elindulni, azaz sikereik példamutatók voltak a helyiek számára. A cégvezetők kifejtették véleményüket azzal kapcsolatban is, hogy a jövőben milyen területeken lenne érdemes változtatni, segítséget nyújtani elsősorban az adott államnak, valamint a magyar támogatáspolitikának. Erdélyben például megfogalmazták az általuk vélt hiányosságokat az országon belül, állításuk szerint nagyobb ösztönzőkre lenne szükség, mind társadalmi szinten, mind a vállalkozói szférát érintően, hogy elterjedjen a családbarát szemlélet. Ugyanakkor helyi szinten van, ahol fontos, és az önkormányzat felkarolja ezt a látásmódot, ami a környező településeknek is jó példának szolgálhat.

„A román állam látókörében nincs jelen a családbarát vállalkozási jelleg kialakítása. Sepsiszentgyörgynek gazdag sport és kulturális ajánlatcsomagjai vannak. Javarészt megoldott a gyermekek délutáni foglalkoztatása, oktatása, nevelése. A román állam adókedvezményeket kellene biztosítson. Az emberek jövedelme, a jövedelemszint kiszámíthatósága nem jó. Az államnak kellene ösztönözni a több gyermek vállalását és a kiszámítható gazdasági környezetet.” (erdélyi vállalkozó)

Az erdélyi vállalkozók ugyancsak hangot adtak annak, hogy az államnak az oktatásba kellene fektetnie és ez által segítené a vállalkozókat, megoldást jelentene a délutáni iskolák, a gyermekek hosszabbított programú, iskola utáni iskolai programját. Ez az intézkedés az iskolás gyermekek és a szüleik munkaideje közti eltéréseket, azok összeegyeztethetetlen jellegét feloldaná. A GYES két évig tart Romániában, de az óvodák csak hároméves kortól veszik fel a gyermekeket, ráadásul csak kevés helyen van hosszabbított programú óvoda.

„A román állam az oktatásfejlesztés által kellene segítsen, például azzal, hogy megoldja a délutáni iskolák problémáját, a gyermekek hosszabbított programú, iskola utáni iskolai programját... Jelenleg Romániában a félnormás munkaidős állások után is teljes munkaidős állásnak megfelelő adót szedi be, ezért a munkaadók nem érdekeltek a részmunkaidős állások létrehozásában, mely körülmény a kisgyermekes, potenciális munkavállaló szülők szempontjából hátrányos körülmény.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkban megszólítottak még több családbarát pályázat meghirdetését tartották szükségesnek, mivel nagyon nagy volt az érdeklődés a nyertes pályázók környezetében – egyre többen ismerik fel az ebben rejlő lehetőségeket. A jelenlegi magyar pályázatokat értékelve kijelentették, hogy alapvetően pozitívnak értékelik a pályázatok tematikáját, és valós igényekre reflektálnak, valamint azt is kifejtették, hogy az uniós források nehezebben elérhetőek a számunkra.

„A BGA támogatási projektjei reális igényekre reális lefedést adnak, érződik rajtuk a segítő szándék. Ezzel szemben a román és az uniós pályázatokból hiányzik a bizalom, túlbürokratizáltak, indokolatlanul bonyolultak és nehezen átláthatóak.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúkban hangsúlyozták továbbá az olyan vállalkozások támogatását, melyek a kezdetektől fogva fontosnak tartották a családbarát szemléletmódot. Megfogalmazódott az is, hogy a magyar állam további beruházása nagy segítséget nyújthatna a szakoktatás terén. Az iskolai szakoktatásban a bérezéssel van a gond (ezt jelen esetben a román oktatási rendszerre vonatkozóan jegyezte meg egy vállalkozó, de a szakoktatás fontosságát minden régióban kiemelték), az oktatók nincsenek megfizetve, ezért az oktatói minőség nem megfelelő.

„A magyar állam további beruházása a szakoktatásba támaszt jelentene. Az iskolai szakoktatásban a bérezéssel van gond. Az oktatók nincsenek megfizetve, ezért az oktatói minőség nem megfelelő.” (erdélyi vállalkozó)

A gyermekvállalási kedv fellendítéséhez is szükség van olyan példamutató vállalkozókra, akik a gyermekvállalás és a családi élet vonatkozásában ösztönző erőt nyújtanak.

„Ugyanakkor az alacsony gyermekvállalási kedvnek értékeállítódási akadály is van. Többnyire kényelmi indokok gátolják a több gyermek vállalását. Számottevő számú család esetében kevesebb gyermek születik, mint amennyit költségvetésileg meg tudnának engedni maguknak, mert a személyes életük kiteljesedését nem látják realizálódni a gyermekvállalásban. Szükség van egy véleményformáló tevékenységre! Minden „körből” – egyházak, civilek, politikum – van szükség véleményformálókra, akik a gyermekvállalás és a családi élet vonatkozásába ösztönző erőt mutatnak fel.” (erdélyi vállalkozó)

Az interjúalanyok azt is elmondták, hogy a vállalkozói szféra képzése legalább annyira fontos, mint a jó munkaerő képzése, és ebben is sokat segíthet a magyar állam:

„A magyar állam a vállalkozások, a vállalkozók képzésével kellene segítsen. Javaslatként fogalmazták meg, hogy az erdélyi magyar vállalkozók körében konzultációs tevékenységet kellene végezni annak érdekében, hogy objektív módon felmérhessék a támogatási igényeket”. (erdélyi vállalkozó)

A megszólítottak általában véve a magyar támogatáspolitikát sikeresnek értékelték:

„A magyar államnak a támogatása szintén nagyon számottevő a közösségi terek kialakításának a támogatása terén, valamint a minőségi programok, találkozási lehetőségek biztosítása révén. A gyermektáborok támogatása szintén jelentős segítség. Számos közösségnek kisbuszra van szüksége. A gyermekek minőségi oktatási, nevelési és szabadidős programjainak a támogatása, valamint a közösségek megerősítése lenne szükséges támogatási cél.” (erdélyi vállalkozó)

Összegzőképpen a külhoni régiókban sokféle értelmezés létezik a „családbarát intézkedés” milyenségéről. A helyi vállalkozók eltérő módon próbálják ez irányú intézkedéseiket megvalósítani, ezzel könnyebbé téve a helyi családok, alkalmazottak, gyerekek és diákok életét. A vállalkozók egyre inkább felismerik a szakképzett munkaerő fontosságát, melyet tovább fokoz a nagyfokú kivándorlás és a vele járó munkaerőhiány. A családbarát vállalkozók között vannak, akik saját családi vállalkozásuk fenntartásával igyekeznek családjukat egyben tartani, mások a gyerekes munkavállalókat támogatják, megint mások az egész helyi közösséget próbálják megszólítani, közösségépítő rendezvényeket létrehozni, vagy olyan helyszíneket teremteni, amelyek találkozási pontokat, kapcsolódási lehetőségeket nyújtanak mind a szülők, mind a gyerekek számára.

DIASZPÓRAINTERJÚK

A magyar diaszpóra intézményesülésének és anyaországi kapcsolatainak mélyebb megismerése érdekében felkerestem és mélyinterjúkat készítettem azokkal a szervezeti vezetőkkel, akik a helyi, lokális szinten végzett közösségépítő tevékenységeik mellett jelentős szerepet vállalnak a magyar diaszpóra regionális, országhatárokon átívelő kapcsolathálójának kialakításában, a nagyobb ernyőszervezetek irányításában, valamint az anyaországi vezetőkkel meglévő kapcsolatok fenntartásában. A velük folytatott beszélgetések fényt derítenek a területenként eltérő önszerveződési folyamatok sokrétűségére, a közösségi élet régi és új kihívásaira és lehetőségeire, valamint a magyarországi támogatások fogadtatására. Jelen rovatban ezeknek a beszélgetéseknek a feldolgozott szövegeit közöljük az egymást követő lapszámainkban. A mélyinterjúk elkészítésével a magyar diaszpóra szervezeti életének értelmező megértése és bemutatása volt a célom: a diaszpóra intézményesülésének emberi mivolta után kutattam, a jelentések nyomába szegődve.

Az előző lapszámokban megjelent interjúszövegek:

Lendvai-Lintner Imre: *„...a diaszpórában működő szervezetek legtöbbjét cserkészek alapították”*

Ludányi András: *„Úgy éreztük, hogy a magyar emigráns szervezetek vezetői Amerikában a múltban élnek, és ellentétes politikai céljaikkal szétforgácsolják a közösségeinket. Elhatároztuk, hogy ezen mi változtatni fogunk”*

Gazsó Dániel
szerkesztő

*„A VENEZUELÁBA KIVÁNDOROLT MAGYAROK
UNOKÁI ÉS DÉDUNOKÁI
EGYRE JOBBAN KERESIK A GYÖKEREIKET” –*

KUNCKELNÉ FÉNYES ILDIKÓVAL
GAZSÓ DÁNIEL BESZÉLGET

Kunckelné Fényes Ildikó családjával 1945-ben vándorolt el Magyarországról, először Bajorországba, majd onnan a tengerentúlra, Venezuelába. A karibi országban édesapja, majd később ő maga is meghatározó szerepet töltött be a helyi magyar közösségek szervezeti életében. Elnökletével jött létre 1990-ben a Venezuelai Magyar Szervezetek Koordinációs Bizottsága, majd 2004-ben a Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetsége (LAMOSZSZ), mely ernyőszervezeteknek azóta is a vezetője. A 2011-ben megalakult Magyar Diaszpóra Tanács fennállása óta ő a latin-amerikai tagszervezetek regionális elnöke. Beszélgetésünk során a latin világba érkező magyar emigrációs hullámok fogadtatásáról, beilleszkedéséről, a szétszórtan élő magyar közösségek diaszpórikus kapcsolathálóinak kialakításáról, valamint anyaországhoz való viszonyulásairól kérdeztem őt.

Gazsó Dániel: Miért menekültek el Budapestről?

Kunckelné Fényes Ildikó: Ahogy jöttek be keletről az oroszok, mi úgy mentünk ki az országból nyugat felé a húgommal és a szüleimmel együtt. Amikor Budapest elesett '45-ben, mi már Sopron környékén jártunk. [...] Mindehhez tudni kell, hogy az én szüleim egyszer már átélték a kommunizmust '19-ben. Nagypám korábban a Nemzeti Bank igazgatója volt, így kiadták rá az elfogatási parancsot. Édesapám tizennyolc évesen mindig mellette volt. Nagypám egyszer adott neki egy fegyvert, és azt mondta: *„ha elfognak, főbe lösz.”* Érthető, hogy apám egész életében gyűlölte a kommunizmust.

GD: Mi volt az úti céljuk? Már akkor elhatározták, hogy a tengerentúlra, Venezuelába fognak menni?

KFI: Nem volt úti célunk. Nyugatra akartunk kerülni, messze az oroszoktól, amilyen gyorsan csak lehetett. [...] Apám azt mondta, hogy addig megyünk a kocsival, ameddig van benne benzin. Kiszámolta, hogy ez mekkora távolságra elegendő, aztán körzővel rajzolt egy kört a térképen, hogy lássa, meddig juthatunk. A körön belül kiválasztott egy kis falut a bajorországi Alpokban, Wallerfinget, ahová véletlenségből sem eshet bomba. Ott vártuk ki a világháború végét. Onnan aztán áthelyeztek minket Landshutba, ahol valami borzalmas éhínség és nyomor fogadott bennünket. Apám ezért úgy döntött, tovább megyünk: akárhova, csak el onnan. Le is adta a menekültjogi kérelmet Ausztráliától kezdve Argentínán át az Egyesült Államokig mindenhova. Végül Venezuela volt az első ország, amely befogadott minket. Mivel az Egyesült Államok részére Magyarország *ex-enemy* volt, csak hét év múltán engedett be menekülteket. Hét év után meg is kaptuk az amerikai beutazóvízumot, de addigra már letelepedtünk Venezuelában. [...] Semmit sem tudtunk arról az országról, olyannyira nem, hogy apám, amikor megkaptuk a beutazási engedélyt, elment a landshuti könyvtárba, hogy utánaolvasson egy keveset. [...] A menekülteket szállító katonai hajó Bremerhavenből indult Venezuelába. Érvényes úti okmányaink akkor már nem voltak, mert a magyar állam mindenkit kitagadott, aki egy bizonyos dátumig nem tért haza, ezért mi nemzetközi menekültlevéllel utaztunk, és '47 decemberében érkeztünk meg.

GD: Milyen volt a fogadtatásuk a karibi országban?

KFI: Bizony nem úgy fogadtak minket, mint a most Európába özönlő muzulmán tömegeket. Már a menekülttáborokban venezuelai ügynökök jártak körbe, és kérdezték az embereket: „*Önnek mi a foglalkozása? Mérnök? Ja, az kell. Jöhet... Maga ügyvéd? Az nem kell, van elég... Maga mi? Földműves? Az jöhet*” – és így tovább. A kiválasztottaknak egy szigorú egészségügyi vizsgálaton kellett átesniük. Az én nagynénikémet például azért nem engedték be az országba, mert tuberkulózisa volt. Azt mondták neki: „*Majd ha meggyógyul, jöhet*” – és úgy is lett. Három évre rá – amikor meggyógyult – engedték csak be, és akkor is azért, mert a férje mérnök volt, és az kellett. [...] Amikor megkaptuk a bevándorlási engedélyt, apámnak azt ígérték, hogy dolgozhat majd mérnökként, meg tanárként is, segítenek a gyerekeknek iskolát találni, stb. Ehhez képest, miután megérkeztünk, egy isten háta mögötti táborba kerültünk, El Trompillóba, ahol alumíniumviskókban laktunk összezsúfolva, rongyfüggönyökkel elválasztott kis helyiségekben. [...] Apámnak végül sikerült eladnia ezt-azt, így tudtunk elmenni Caracasba. Ott megint egy menekülttáborba kerültünk, ahol még fürdőlehetőség sem volt, amolyan tehénitató-szerűségekből lehetett csak mosdani.

Egy idő után közölték velünk: „*Jönnék újabb menekültek, menjenek innen*” – és mindenkit kiraktak a táborból. Apám egy nyomornegyedben talált lakást. Négyen laktunk egy szobában, és a koffereinken aludtunk. Ágy nem volt, de nem is lett volna rá hely. [...] Apám – aki beszélt angolul és németül – végül egy angol úriembertől kapott munkát. Egy moziban lámpával dirigálta az embereket az ülőhelyükre. Édesanyám ugyanott lett pénztáros.

GD: Mennyi időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az édesapja, aki Magyarországon egyetemi tanár volt, Venezuelában is a képzettségének megfelelő állást kapjon?

KFI: Tíz év kellett hozzá, csak az '50-es években sikerült megfelelő életkörülményeket teremteniük részünkre.

GD: Mikor és hogyan kerültek kapcsolatba a Venezuelában élő magyar közösséggel?

KFI: Előttünk nem élt ott nagyszámú magyar közösség. Ellentétben az egész déli féltekével, ahová már a XIX. századtól érkeztek magyar bevándorlók, Venezuelába magyarok nagyobb számban csak a második világháború után mentek, a '40-es évek második felében és az '50-es években. Persze nem csak a magyarok jöttek ebben az időben: volt ott minden, ukrán, orosz, lengyel, német, olasz stb. Ezek a menekülttáborokban összeismerkedtek, majd hozzánk hasonlóan mindenféle nyomortelepre beköltöztek, ahol együtt éltek. Nem volt sok lehetőség, így a bevándorlók egymásra voltak utalva. [...] Ezek közül a közép-európai közösségek közül Venezuelában a magyar volt talán a legerősebb. A lengyelek annyit veszekedtek egymással, hogy sohasem bírtak talpra állni, pedig pont annyian voltak, mint mi. Mi is veszekedtünk, de a fontosabb magyar ügyekben összetartottunk. [...] Ezek a kisebb közösségek természetesen eltörpülnek a Latin-Amerika-szerte legnagyobb olasz, portugál és spanyol kolóniák mellett. [...] Pontos létszámukat nehéz lenne megállapítani, mert Latin-Amerikában nemzetiségekre vonatkozó népszámlálási adatok nincsenek, vagy ahol vannak, ott nagyon hiányosak. [...] Többen is próbálták már összeírni a magyarok kataszterét Latin-Amerikában, de pontos számot senki sem tudott mondani. A São Pauló-i magyarok például megállapították, hogy az erdélyi származású magyarok Brazíliában románként lettek regisztrálva. A többi országban is, bármilyen erre vonatkozó számot lát, az többé-kevésbé hasra csapással született. [...] Venezuelában mi is próbáltuk összeírni a magyarság kataszterét. Megközelítőleg 3500 ember adatait ismerjük, és ebből tudhatjuk, hol születtek, kik a szüleik, tudnak-e magyarul, stb.

GD: Visszatérve a Venezuelában való letelepedésük történetéhez, érkezésükkor ön és a húga még kiskorúak voltak: hol folytatták a tanulmányaikat, hova jártak iskolába?

KFI: Apámnak sikerült minket beíratni az egyik legjobb leányiskolába, amit ferences rendi nővérek vezettek. Szerencsénk volt, mert még a menekülés folyamán apám barátságot kötött egy magas rangú katolikus pappal, aki, amikor meghallotta, hogy Venezuelába megyünk, írt egy ajánlólevelet latinul, mondván, hogy ott sok katolikus van, a spanyol nyelv miatt meg bizonyára értik majd a latin szöveget. Apám ezzel az ajánlólevéllel elment a ferences rendi iskolába, és odaadta a főnövérnek. Nem volt pénzünk a tandíjra, de apám olyan jó benyomást tett erre a nővérrre, hogy felvettek minket: „*A professzor úr majd fizet, amikor tud*” – mondták neki. Apám révén idővel több magyar lányt is felvettek ebbe az iskolába. Ott tartottuk a magyar miséket és az első Szent István-napi ünnepséget is, talán 1950-ben, nem emlékszem pontosan. Azon felléptek a magyar fiatalok, szavaltak, énekeltek. Az egészet az apám szervezte. [...] Ez az iskola lett a magyarok első találkozóhelye Caracasban. Az iskolában tartott misék után mindig ottmaradtak a magyarok beszélgetni egymással.

GD: Hogyan indult be a magyar szervezeti élet Venezuelában?

KFI: Az első szervezetet a cserkészek hozták létre. A cserkésztestek egy garázsban kezdtek el összejönni, és oda hozták a gyerekeket. [...] Az első formális szervezet Venezuelában a Magyar Harcosok Bajtársi Közossége [MHBK, a magyar emigráns tisztek által Ausztriában, 1949-ben alapított, katonai jelleggel felépített ernyőszervezet] volt, mely lényegesen átalakult ugyan, de jelenleg is működik. Nekik Latin-Amerika-szerte minden nagyobb magyarlakta településen volt szervezetük: Brazíliában, São Paulóban; Argentínában, Buenos Airesben stb.

GD: Az 1956-os forradalmat követő magyar emigrációs hullámmal megközelítőleg hányan érkeztek Venezuelába, és milyen hatással voltak az ott élő magyarok szervezeti életére?

KFI: Kevesen jöttek, körülbelül 1000–1500 fő. Egész Latin-Amerikába kevesen érkeztek a második világháborút követő kivándorlások után. Mindenki tárt karokkal fogadta őket, de többségük nem ide, hanem továbbra is az Egyesült Államokba akart menni. Ez az oka annak, hogy míg Nyugat-Európában, Észak-Amerikában és Ausztráliában a magyar szervezetek jelenlegi vezetői majdnem mind ötvenhatosok, addig Latin-Amerikában a második világháború után kivándoroltak, illetve azok leszármazottai állnak általában a szervezetek élén.

GD: A caracasi ferences rendi leányiskolában tartott, korábban említett magyar miséken megközelítőleg hányan vettek részt?

KFI: 40–50 ember, a kis kápolna megtelt. Aztán később, a Magyar Ház fénykorában több száz fős rendezvényeink is voltak.

GD: Mikor és hogyan jött létre a Magyar Ház Caracasban?

KFI: A Magyar Harcosok Bajtársi Közossége hozta létre. Eldöntötték, hogy ki kellene bérelni egy helyiséget, ahol a magyarok tudnak egymással találkozni. Ez '56-ban volt, de még a szabadságharc előtt. Összejövelek természetesen voltak korábban is, és nemcsak a mi iskolánkban: a protestánsok is tartottak bibliaórákat, meg a cserkészlet is beindult már addigra. Az első Magyar Házat azonban 1956-ban hozták létre. Az a tizenkét MHBK-tag alapította, akiket úgy emlegettek: a tizenkét apostol. Ennek történetét én akkor kezdtem el összeírni, amikor Göncz Árpád eljött látogatóba Venezuelába [1991 decemberében]. Egy beszámolót készítettem neki a venezuelai magyarokról. Nagy utánajárással kiderítettem, hogy valójában nem is tizenketten voltak az alapítók, hanem tizenhárman, ugyanis volt köztük egy testvérpár, a Muraközy testvérek, akik megosztották egymás között az egy főre jutó költségeket. [...] A lényeg az, hogy az alapítók közös erőből kibéreltek egy ingatlant, ahol a Magyar Ház – melynek később én is voltam az alelnöke – megkezdte működését. [...] Igyekeztek oda összpontosítani a magyar szervezeti életet. Odaköltözött a cserkészlet, majd a katolikusok, később pedig a katolikus nőegylet is oda helyezte a székhelyét.

GD: Ezeknek a Venezuelában működő magyar szervezeteknek az összefogására jött létre a Venezuelai Magyar Szervezetek Koordinációs Bizottsága az ön elnöklésével?

KFI: Igen, de az jóval később volt, 1990-ben. Előtte, ha valami olyasmi történt, ami minden magyart megmozgatott, a különböző szervezetek vezetői összeültek, és létrehoztak egy ad hoc bizottságot az adott ügy érdekében. 1990 januárjában is egy ilyen jellegű összejövetelt szerveztek, melynek célja az erdélyi magyarság megsegítése volt. Tizenöt szervezet vett rajta részt. Ezen az ülésen a Magyar Ház részvénytársaság elnöke azt mondta: „*Gyerekek, ez marhaság! Mindig nulláról indulunk. A lezárt ügyeink dokumentációi is elvesznek így, mindig kidobjuk őket, amint az ügy lezárul, aztán kezdhettük az egészet előlről. Miért nem alapítunk egy szervezetet, ami központi és állandó?*” Ebből az ötletből született a Koordinációs Bizottság, melynek nem volt beleszólása a tagszervezetek működésébe: mi nem dirigáltunk senkinek, hanem az Argentínai Magyar Intézmények Szövetségéhez (AMISZ) – ami vagy húsz szervezetet fogott össze – hasonlóan nekünk is csak koordinációs feladataink voltak.

Évente tartottunk közgyűlést, amire az összes szervezetet meghívtuk, és megbeszéltük egymás között a következő év eseményeit. Próbáltuk úgy elrendezni a programokat, hogy azok ne fedjék egymást.

GD: Mikor volt a legepezgőbb a magyar szervezeti élet Venezuelában?

KFI: A '70-es években. Akkor már az emberek általában jól éltek. Így saját erőből fenn tudtuk tartani a szervezeteinket. Jellemző, hogy Venezuelában a segélyegylet viszonylag gyorsan meg is szűnt: a magyarok olyan jó helyzetben voltak, hogy nem volt rá szükség. Ezzel szemben Argentínában és Brazíliában, São Paulóban a Segélyegylet, ha nem is eredeti funkciója szerint, de még most is működik. A caracasi Magyar Házban bálokat, összejöveteleket, szüreti mulatságokat, kulturális eseményeket, vásárokat rendeztünk. Egy mindennapos magyar óvoda és a cserkészlet is ott működött. A '70-es évek után már olyan jól ment a magyaroknak, hogy inkább elitklubokba jártak, ahol volt tenispálya, medence. A Magyar Ház továbbra is működött, de tevékenysége inkább a magyarsággal kapcsolatos eseményekre szűkült: a nemzeti ünnepek megtartására, a cserkészlet működtetésére, stb. [...] A '80-as évek vége felé már alig tudtuk fenntartani a szervezeti életet. Ez a többi latin-amerikai országban is így volt. A Magyar Házakat kiadtuk – esküvőket, elsőáldozásokat, diplomaünnepségeket tartottak bennük –, hogy elő tudjuk teremteni a szükséges gazdasági alapokat a működtetésükhöz.

GD: Mikor sikerült visszafordítani ezt a folyamatot? Hogyan tudták újra fellendíteni a magyar közösségi életet Venezuelában?

KFI: A magyar élet mindenhol most éli reneszánszát, részben a magyar kormány támogatásának köszönhetően, ami nagyon nagy fellendülést hozott. [...] Venezuelában a közösségi életnek ezt az új lendületét az országban egyre kielezettebbé vált krízishelyzet törte meg, ami miatt sokan elmentek. [...] Ez a reneszánsz nemcsak a magyarországi támogatásoknak köszönhető, hanem egy nagyon érdekes jelenségnek, mely világszerte tapasztalható. Megfigyeltem, hogy a legtöbb helyen a harmad- és negyedgenerációs leszármazottak aktívabban részt vesznek a közösségi életben, mint a másodgenerációsok. A Venezuelába kivándorolt magyarok unokái és dédunokái egyre jobban keresik a gyökereiket.

GD: A kivándorlók leszármazottainak magyar gyökerekhez való kötődésében tapasztalható generációs különbségek egy nagyon izgalmas téma. Különösen érdekel, hogy a magyar diaszpóraszervezetek újjászületésében milyen szerepe van az anyaországi támogatásoknak. Most azonban, még mielőtt a jelenkori magyar diaszpórapolitikára és annak Latin-Amerikában tapasztalható hatásaira fókuszálnánk, beszéljünk a diaszpóraszervezetek regionális és globális kapcsolatairól, melyek

megalapozták a 2011-ben megalakult Magyar Diaszpóra Tanács működési struktúráját is. Mikor és hogyan kerültek kapcsolatba a venezuelai magyar szervezetek más országok magyar szervezeteivel?

KFI: Én Magyarországon, rögtön a rendszerváltás után, a Magyarok Világszövetségének összejövetelein szembesültem először azzal, hogy kik, hányan és hol élnek magyarok a világban. Persze korábban is értesültünk róla, olvastuk az újságokban, hogy Melbourne-ben, meg Kanadában is vannak magyarok – egy calgaryi magyar kislánnyal leveleztem is –, de szervezeti szinten nem voltunk egymással kapcsolatban. [...] A Magyarok Világszövetségének a sok negatívum mellett az volt a pozitívuma, hogy annak keretében megismerhették egymást a világ magyarságának szervezeti vezetői. [...] Ez a kapcsolatfelvétel kezdetben nagyon zűrösen alakult. Például volt egy helyes néni, aki azt mondta, hogy ő a dániai magyarok képviselője. Már több éve járt az ülésekre, mindenki ismerte őt, kivéve az a később csatlakozott szakállas fiatalember, aki a koppenhágai Magyar Ház képviselőjeként jelent meg. Ekkor kiderült, hogy a néni hivatalosan senkit sem képviselt, csak saját magát, meg egy pár ismerőst valami kis szigetről. Emlékszem arra is, amikor először jött ülésre Fényes Mária, a *Kaliforniai Magyarság* című hetilap főszerkesztője, és megkérdezte tőlem: „Te, az ott kicsoda?” – én meg mondtam neki, hogy ennek, meg annak az amerikai magyar rádiónak a képviselője –, erre Mária: „De hiszen az a rádió már tíz éve nem működik!” Sok ilyen eset volt, ami mutatja, hogy mennyire nem ismerte egymást a magyarság akkoriban.

GD: A Magyarok Világszövetsége (MVSZ) mennyiben járult hozzá a magyar diaszpóra későbbi, regionális és kontinentális szinten működő ernyőszervezeti struktúrájának a kialakításához?

KFI: Ez a regionális szintű szerveződés, tehát annak gondolata, hogy több ország magyar szervezetei fogjanak össze, a Magyarok Világszövetségének keretében alakult ki. Ennek elsődleges kezdeményezője a Nyugati Régió elnöke, Jakabffy Ernő volt Svédországból. Az ő ideája volt, hogy kontinensenként legyen egy elnökségi tag. Ehhez persze először az országos tanácsok megszervezésére volt szükség, melyeket az elnökség koordinál, és így a célkitűzéseinket regionális szinten tudjuk megfogalmazni. Miután Jakabffy Ernő ezt a struktúrát felvázolta, minden országban elkezdődött az átalakítás, összeszerveződés. Latin-Amerikában akkor már létezett az Argentínai Magyar Intézmények Szövetsége, a Venezuelai Magyar Szervezetek Koordinációs Bizottsága, a São Pauló-i Magyar Ház, mely a braziliai szervezeteket egyesítette. Mi ezeket rögtön átkereszteltük az MVSZ országos tanácsaivá. Ez lényegi változást nem jelentett a működésükben, de segített összekapcsolni őket, mert így mindegyik képviselője országos elnökként részt vehetett az MVSZ ülésein.

Ekkor kezdett el komolyan működni az a kapcsolatrendszer, ami a mai napig fennáll. Ez lett az alapja a Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetségének is.

GD: A Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetségét (LAMOSZSZ) – szintén az ön elnöklétével – 2004-ben hozták létre. Mi volt az oka a különálló ernyőszervezet megalakulásának?

KFI: Kiléptünk az MVSZ-ből. Ez indokolta a saját ernyőszervezetünk megalapítását, de nemcsak mi szálltunk ki, hanem tulajdonképpen az egész Nyugati Régió: az európaiak, az amerikaiak, a kanadaiak, mindenki.

GD: Miért léptek ki a Magyarok Világszövetségéből a diaszpóraszervezetek a 2000-es évek elején?

KFI: Nem bírtuk elviselni Patrubány önkényuralmát [Patrubány Miklós 2000-től a Magyarok Világszövetségének elnöke]. Azt is meg tudom mondani, hogy mi volt a kilépésünk konkrét oka. Akkor tartották a népszavazást arról, hogy Magyarország belépjen-e az Európai Unióba, vagy sem. Patrubány tudta, hogy a Nyugati Régiónak a nagyobbik része a csatlakozás mellett áll, és ezért nem hívta össze az elnökséget. Azt ígérték, hogy telefonon felkeresnek majd minket, hogy elmondhassuk a véleményünket. Én egész nap ott ültem a telefon mellett, de nem hívott senki. A legtöbbünkkel ez történt, mert Patrubányék ellenezték a csatlakozást, és nem tűrték az ellenvéleményt.

GD: A Magyarok Világszövetségének vezetősége miért nem akarta, hogy Magyarország csatlakozzon az Európai Unióhoz?

KFI: Nem tudom, talán azért, mert Patrubány úgy gondolta, az ő hatalma ezzel kevesebb lesz. Az utolsó évünk az MVSZ-ben borzalmas volt, mert Patrubány állandóan szabotált mindent, ami nem az ő akarata szerint történt. [...] Csak egy példa: az utolsó jegyzőkönyv elfogadásánál én voltam az egyik hitelesítő. Kértem, hogy adják ki az ülés eredeti hanganyagát, hogy összevethessem a leírtakkal. Nagyon nehezen adták ki, és amikor láttam, hogy nem stimmel, és mondtam, hogy én így nem írom alá, Patrubány nagyon begurult, aztán végül javítás nélkül kiadatta a jegyzőkönyvet. Ilyen dolgok történtek állandóan. Neki úgy kellett feltüntetnie a dolgokat, mintha a Nyugati Régió mellette állna: szüksége volt ránk, mert a Kárpát-medencéből nem támogatták őt elegendően.

GD: A Magyarok Világszövetségében a Nyugati Régió alá tartozott az összes diaszpóraszervezet? Milyen más nagyrégiós képviselő jelent meg a szövetség működési struktúrájában?

KFI: A Világszövetség részben azért halt meg, mert életképtelen volt a működési elve. A tagszervezetek három nagyrégióra lettek osztva. Egyrészt volt a Nyugati Régió, ami az összes Kárpát-medencén kívüli magyar szervezetet magába foglalta, Ausztráliától Kanadáig mindenkit. Másrészt volt a Kárpát-medencei Régió, amibe a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyar kisebbségek képviselte tartozott. Harmadrészt volt az Anyaországi Régió, ami teljesen értelmetlen volt, mert Magyarország nem egy régió, hanem egy ország, azt nem lehet ugyanúgy kezelni, mint a diaszpórát vagy a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségeket. Ráadásul az Anyaországi Régió teljesen strukturálatlan volt: nem voltak benne választott képviselők; nem lehetett tudni, hogy ki, miért van ott, és mit képvisel. [...] Voltak közöttük komoly emberek is, mint Pozsgay Imre, de őt se választotta meg senki, és nem is képviselt semmit. Aztán volt olyan vidékről jött öreg bácsi is közöttük, aki azt se tudta, hogy hol van, és miért van ott. Leült mellém, én meg megkérdeztem tőle, hogy mit képvisel, erre kiderült, hogy valami bélyeggyűjtő csoportja van vagy hasonló, már nem is emlékszem. Szóval ilyen teljesen rendezetlen háttérű emberekből állt ez a régió, és a Magyarországot érintő kérdésekben ők döntöttek. A Nyugati Régióban az Egyesült Államok szervezeti vezetőinek véleménye volt a döntő, mert ők voltak a legtöbben, a Kárpát-medencei Régióban meg az erdélyiek akarata érvényesült. Ez állandó feszültséget okozott. Legtöbben úgy érezték, hogy nincs kellő beleszólásuk a dolgokba, állandóan veszekedés volt, meg ordibálás. Borzasztó volt. [...] A nyugat-európai szervezetek vezetői éppen ezért kidolgoztak egy tervet az MVSZ alapszabályának és struktúrájának megváltoztatására, ami az Egyesült Nemzetek mintájára az összes ország képviseletét egyenértékűvé tette volna, tehát mindegyiknek csak egy szavazata lett volna, az Egyesült Államoknak éppúgy, mint Svájcnak és Uruguaynak. Magyarország pedig nem mint régió jelent volna meg, hiszen ott a magyar életet nem kellett megszervezni. Magyarországról olyan szervezetek vezetőit hívtuk volna meg, melyek a külföldi magyarság fennmaradásában tudnak segíteni, tehát a történelmi egyházak, a levéltár, a cserkészet vezetőit, akik tanácsadói feladatokat láttak volna el. Elvégre Telekiék [Teleki Pál és Perényi Zsigmond] nem Magyarorszáért alapították a Magyarok Világszövetségét, hanem a külföldi magyarok megszervezése érdekében. Ezt a tervet Patrubány elvetette, mert annak megvalósítása kész öngyilkosság lett volna számára. A terv alap gondolata azonban tovább élt a NYEOMSZSZ-ban [Nyugat-Európai Országos Magyar Szervezetek Szövetsége], melyet 2001-ben hoztak létre ugyanazok, akik az MVSZ átstrukturálását javasolták. A nyugat-európai szervezeteknek addigra már nagyon szoros kapcsolata volt egymással, mely részben a földrajzi közelségnek volt köszönhető. Mi Latin-Amerikában sok ezer dollárnyi repülőútra vagyunk egymástól, ezért nehezebben szerveződünk, de igyekeztünk követni a nyugat-európaiak példáját. A LAMOSZSZ-t lényegében a NYEOMSZSZ alapelvei szerint hoztuk létre 2004-ben.

GD: A mára hét ország magyar szervezeteit egyesítő Latin-Amerikai Magyar Országos Szervezetek Szövetségének miért éppen Caracas lett a központja?

KFI: Caracas nem a központja, csak mivel én vagyok az elnök, és az alapszabályzatban az áll, hogy a központ ott van, ahol az elnök van, ezért Caracas a központ, de ha más lenne az elnök, a központ is máshol lenne. [...] Azért esett rám a választás, mert már az MVSZ elnökségi ülésein is én képviseltem a latin-amerikai szervezeteket. [...] A nyugat-európai szervezetek vezetőivel együttműködve dolgoztuk ki a LAMOSZSZ tervezetét, amit aztán a latin-amerikai országos szervezeti vezetők elküldtek az összes tagszervezetnek, hogy lássuk, ki, mit szól hozzá. Argentínában és Venezuelában is rögtön egyetértettek vele. Braziliában eleinte nem akartak csatlakozni semmilyen ernyőszervezethez, de aztán végül ők is beszálltak. Chilében, ha jól emlékszem, akkor már csak egy szervezet működött [a Chilei–Magyar Kulturális Egyesület], ami szintén csatlakozott. A Costa Rica-iak is igent mondtak.

GD: A Costa Ricában élő magyarokról nagyon kevés információ van. Hogyan kerültek oda magyarok, és milyen formában intézményesültek?

KFI: Ez egy nagyon egyedi történet. Az ottani szervezet – ami azóta már megszűnt – szinte csak nőkből állt: olyan magyarországi asszonyokból, akik még az 1989-es rendszerváltás előtt, egyetemistaként, Budapesten ismerkedtek meg leendő Costa Rica-i férjeikkel, aztán mentek utánuk a karibi országba élni. Ezek a magyar asszonyok tartották a kapcsolatot egymással, és létrehoztak egy szervezetet. Nagyon aktívak voltak, de kevesen, száznál nem többen. De tudja, minden kolóniában van egy tucat aktív valaki, és a többi az csak olyan, hogy elmegy, ha hívják. Ebben a Costa Rica-i körben volt három-négy nő, akik szervezetükkel rögtön csatlakoztak a LAMOSZSZ-hoz. Aztán pár év múlva feloszlatták a szervezetet, mert az elnök gyermeke tragikusan meghalt, és nem volt, aki átvegye a szerepét.

GD: Két olyan ország van, amelynek magyar szervezetei szintén csatlakoztak a LAMOSZSZ-hoz, de még nem beszéltünk róla: Uruguay és Paraguay. Az ott élő magyarokkal hogyan jött létre az együttműködés?

KFI: Amikor elkezdtem a toborzást, felkerestem az uruguayiakat is. Tudtam az Uruguayi Magyar Otthonról, és írtam nekik, hogy most alakul a LAMOSZSZ, nem akar-nak-e csatlakozni. Spanyol nyelven jött a válasz, hogy ott már senki nem ért magyarul. Kitartó voltam, és továbbra is küldtem a leveleket és az információkat, amíg végül Jan-kovics Károly válaszolt. Ő akkor ment vissza Uruguayba Magyarországról, ahol néptáncot és népművészetet tanult. Kézbe vette a Magyar Otthon irányítását, és csatlakozott a LAMOSZSZ-hoz. Karcsi továbbra is vezeti a közösséget, ami azóta nagyon sokat bővült. Tartanak magyar nyelvórákat, nyolcvanfős magyar néptáncsoportjuk van, KCSP-seket [a

2013-ban elindított Kőrösi Csoma Sándor Program ösztöndíjasai] is fogadnak. Mostanra az egyik legaktívabb magyar közösséggé váltak Dél-Amerikában. Csodák is vannak a világon. [...] Paraguayban hasonló volt a helyzet. Az ottani magyar szervezet korábban feloszlott. A vezetőség a szervezet vagyonából – talán a székházat is eladták már – vett egy darab földet, amin egy magyar temetőt hoztak létre. Tudtom szerint sehol máshol nincs magyar temető, csak Paraguayban. Egy ideig úgy tűnt, ott ennyi maradt a magyarságból, aztán jött Kóka Gábor, és föltámasztotta a Paraguayi Magyar Egyesületet, ami szintén csatlakozott a LAMOSZSZ-hoz. Ezzel azonban ki is merült a történetük. Néha, ünnepnapokon összejönnek, megtartják az augusztus 20-át, de nemigen történik más. Később, amikor láttam, hogy Zsonda Márk mint KCSP-ösztöndíjas mi mindent vitt véghez Chacóban, ahol most már tiszteletbeli magyar konzul is van, javasoltam a Magyar Diaszpóra Tanács ülésén, hogy küldjenek KCSP-ösztöndíjast Paraguayba is. Egy fiatal hölgyet küldtek, aki csodát művelt ott: segítségével fél év alatt több rendezvényt szerveztek, mint az elmúlt húsz évben összesen; a Szent István-napi ünnepségen százhuszan vettek részt; a bevándorlók múzeumában pedig most már számon tartják az ott élő magyar közösséget is. Szóval nagy fellendülést hozott.

GD: Az anyaországi támogatásokon túl a magyar diaszpóraszervezetek milyen más anyagi forrásból tartják fenn magukat?

KFI: Ez helyfüggő. Európában sok országnak van kisebbségeket támogató programja. A magyar szervezetek – ha jól tudom – Németországban és Svédországban kaptak támogatást a befogadó országtól, Ausztriában pedig még mindig kapnak, elsősorban a hétvégi iskolák és a cserkészlet működtetésére. Ezzel ellentétben Észak-Amerikában, az Egyesült Államokban és Kanadában, valamint Latin-Amerikában semmi ilyen jellegű bevételi forrásunk nincsen, soha nem is volt. Mindent saját erőből kellett megcsinálnunk, kivéve az egyházat, mert a magyar lelkészeinknek a fizetését, biztosítását és lakhatását legalább részben az egyház állta.

GD: A magyar kormány 2010 előtt is támogatta a Latin-Amerikában működő magyar szervezeteket?

KFI: Igen, de nem olyan organizáltan és nem olyan nagymértékben, mint most. [...] Talán Gyurcsány Ferenc idejében volt, amikor az év vége felé az MSZP-től megkerestek minket, és közölték velünk, hogy mivel maradt pénz, van lehetőség arra, hogy a kormánytól támogatást kapjunk, és ezt hogyan képzelik el. Ez annak volt az eredménye, hogy már évek óta jártuk az állami hivatalokat támogatást és segítséget kérve különböző problémáink orvosolására, például magyar nyelvtanárt, lelkészeket, tatarozásokat kértünk. [...] Volt egy támogatási terv is, amit kérték, hogy tanulmányozzunk át. E terv szerint a támogatások

főleg kulturális célokat szolgáltak volna: előadókat, zenészeket terveztek küldeni. Válaszunkban mi kifejtettük, hogy nekünk mire lenne szükségünk: mint korábban említettem, az ingatlanaink tatarozására, tanárookra, lelkészekre. Ezeket az igényeket figyelembe is veték, és egy héten belül megkaptuk az első támogatást, melyből felújítottuk a lelkészlakás.

GD: Intézményes keretek között mikor és milyen formában jött létre a kapcsolat a magyar kormány és a LAMOSZSZ között?

KFI: A 2000-es években nekünk nagyon passzív szerepünk volt. Én meghívottként jelen voltam, és képviseltem a latin-amerikai magyar szervezeteket a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumán, de mint annak a neve is mutatja, az elsősorban a Kárpát-medencei problémákra fókuszált. A nyugati magyarság jelenléte azért volt fontos, hogy ezeknek a problémáknak a megoldásában segíteni tudjunk. [...] Mi mindig is támogattuk a Kárpát-medencei magyar kisebbségeket, de az európai és észak-amerikai magyarok még inkább segítették őket, már a kommunizmus alatt is, amikor senki sem törődött velük, amikor az erdélyieket még Magyarországon is románoknak hívták.

GD: Hogyan került be a LAMOSZSZ a Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fórumára (KMKF)?

KFI: Kapcsolatunk a KMKF-fel nagyon érdekesen indult. A LAMOSZSZ és a NYEOMSZSZ a kezdetektől fogva szoros kapcsolatban álltak egymással, Kornállal, Szabolccsal és Ernővel én gyakran beszéltem [Deák Ernő (Ausztria) a NYEOMSZSZ elnöke, ifj. Klement Kornél (Németország) és Bihari Szabolcs (Svédország) a NYEOMSZSZ elnökhelyettesei]. Egyszer, amikor itt találkoztunk Budapesten, beszélgetésünk közben felvetődött annak gondolata, hogy fel kellene vegyünk a kapcsolatot a magyarországi politikai pártokkal, csakhogy megismerjenek minket, lássák, hogy mi is létezőnk. A kommunista párthoz nem volt kedvünk menni, így végül a Fideszhez és a KDNP-hez mentünk, külön-külön. Ők fogadtak is minket. [...] Ezen kívül felvettük a kapcsolatot a magyar egyházi vezetőkkel is. [...] A NYEOMSZSZ vezetőségétől tudtam meg, hogy erre a közeledésünkre érdekes módon nagyon fogékony volt Szili Katalin, a parlament elnök asszonya [Országgyűlés elnöke 2002 és 2009 között]. Azt mondták, nagyon kedvesen fogadta őket, és javasolták, hogy én is menjek el hozzá, mert érdeklődött a LAMOSZSZ után. A Magyarországon tartózkodó képviselőnkkel, Benedek Lászlóval együtt jelentkeztem be hozzá. Szorongva mentem végig a parlamenti folyosón – mégiscsak egy, az MSZP színeiben befutott parlamenti képviselőről volt szó –, de gondoltam, meg kell próbálni, talán még valami jó is származhat belőle. Akkor nyílt az ajtó, Szili Katalin odalépett hozzám, és ezzel köszöntött: „Szervusz, Ildikó! Én tudom, hogy ti mit csináltok, és azt is tudom, hogy a politikai nézeteink

teljesen ellentétesek, de van egy dolog, ami mind a kettőnknek fontos, és az a magyarság. Én azt szeretném, ha ezen együtt tudnánk dolgozni.” És így is lett. Onnantól kezdve pártpolitikai kérdésekről soha egy szó sem esett közöttünk. Később, amikor megalapította a KMKF-et [2004 decemberében] meghívott rá minket is. Deák Ernőék is ott voltak, őket is meghívták. Nekünk Szili Katalinon keresztül jött létre az első formális kapcsolatunk a magyar parlamenttel. [...] 2010 után aztán egyre nagyobb szerepet kaptunk: újra lett MÁÉRT, majd 2011-től Magyar Diaszpóra Tanács is, aminek az ülésein mindig ott vagyunk.

GD: Magyarország 2010 utáni diaszpórapolitikájának melyik eleme bír a legnagyobb jelentőséggel a Latin-Amerikában élő magyarok számára?

KFI: Nehéz kérdés. Talán a KCSP, ami több szempontból is nagyon fontos. Az ösztöndíjasok ugyanis olyan munkát végeznek, amellyel a harmad- és negyedgenerációs magyarokat is bevonják a közösségi életbe. A legfontosabbak közé tartozik a magyarnyelvtanítás, hiszen a harmad- és negyedgenerációs magyarok már nem, vagy alig beszélnek magyarul. A legtöbb helyen azt kérik a KCSP-ösztöndíjasoktól, hogy tanítsanak magyar nyelvet. Nagyon fontos még a néptáncitanítás is. Ez innen, Magyarországról nézve meglepő lehet, csodálkozott a magyar kormány is, amikor néptáncosokat kértünk, mert ugye: itt ki néptáncol? Legfeljebb falun látni ilyet. Nálunk ez másképp van. A néptáncal tudjuk leginkább felkelteni a fiatalok érdeklődését, ezért olyan fontos a néptáncmozgalom Latin-Amerikában.

GD: Milyennek értékeli a magyar diaszpóra és az anyaország jelenlegi kapcsolatát?

KFI: Nekünk még nem volt olyan ügyünk, amiben ne akartak volna segíteni. Komolyan vesznek minket, meghallgatnak, és mi is igyekszünk komolyak lenni. Nem tudom, más régióban ez hogy megy, de Latin-Amerikában a LAMOSZSZ vezetősége gyűjti össze és rendszerezi az egyes országok szervezeteinek kéréseit. Mi rendszerezzük és közvetítjük a magyar kormány felé a helyi igényeket, hogy ne nekik kelljen a sok különböző szervezet kérvényét egyesével átnézni. Én minden kérést, függetlenül attól, hogy kitől érkezik, igyekszek figyelembe venni. [...] Nálunk mindenki képből van: tudja, hogy melyik ország, mikor, milyen támogatást kapott. Így tudunk nagyobb támogatásokat is igényelni. Például együttesen kitűzzük célul, hogy most több kell Uruguaynak, hogy az ottani magyar székház tatarozása és bővítése megvalósuljon, és akkor a többiek ennek érdekében visszafogják magukat az adott évben.

GD: Hogyan születnek ezek az egész kontinens magyar közösségeit érintő döntések? Ki dönti el, hogy az adott évben mely latin-amerikai ország mely magyar szervezete kapjon elsőbbséget az anyaországi támogatás igénylésekor?

KFI: A Magyar Diaszpóra Tanács ülései előtt mindenkinek körbeküldjük az összes támogatási kérelmet, és közösen megbeszéljük, hogy például, ha az előző évben Uruguay kapott egy nagyobb összeget, akkor a következő évben kapjon Brazília. Szinte mindig sikerül konszenzusra jutnunk.

GD: 2018-tól a nemzetpolitikai célú támogatások keretében külön pályázati felhívást írt ki a magyar kormány a diaszpóraszervezetek számára. A Latin-Amerikában működő magyar szervezetek élnek ezzel a lehetőséggel is?

KFI: Igen, nagyon szépen pályáztak. [...] Legtöbben a Magyar Házak tatarozására kértek pénzt. Az uruguayi és a São Pauló-i Magyar Ház felújítására is így kerülhetett sor. Argentínában több ingatlan is van. Chacóban például most kértük, hogy szereljenek fel légkondicionálót, mert ott nyáron olyan pokoli a meleg, hogy nem is lehetett a Házban megmaradni. A légkondicionálónak köszönhetően most már a meleg hónapokban is tudnak rendezvényeket szervezni. Caracasban a tetőt kellett felújítani. Aztán voltak olyanok is, akiknek felszerelésekre, székekre, asztalokra volt szükségük, így arra kérték a támogatást. [...] A LAMOSZSZ-t ez az új pályázati lehetőség kevésbé érinti, mert mi egy nemzeti jelentőségű intézmény vagyunk, tehát egyedi kérelem alapján minden évben kapunk anyagi támogatást.

GD: Nem tartanak attól, hogy az anyaországi támogatások esetleges csökkenése, illetve megszűnése esetén képtelenek lesznek önerőből fenntartani a nagyrészt magyar állami pénzből létrehozott vagy renovált intézményeiket, közösségi programjaikat?

KFI: Egy felújított Magyar Ház könnyebben fent tud maradni, mint egy olyan, amibe csorog a víz a tetőn át.

GD: Végezetül, kérem, mondjon néhány szót a venezuelai emigrációról. A Hugo Chávez-féle bolivarianizmus hanyatlása, valamint az államfő halálát követően utódja, Nicolás Maduro elnöksége alatt kialakult politikai és gazdasági válság következtében az utóbbi néhány év alatt több mint kétmillió ember hagyta el Venezuelát, köztük a magyar közösség jelentős része is. Ma már köztudott, hogy a magyar származású venezuelaiak Magyarországra történő bevándorlását és későbbi letelepedését a magyar kormány segítette is. Ön – aki nemrég szintén Magyarországra költözött

– el tudná mondani, hogy általánosságban véve ezek az emberek, akik Venezuelában nőttek fel, vagy akár ott születettek, milyennek látják Magyarországot?

KFI: Általában nagyon hálásak azért, hogy megkapták ezt a lehetőséget, hogy új életet kezdhetnek. Csodálkoznak azon, hogy milyen gyors és effektív az okmányok intézése. Egyikük azon lepődött meg, hogy itt minden olyan öreg, régi. Persze, hiszen Venezuelában az új, modern épületekhez vannak szokva. A magyar konyha újdonság számukra, de általában ízlik nekik. Vásárláskor is éri őket meglepetés, például itt a sertés olcsóbb, mint a marha. A legnagyobb problémát a magyar nyelv okozza: számukra ismeretlen hangokat tartalmaz, a szerkezete is teljesen más, alig van olyan szó, ami ismerős. Aki angolul is tud a spanyol mellett, az gyorsabban el tud helyezkedni.

GD: Milyen nehézséget okoz, hogy ön itt él, és Magyarországról intézi a LAMOSZSZ ügyeit?

KFI: Az, hogy ideköltöztem, a LAMOSZSZ vezetésével kapcsolatos munkámra nincsen nagy hatással. Előtte is interneten keresztül intéztem a legtöbb ügyet, és akkor is általában Budapesten találkoztam a tagszervezetek vezetőivel. A Koordinációs Bizottság irányítása már nehezebb kérdés, mert ahhoz Venezuelában kellene lennem, de közben már a caracasi Magyar Ház vezetője is elmenekült onnan, két hónapja ő is Magyarországra költözött, és innen dirigálja a dolgokat. Próbáljuk fenntartani a közösségi életet, amíg lehet.

Budapest, 2018. december 3.

RESUME

Emese VITA

How Much Is a Woman Worth in the Workforce? Labor Market Aspects of Gender Inequality in the Neighboring Hungarian Communities of Central and Eastern Europe

The paper examines the labor market characteristics of the Hungarian communities in neighboring countries, taking into account the wider context of the Central and Eastern European region. In addition to the Eurostat and OECD Statistics our study is based on a representative survey, coordinated by the Research Institute for Hungarian Communities Abroad in the summer of 2018. A novelty in the analysis was that in addition to macro-level national data, we compared the situation of 2585 Hungarians, aged between 18–49 from Transylvania, South-Slovakia, Vojvodina, and Transcarpathia. The focus of the analysis was on the employment rate gaps and working hour differences of men and women, as well as mothers with small children. Beside the structural conditions we tried to reveal the effects of so-called “soft variables” (gender role attitudes, value structure) on labor market participation chances. The results showed that Hungarian minorities have a strong traditional perception of gender roles and, accordingly with a traditional division of labor, in which house chores and child-rearing tasks are typically a women’s responsibility, and which has a direct repercussion on their paid work. Thus, one of the key conclusions of the multivariate analysis is that the employment gap between women and men persists even if the effects of factors other than gender are kept under control. That is, gender *ceteris paribus* determines their labor market participation.

Tamás KISS

Ethnic Differences in Reproductive Behaviour in Transylvania

The paper focuses on ethnic differences of reproductive behavior and family formation in the ethnically diverse region of Transylvania, Romania. It relies on 10% public use samples of the 1977, 1992, 2002 and 2011 Romanian censuses published by the Minnesota Population Center in the framework of the IPUMS International project. Based on these data sources micro-level multivariate analysis has become possible. A linear regression model is at the core of our discussion. This investigates the factors determining the level of fertility of women between 30–49. The paper is connected to one of the classic questions of the literature on ethnic differences of reproductive behavior, namely the weight of structural vs. cultural factors in explaining fertility disparities. According to our results, structural factors also determine to a great extent reproductive behavior in Transylvania. Nevertheless ethnicity (as a residual category) remains also significant. Fertility differences between Roma and non-Roma are more significant and there are no signs of convergence in time. In the case of Transylvanian Hungarians, minority status seems to affect child-bearing negatively, however differences are far less pronounced compared to the differences between Roma-non-Roma populations.

Izabella FÜLÖP

Family-friendly Hungarian Businesses in Neighbouring States

This study, written in connection with the Year of Hungarian families abroad, examines family-friendly businesses. In the framework of the thematic program year, the Research Institute for Hungarian Communities Abroad conducted a multidirectional research in the major four neighbouring regions: Southern-Slovakia, Vojvodina, Transcarpathia and Transylvania. In this research, we focused on the behaviour of family-friendly businesses. Since 2014 annually published research has emphasized business developments and their impact on families and children in the Hungarian cross-border regions. The interview study presented here was based on a similar idea, with the objective of gaining direct knowledge about Hungarian companies in the Carpathian Basin, especially whose leaders undertook to make their business family-friendly. It summarizes the economic situation in each region during the current period, in order to get an overall comparative picture of all mentioned areas, and to be able to interpret and manage the local difficulties, or benefits obtained by the entrepreneurs, who form a heterogeneous and innovative group considering family-friendly initiatives.

Dániel GAZSÓ

Diaspora Interviews

“Grandchildren and great-grandchildren of Hungarians who emigrated to Venezuela are increasingly looking for their roots” Dániel Gázsó interviews Ildikó Fényes de Kunckel

SZÁMUNK SZERZŐI

FÜLÖP Izabella

Kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet; közgazdász hallgató MA,
Budapesti Corvinus Egyetem

GAZSÓ Dániel

Kulturális antropológus, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet; külső óraadó,
Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar

KISS Tamás

Szociológus, kutató, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet (Kolozsvár)

VITA Emese

Szociológus, kutató, Nemzetpolitikai Kutatóintézet; PhD-hallgató,
Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Szociológia Doktori Iskola